

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı

TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE TÜRK HALK
ASTRONOMİSİ VE EĞİTİME YANSIMALARI

GAMZE AĞIRBAŞ YAŞAR

Yüksek Lisans Tezi

VAN - 2010

Van, 2024

TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE TÜRK HALK ASTRONOMİSİ VE EĞİTİME YANSIMALARI

GAMZE AĞIRBAŞ YAŞAR

2024

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı

**TÜRK DÜNYASI EFSANELERİNDE TÜRK HALK ASTRONOMİSİ VE EĞİTİME
YANSIMALARI**

**TURKISH FOLK ASTRONOMY IN TURKISH WORLD LEGENDS AND ITS
REFLECTIONS ON EDUCATION**

GAMZE AĞIRBAŞ YAŞAR

Doç. Dr. İRFAN POLAT

Yüksek Lisans Tezi

Van, 2024

ONAY SAYFASI

Gamze AĞIRBAŞ YAŞAR tarafından, Doç. Dr. İrfan POLAT danışmanlığında hazırlanan “Türk Dünyası Efsanelerinde Türk Halk Astronomisi ve Eğitime Yansımaları” başlıklı bu çalışma, 05/01/2024 tarihinde Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulunun 29/12/2023 tarihli ve 2023/68-9 sayılı kararı ile Prof. Dr. Murat ÖZTÜRK başkanlığında, Doç. Dr. İrfan POLAT ve Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Emin ALTINIŞIK Jüri Üyeliğinde oluşturulan Tez Savunma Jürisi huzurunda savunularak Jüri tarafından Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili hükümleri kapsamında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

UYGUNDUR

05/02/2024

Prof. Dr. Fuat TANHAN

Enstitü Müdürü

Öz

Atlı göçebe hayat biçimini benimsemiş olan Eski Türkler, benimsedikleri hayat biçimi nedeniyle çevre şartlarından oldukça fazla etkilenmiştir. Çevre koşulları sadece günlük hayatlarını etkilemekle kalmamış dünyayı algılama biçimleri de bu çevre koşullarına göre biçimlenmiştir. Yılın farklı mevsimlerini farklı bölgelerde geçiren Eski Türkler zorlu iklim şartlarına karşı kendileri ile birlikte hayvanlarını muhafaza etmek, yönleri ve zamanı tayin edebilmek amacı ile kutsal gördükleri gökyüzünden faydalanmışlardır. Gökyüzü onlar için duyulan meraktan dolayı ve onlara sağlayacağı yarardan dolayı keşfedilmesi gereken bir yer olmuştur. Gökyüzünü çıplak gözle incelemenin mümkün olduğu eski zamanda gök cisimlerinin ortaya çıkışı hakkında fikir yürütmüş; bu cisimlerin gökyüzündeki hareketlerini, şekillerini, gökyüzünde göründükleri zamanı gözlemleyerek bir dünya tasavvuru oluşturmuşlardır. Bu çalışmada gök cisimleri ile ilgili metinlerden yola çıkarak halkın gökyüzü hakkındaki bilgisi ve oluşturdukları halk astronomisi ortaya konmuştur.

Anahtar sözcükler: gökyüzü, gök cisimleri, astronomi, efsane, Türk halk astronomisi.

Abstract

The Ancient Turks, who adopted the nomadic lifestyle of horseback riding, were greatly affected by environmental conditions due to the lifestyle they adopted. Environmental conditions not only affect their daily lives, but also the way they perceive the world is shaped according to these environmental conditions. Ancient Turks, who spent different seasons of the year in different regions, took advantage of the sky, which they considered sacred, to protect themselves and their animals against harsh climatic conditions and to determine directions and time. The sky has become a place that needs to be explored because of the curiosity felt for them and the benefits it will provide them. He speculated about the emergence of celestial bodies in ancient times, when it was possible to examine the sky with the naked eye; They created a folk astronomy by observing the movements of these objects in the sky, their shapes, and the time they appeared in the sky. In this study, people's knowledge about the sky and the folk astronomy they created were revealed, based on the texts about celestial bodies.

Keywords: sky, celestial bodies, astronomy, legend, Turkish folk astronomy.

Teşekkür

Tez süresi boyunca gece gündüz iletişim kurabildiğim, tecrübelerinden istifade edebildiğim, çalışma süresince desteğini esirgemeyerek beni cesaretlendiren tez danışmanım Doç. Dr. İrfan Polat'a teşekkürün en büyüğünü borç bilirim. Tez yazma sürecinin yanında beni bugünlere getiren sevgili anne ve babama, her daim yanımda olduklarını hissettiğim kardeşlerim Alperen ve Alpaslan'a; can yoldaşım, eşim, Onur Yaşar'a gönül dolusu teşekkür ederim.

Karsu'ya...

İçindekiler

Öz.....	i
Abstract	ii
Teşekkür.....	iii
Şekiller Dizini	vii
Simgeler ve Kısaltmalar Dizini	viii
Bölüm 1 Giriş	1
Araştırmanın Problemi	1
Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
Sınırlılıklar.....	2
Bölüm 2 Araştırmanın Kuramsal Temeli ve İlgili Araştırmalar	3
Astronomi İle İlgili Genel Kavramlar.....	8
Mit.....	19
Türklerin Evrene Bakışı	25
Mitoloji	27
Efsane Türü Hakkında	36
Astronomi Eğitimi.....	45
On İki Hayvanlı Türk Takvimi.....	48
Bölüm 3 Yöntem	52
Araştırmanın Evreni ve Örneklemi.....	52
Verilerin Toplanması.....	52
Araştırmanın Modeli	52
Verilerin Çözümlemesi.....	53
Bölüm 4 Bulgular ve Yorum	54
Gökyüzü ile İlgili Efsane Metinleri	54
Bölüm 5 Sonuç, Tartışma ve Öneriler.....	95

Kaynaklar	101
Orijinallik Raporu	109
Etik Beyanı	110

Şekiller Dizini

Şekil 1. Mit, efsane ve masal arasındaki farklar.....	24
Şekil 2. 12 hayvanlı Türk takvimi	48
Şekil 3. 12 hayvanlı Türk takvimine göre yılların karşılıkları.....	50

Simgeler ve Kısaltmalar Dizini

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

TDK: Türk Dil Kurumu

vb.: ve benzeri

akt.: aktaran

MÖ: milattan önce

MS: milattan sonra

kpc: kiloparsek

cm: santimetre

km: kilometre

au: Dünya'nın Güneş'e uzaklığını gösteren bir uzunluk birim

Bölüm 1

Giriş

Bu bölümde araştırmanın problemi, araştırmanın amacı ve önemi ile sınırlılıklar yer almaktadır.

Araştırmanın Problemi

Teknolojinin henüz gelişmediği çağlarda günlük yaşamı devam ettirmek, günün bölümlerini, mevsimleri tayin etmek, yönleri belirlemek gibi amaçlarla gök cisimlerinden faydalanılmıştır. Eski Türklerin yarı göçebe bir hayat tarzı benimsemeleri nedeniyle de gök ve gök cisimleri daha önemli bir konuma gelmiştir. Diğer tüm toplumlarda olduğu gibi Eski Türklerin yaşam biçimi ve kültürleri gökyüzünü algılayış biçimlerinde de etkili olmuştur. Yapılan çalışmada Eski Türkler hangi gök cisimlerinden faydalanmışlar? Gök cisimlerinden ne şekilde faydalanmışlar? Gök cisimlerinin oluşumunu nasıl açıklamışlardır? “Elde edilen veriler bilimsel olarak astronomi verileri ile örtüşmekte midir?” “Efsaneler üzerinden disiplinler arası bir yaklaşımla astronomi eğitimi vermek mümkün müdür?” sorularına cevap aranmış kısaca efsaneler üzerinden Eski Türklerin dünya ve evrenle ilgili görüşleri açıklanmaya ve bu efsanelerin eğitimde ne şekilde kullanılabileceğini ortaya koymaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Gökyüzü, ilkel insanlar için her daim merak edilen ve keşfedilmesi gereken bir unsur olarak görülmüştür. Merak edilen bir unsur olmanın yanında günlük hayatı düzene sokan bir araç görevi de görmüştür. Eski çağlarda doğanın içinde yaşayan halk inançlarını ve gündelik yaşamlarını gökyüzü ve gök cisimlerine göre düzenlemiştir.

Eski Türklerin doğa ve evren tasavvurları, bu tasavvurlardan yola çıkarak dünyayı algılama biçimleri efsaneler yoluyla bugüne kadar ulaşmıştır.

Türk Dünyası Efsanelerinde Türk Halk Astronomisi ve Eğitime Yansımaları adlı çalışmanın efsaneler üzerinden Eski Türklerin astronomi bilgisi ortaya çıkarılmış ve yorumlanarak “halk astronomisi” oluşturmaya çalışmaktır. Bu doğrultuda halkın gökyüzünü ne şekilde algıladığı, gökyüzüne baktıklarında ne gördüklerini ve bunu

hangi şekilde yorumlayarak yararlanma biçimleri incelenmiştir. Başlı başına “halk astronomisi” alanında daha önce bir çalışmanın yapılmamış olması ve bu boşluğun halkın düşünce ve yaşam biçimini yansıtan, içinde halkın kültürünü barındıran efsanelerden yola çıkarak doldurulmaya çalışılması yapılan bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Yapılan çalışma mitoloji alanında yapılan çalışmalarla benzerlik gösterse de bu çalışma sadece gökyüzü ve gök cisimleri ile incelemelerde bulunması ve bu incelemelerin sadece efsaneler üzerinden yapılması bakımından mitolojik araştırmalardan ayrılmaktadır.

Sınırlılıklar

Türk dünyası efsanelerinden gök cisimleriyle ilgili efsaneler, Metin Ergun’un Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi eserinde yer alan ve Ulusal Tez Merkezi’nde yer alan gök cisimleri ile ilgili efsanelerle sınırlandırılarak incelenmiştir.

Bölüm 2

Araştırmanın Kuramsal Temeli ve İlgili Araştırmalar

Astronomi

Yıldızların yasası ya da gök bilimi anlamına gelen astronomi; gezegenleri, yıldızları, güneşi, ayı, galaksileri kısaca evreni inceleyen; var oluşlarını, hareketlerini ve değişimleri açıklamaya çalışan bilim dallarından biridir. “Astronomi (gökbilim – İng., astronomy – Fran., astronomie – esk. ilm-i hey’et, ilm-i felek), astron (Yunanca, gökcismi) ve nomos (Yunanca, kanun) kelimelerinin birleşiminden gelir. Gökcisimlerini ve evreni inceleyen bilim dalıdır” (Unat, 2003: 637-639). “Astronomi; gök cisimlerinin, uzayın araya giren bölgelerinin ve bir bütün olarak evrenin gözlemsel ve teorik çalışmasıdır. Astronomi en eski bilimlerden biridir ve enstrümantasyon ve diğer teknolojilerdeki ilerlemelere ve astronomi, fizik, kimya ve matematikteki ilerlemelere ayak uydurarak gelişmiştir” (Daintith ve Gould, 2006: 47).

Sanayinin ve teknolojinin henüz gelişmediği -ışık kirliliğinin olmaması nedeniyle gökyüzünü gözle incelemenin daha kolay olduğu- dönemlerde gökyüzü insanlarda ilgi uyandırmış; Güneş tutulması, Ay tutulması, ayın evreleri gibi sürekli tekrar eden hadiseleri önceden bilme isteği doğurmuştur. Gökyüzünün sırrını, yaşadığımız dünyanın temelini, gelecekte bizleri neyin beklediğini merak eden insanlar astronomi ile ilgili çalışmalar yapmıştır.

Astronomi biliminin ortaya çıkışının en önemli nedenlerinden biri tarımsal çalışmaları bir düzene koymak amacıyla mevsimlerle ilgili bilgi edinmek olmuştur. Yön bulmak, zaman ve konum belirlemek gibi işler için de gök cisimlerinin konumlarından faydalanılmıştır. “Yıldızlar yönleri ve yolu bulma konusunda insanlara yol göstermesi ile de önem göstermektedir. Özel olarak savaşçı kavimler için yıldızlar yol ve yön gösterme özelliklerinden dolayı oldukça önemliydi. Türkler yıldızların hareketlerinden yola çıkarak iklim olayları, mevsimlerin ne şekilde olacağı ve değişimiyle ilgili tahminde de bulunmaktaydılar” (Kıyak, 2010: 192). “Yıldız bilgisi, Türkler arasında başlıca iki bakımdan önemli sayılmıştı. İlk olarak; vakti öğrenme bakımından yıldız bilgisi çok faydalıydı. Özellikle yeni bir hayatın başlayacağı sabaha yakın saatlerde bu konuda sağlam bir bilgiye sahip olma, Türk toplumuna büyük faydalar sağlıyordu. İkinci olarak; yıldız bilgisiyle yönleri ve yolu bulma, atlı ve savaşçı

kavimler için ihmal edilemez bir bilgiydi" (Uslu, 2022: 71). Milli Eğitim Bakanlığının hazırlamış olduğu Ortaöğretim Astronomi ve Uzay Bilimleri Dersi Öğretim Programı'nda yer alan "Astronomide zaman içerisinde meydana gelen gelişmeler hem diğer bilimlerin gelişimine hem de günlük yaşamımıza önemli katkılar sağlamaktadır. Coğrafi koordinatların ölçümü ve kullanımı, haritacılık ve zaman tespiti gibi konular, temel olarak astronomik gözlemlere dayanır" (MEB, 2010: 2). cümleleri de astronomi biliminin günlük hayatı kolaylaştırdığını ifade etmektedir. Astronomi bilimi ilk medeniyetler için günlük hayatı kolaylaştırmak ve bir düzen sağlamak amacıyla gerekli bir ihtiyaçken içinde bulunduğumuz çağda geleceği tayin etmek için başvurulmuş önemli bir dalı durumundadır. "Ay ve gökyüzünün gece görüntüsü de, yıldızlar ve Samanyolu da, daha başından itibaren merak ve engin bir etki kaynağı oluşturmuş olmalı. Fakat Ay'ın; Dünya'ya ve üstünde yaşayanlara, onun gelgitlerine ve bizim içimizdeki gelgitlere gerçek bir etkisi söz konusudur. Bu etki uzun zaman önce bilinçaltıyla da algılanmıştır, bilinçli olarak da kavranılmıştır" (Campbell, 1992: 66).

Astronomi insanlığın en eski bilim dallarından birisi olarak kabul edilmektedir. Arkeolojik kazılar sırasında elde edilen veriler insanlığın var oluşundan bu yana gökyüzünün incelendiğini ve bu konuda bilgi sahibi olduğunu ortaya koymuştur. Anadolu'da bilinen en eski uygarlık olan Göbeklitepe'de yapılan kazılarda ortaya çıkan kayaların üzerinde bulunan kabartmalar ile gök cisimlerinin konumlarının uyuştugu görülmüştür. "Göbeklitepe'deki sembollerin bir anlamı olduğunu ve bunların Göbeklitepe sakinlerinin astronomik gözlemlerini yansıtmış olabileceğini düşünüyorlar. Yaptıkları araştırmada, T biçimli sütunlar üzerindeki betimlerin, yaklaşık 13 bin yıl önce gerçekleşen meteor çarpması ve sonrasındaki yaklaşık MÖ 10 bin 900 – 9 bin 600 arasındaki soğuk dönemi; akrep, kaz, ördek gibi hayvan figürlerinin Zodyak takım yıldızlarını sembolize ettiğini belirtiyorlar" (Kantar, 2018). Yine aynı şekilde Antik Mısır'ın temellerinin atıldığı yer olan Nabta Playa yapısı astronominin eski çağlarda da merak uyandırdığını göstermektedir. Nabta Playa'da bulunan taş kalıntıları gök cisimlerini simgelemektedir. "Nabta Playa, sofistike astronomik düzenlemelere göre düzenlenmiş dik duran monolitlerin (ayakta duran taşların) bir çemberidir. MÖ 4500-4000 yıllarında inşa edilmiş, bin yıl öncesine kadar Stonehenge'den daha eskidir ve Neolitik dönem boyunca dünyaya yayılacak olan en eski megalitik anı yapı örneklerinden biridir" (Kürklü, 2020: 34). En büyük kaynağı Nil

Nehri olan Mısır'da nehrin taşma zamanını hesaplayabilmek için bir takvim oluşturulmuştur.

Babillere ait olan kil tabletlerinden Babil medeniyetinin de Güneş ve Ay tutulmalarını inceledikleri, hava durumunu kaydettikleri anlaşılmaktadır. “Fırat ve Dicle Nehirleri arasında bugünkü Irak topraklarında kurulan medeniyet, gök cisimlerinin hareketlerini inceleyip kil tabletlere kaydetmiştir. Bu tabletlerden; Ay ve Güneş’in hareketlerini incelediklerini, hava durumu kaydı tuttuklarını, gezegen ve yıldızlar arasındaki ilişkileri açıkladıklarını öğreniyoruz” (Alpegemen, 2022: 18). Hitit medeniyetinin de astronomiyle ilgilendiği ve bu çalışmalar sonucu takvim oluşturdukları bilinmektedir. “Hititlerin Ay takvimini kullandıkları ve bu takvimin ilk ayının, ilkbaharda bitkilerin yeşermesiyle başladığı bilinmektedir. Bütün mevsimlerin eşit uzunlukta olmadığı Hitit takvimi, iklim koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan bir tarım takvimidir. Hitit takviminde esas olarak üç mevsim vardır. Hitit takviminde bir yılın on iki aydan oluştuğu ve her bir ayın da yaklaşık 28 veya 29 gün çektiği bilinmektedir” (Erginöz, 2007: 211). Mısır, Maya, Sümer, Hint, Çin, Yunan medeniyetleri astronomide gelişim göstermiş medeniyetlerdendir.

Orta Çağ'da İslam bilginleri tarafından astronomi alanında çalışmalar yapılmıştır. “Alkindus” ismiyle bilinen ilk islam filozofu Kindî “yıldızların ışınları”, “Güneş tutulması” gibi savlarına “Yıldızlardaki Kanun” isimli kitabında yer vermiştir. “Ortaçağ Avrupası’nda ‘Alkindus’ adıyla tanınan, ilk İslam filozofudur. Kindî, Batlamyus’un “Güneş Sistemi” teorisini desteklemiştir. Bu teori; Dünyanın değişik sistemlerin merkezi olduğu ve bilinen gezegenler; Ay, Merkür, Mars, Venüs, Güneş, Jüpiter’in bu yörüngede döndüğünü söyler. Kindi astronomi konusundaki açık düşüncelerini, içerisinde soruların ve cevapların, “Hava değişimi”, “Güneş Tutulması”, “Yıldızların Işınları” tezlerinin bulunduğu 40 bölümden oluşan “Yıldızlardaki Kanun” adlı kitabında toplamıştır” (Kaya, 2002: 58-59).

“Albategni” olarak tanınan filozof Battanî’ni (Bettânî) de astronomi alanında çalışmalar yapmıştır. “İsmi Batı’da Albetanius, Albategnus veya Albategni şeklinde anılır. İbnü’n-Nedîm’in el-Fihrist’i ile İbnü’l-Kiftî’nin Târîhu’l-hükemâ’ adlı eserinde onun geometri, teorik ve pratik astronomi ile astrolojide önde gelen bilginlerden ve meşhur gözlemcilerden biri olduğu; güneş ve ay gözlemlerine ait tablolar verip Batlamyus’un (Ptolemaios) el-Mecistî’indeki bilgileri tashih ederek geliştirdiği ve yeni buluşlarını açıkladığı çok önemli bir zîc yazdığı; bu kitapta beş gezegenin

hareketlerini ve bunlarla ilgili astronomik hesapları verdiği ifade edilmektedir” (Müftüoğlu, 1992: 9-10).

Astronomi alanına da büyük katkıları olan Ömer Hayyâm, İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgiye göre 467 (1074-75) yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından İsfahan'a davet edilerek Ebû Hâtim İsfizârî, Meymûn b. Necîb el-Vâsîfî, Abdurrahman Hâris ve Muhammed Hâzin'den oluşan bir heyetin başkanlığına getirilmiş ve bir rasathâne kurup o yıllarda kullanılan Yezdicerd takvimini düzeltmekle görevlendirilmiştir. Ömer Hayyâm ile diğer bilim adamları yaptıkları çalışmalar sonucunda Yezdicerd takvimini düzeltmek yerine mevsimlere tam uyum gösterecek yeni bir takvim düzenlemenin daha doğru olacağına karar vermiş, böylece güneş yılı uzunluğu 365,2424 (modern ölçümlere göre gerçek uzunluk 365,2422) gün ve dolayısıyla hata payı 5000 yılda 1 gün olan Celâlî takvimi ortaya çıkmıştır (Unat, 2007: 68-70).

Bîrûnî, “Mesudî fi'l Heyeti ve'n-Nücum” isimli kitabında astronomi ve başka çeşitli bilim alanlarıyla ilgili yapmış olduğu çalışmaları Sultan Mesud'a sunmuştur. “Sultan Mesud'a ithaf edilmesi nedeniyle bu ismi alan ve Ortaçağ astronomisi için oldukça önemli sonuçlar bulunduran bu kitap Batlamyus sistemi ile önemli farklılıklar arz ediyordu. Özellikle devrinde arzı merkez kabul eden anlayışa karşı dünyanın güneş etrafında dönmesi durumunun astronomik olguları değiştirmeyeceği görüşünü savundu” (Tümer, 1992: 206-215).

Uluğ Bey Semerkant'ta içini gök cisimlerinin resimleriyle donattığı bir rasathane yaptırmış ve rasathaneye gerekli tüm malzemeleri alarak çalışmalar yapılmasını sağlamıştır. “Uluğ Bey, Orta Çağ'ın en önemli İslam astronomudur. Fetih hükümdarı Timur'un torunudur. Kendisi bir astronom olduğu kadar bir hükümdardır. Semerkant onun kurduğu muazzam bir gözlemevine sahip bir entelektüel merkezdir” (Mitton, 2007: 368). Ali Kuşçu; Uluğ Bey'in kurduğu rasathanede çalışmalar yapmış, burada öğrenciler yetiştirmiştir. Güneş saatleri icat etmiş ve Ay'ın haritasını yapmıştır. “Çalıştığı alanlardan bazıları Güneş saatleri ve gezegenlerin modellenmesidir, özellikle yenilikçi astronomik yorumları dikkat çekmektedir” (Çeker, 2021). Bu filozofların yanı sıra Hârizmî, Farabî, Ferganî, İbn-i Heysem gibi İslam âlimleri de astronomi alanında çalışmalar yapmış ve kitaplar yazmışlardır.

Avrupa'da Rönesans akımıyla birlikte birçok alanda yeniliğe gidilmiştir. Bu dönemde astronomi bilimi İslam âlimlerinin eserlerinin çevirisiyle gelişme göstermeye

başlamıştır. Tycho Brahe kuyruklu yıldızların Ay'dan daha uzak olduklarını keşfetmiş ve bazı yıldızların uzaklıklarını hesaplamıştır. Nicolaus Copernicus, Güneş merkezli evren modelini benimsemiştir. "Eski astronomlar ay ve güneşi de birer gezegen kabul etmişlerdi. Ancak XVI. yüzyılda Copernicus'in Güneş merkezli kuramından sonra Güneş evrenin merkezine konmuş, Ay Dünya'nın uydusu sayılmıştır" (Unat, 2020: 19-31). Nicolaus Copernicus, 6 kitabının bir araya getirilerek oluşturulduğu Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine adlı kitabında Güneş merkezli modeli açıklamıştır. Birinci kitapta Güneş merkezli kuramı genel olarak açıklayan Copernicus ikinci kitapta gece gündüz eşitsizliği, takımyıldızlar, Güneş ve burçların devinimleriyle ilgili bilgiler vermektedir. Üçüncü kitapta ekinokslar ve Güneş'in hareketi; dördüncü kitapta Ay'ın hareketi, yıldızların konumları; beşinci kitapta gezici yıldız olarak adlandırdığı Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür'ün hareketleri; altıncı kitapta ise bahsi geçen gezegenlerin birbirinden ayrılan hareketleri hakkında bilgi vermiştir (Copernicus, 2017: 19-523). Galileo Galilei Jüpiter'in uydularını keşfetmiş ve Samanyolu galaksisini gözlemleyerek birçok yıldızdan oluştuğu kanısına varmıştır. "İlkel bir teleskop üreten Galilei, 1610 yılında Sidereus Nuncius (Yıldızlı Mesajcı) kitabında yaptığı gözlemleri raporladı. Bu gözlemler arasında Ay'ın yüzeyindeki dağlar ve çukurlar, Güneş lekeleri, Jüpiter'in 4 büyük Ay'ı ve Venüs gezegeninin evreleri yer almaktadır" (Türkoğlu, 2022).

Astronomi alanındaki gelişmeler teknolojinin gelişmesiyle hız kazanmış; dürbünler, çeşitli teleskoplar (optik teleskop, radyo teleskopları, gama ışını teleskopları, UV- teleskopları vb.) ve yapay uyduların icadıyla ilerleme göstermiştir.

Astronomi İle İlgili Genel Kavramlar

Evren. Evren, "Şeylerin toplamı, zaman ve mekân. Gördüğümüz her şey, evrenin parçasıdır" (Ridpath, 1987: 112). Evren; Dünya'yı da içine alan, geliştirilen teknolojik araç ve gereçlerin tespitiyle sınırlanan en büyük yapıdır. Evrenin büyüklüğü, sınırları, sonu hakkında kesin bir şey söylenemeyeceği gibi gelişmeye devam eden teknoloji sayesinde evrenin sınırları genişlemeye devam edecektir.

Illingworth, Astronomi Sözlüğü'nde evren ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır: "Evren, potansiyel olarak bilinebilir nesnelerin toplamıdır. Evrenin büyük ölçekte incelenmesine kozmoloji denir. Potansiyel olarak bilinebilir ve bilinemez nesneler

arasındaki engeller, düz uzaya sahip genişleyen basit bir Öklid evreninde bile mevcuttur. Giderek daha fazla uzaktaki nesnenin daha hızlı ve daha yüksek hızlarda geri çekildiği görülür. Belirli bir mesafede, nesneler ışık hızında uzaklaşırlar ve sonsuz bir kırmızıya kaymaya maruz kalırlar; o zaman potansiyel olarak gözlemlenemezler. Genel görelilik çerçevesinde evrenin uzayı eğri olabilir ve eğriliğin doğasına bağlı olarak evren kapalı veya açık olabilir” (Illingworth, 1985: 401).

Matzner; Jeofizik, Astrofizik ve Astronomi Sözlüğü’nde evren ile ilgili olarak “Tüm fiziksel gerçekliğin bütünlüğü evrendir. Astronomide genellikle galaktik ölçekli yapılar içeren galaksilerden daha büyük ölçeğe atıfta bulunmak için kullanılır” (Matzner, 2001: 495). ifadelerini kullanmıştır.

Galaksi (Gök Ada). “Çekim kuvveti ile birbirine bağlı milyonlarca yıldızdan, yıldız kümelerinden, bulutsu ve gaz bulutları ile yıldızlar arası gaz ve tozdan oluşmuş sistemdir” (MEB, 2021: 31). Bu sistemi birlikte tutan kuvvet, galaksiyi meydana getiren varlıkların birlikte oluşturmuş olduğu kütle çekim kuvvetidir. Galaksiler, yıldızların oluşturduğu en büyük topluluktur. “Uzayda böyle milyarlarca gök ada vardır. Birbirlerine çekimsel olarak bağlı çok sayıda gök adadan oluşan sistemlere de gök ada kümeleri denmektedir. Bazen büyük bir gök adanın uydu gök adaları da olabilmektedir. Örneğin, Samanyolu’nun böyle 12 uydusu vardır. Büyük ve Küçük Macellan Bulutsuları, Samanyolu’nun en meşhur uydularıdır” (MEB, 2021: 31).

Galaksiler şekillenişlerine göre sarmal, düzensiz, merceğimsi ve eliptik olarak dört gruba ayrılır.

Ridpath’in hazırladığı Resimli Astronomi ve Uzay Bilimleri Sözlüğü’ne göre galaksi: “Milyarlarca veya milyonlarca yıldız sistemidir. Galaksilerin genellikle üç şekli vardır: 1. Spiral, 2. Eliptik, 3. Düzensiz” (Ridpath, 1987: 108).

Samanyolu Galaksisi. İlgili bölümlerde de görüleceği üzere Samanyolu, bu adı halk arasında anlatılan mit ve efsanelerden alır. Tanımı itibarıyla “gece gökyüzüne baktığımızda görünen parlak ve yaygın ışık bandına Samanyolu (İngilizcede ‘Süt Yolu’ anlamına gelen ‘Milky Way’) denir” (MEB, 2021: 40).

Ridpath’in hazırladığı Resimli Astronomi ve Uzay Bilimleri Sözlüğü’ne göre Samanyolu, “İçinde bulunduğumuz galaksinin bilinen adlandırmasıdır. Samanyolu yaklaşık 100 milyar yıldızdan oluşur ve yüz bin ışık yılı genişliktedir” (Ridpath, 1987:

105). Mitton'a göre Samanyolu, "Gökyüzünü çevreleyen puslu bir ışık şeridi"dir (Mitton, 2007: 234).

Illinworth ise Astronomi Sözlüğü'nde Samanyolu galaksisi ile ilgili "Güneş'in ait olduğu dev yıldız sistemidir. Galaksi sarmal bir yapıya sahiptir ve diğer sarmal gök adalar gibi oldukça basıktır. Yaklaşık 100 milyar (10¹¹) yıldız içerdiği tahmin edilmektedir ve bunların çoğu, merkezinde elipsoidal bir çıkıntı veya çekirdek bulunan nispeten ince bir disk halinde düzenlenmiştir. Bu sistem, yaklaşık olarak küresel bir yıldız halesi ve küresel kümeler içine yerleştirilmiştir" (Illingworth, 1985: 146-147). bilgilerini vermiştir.

Matzner; Jeofizik, Astrofizik ve Astronomi sözlüğünde Samanyolu galaksisini "Galaktik düzlemdeki yıldızlardan kaynaklanan gece gökyüzündeki ışık şerididir. Terim ayrıca Güneş'in bulunduğu galaksiyi belirtmek için de kullanılır" (Matzner, 2001: 324) şeklinde tanımlamıştır.

Antik Yunan filozoflarından Democritus, Samanyolu galaksisini inceleyerek görünen ışığın Dünya'dan çok uzakta olan yıldızlardan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Aslında gece gökyüzüne baktığımızda görünen bütün yıldızlar Samanyolu galaksisinin içindedir. Güneş Sistemi, Samanyolu galaksisinde yer almaktadır.

"Samanyolu'nun boyutları ve güneş sisteminin gök adamız içerisindeki konumu ilk kez Harlow Shapley (Harlov Şapley) tarafından 1918 yılında belirlenmiştir" (MEB, 2021: 40). Samanyolu galaksisi, galaksinin içindeki bir yerden ve kenarından gözlemlendiği için düz bir şerit şeklinde görünmektedir ancak Samanyolu sarmal galaksi türündedir.

"Gök adamızın özellikle 21 cm'lik radyo gözlemlerinden çok sayıda sarmal kolunun olduğu anlaşılmıştır. Bu kollar şunlardır:

1. Orion (Avcı) Kolu: Güneş'in bulunduğu koldur.

2. Sagittarius (Yay) Kolu: Gök ada merkezi doğrultusunda bir yeredir. Bu kol, yaz aylarında gökyüzünün Scorpius ve Sagittarius takımyıldızları boyunca uzanan kısmına bakıldığında görülebilir.

3. Perseus (Kahraman) Kolu: Kış aylarında görülebilir.

4. Centaurus (Erboğa) Kolu.

5. Cygnus (Kuğu) Koludur" (MEB, 2021: 41).

Güneş Sistemi. Güneş sistemi, Samanyolu galaksisinin içindeki Güneş ve Güneş'in çevresinde dolaşan gök cisimlerinden oluşan sistemdir. "Güneş sistemini oluşturan gök cisimleri; gezegenler, cüce gezegenler, gezegen uyduları, kuyruklu yıldızlar, asteroitler ve gezegenler arası gaz ve toz bulutudur" (Alpegemen, 2017: 47).

Ridpath'in hazırladığı Resimli Astronomi ve Uzay Bilimleri Sözlüğü'nde Güneş Sistemi, "Güneş ve beraberindeki gezegenler ile bu gezegenlerin ayları, asteroidler ve kuyruklu yıldızlardan oluşur. Güneş sistemi, Güneş'in yer çekimine bağlıdır. Gök cisimlerini 2 ışık yılı uzaklığa kadar tutabilen yer çekimi, en yakın yıldız ise mesafenin yarısına kadar uzakta tutabilir" (Ridpath, 1987: 28). ifadeleriyle açıklanmıştır.

Eski zamanlarda gökyüzünü inceleyen insanlar bazı yıldızların diğerlerinden farklı şekilde hareket ettiğini gözlemlemiştir. "Parlık yıldız gibi gözüken fakat gerçek yıldızla hiçbir benzerliği bulunmayan ve devamlı olarak düzenli bir şekilde hareket halinde bulunan gök cisimlerine gezegen (planet) adı verilir" (Göker, 1974: 96).

Gezegenlerin gökyüzündeki konumu Güneş'in konumuna göre doğuya doğru hareket halindeyken yıldızların konumları birbirlerine göre gözle görülecek biçimde değişmez. Gezegenler yıldızlar gibi ışık kaynağı değildir, Güneş'ten aldıkları ışığı yansıtırlar. Bu nedenle ışık kaynağı olmadıkları halde onları gözlemleriz.

Güneş'e olan uzaklığına göre sekiz büyük gezegen: Merkür, Venüs, Dünya, Mars, Jüpiter, Satürn, Uranüs ve Neptün'dür.

En küçük gezegen olan Merkür'ün Eski Yunanlar sabah görünen haline Apollo, akşam görüldüğü haline ise Merkür demiştir. Merkür diğer ismiyle Utarit, Güneş'e en yakın gezegen olmasından dolayı çok fazla ısı ve ışık almasına rağmen Dünya'ya uzak ve küçük bir gezegen olduğu için Dünya'dan sönük bir şekilde görünür. Görünüşü tam yuvarlak bir biçimde değildir, bunun nedeni çok hızlı hareket ediyor olmasıdır. Resimli Astronomi ve Uzay Bilimleri Sözlüğü'ne göre Merkür "Güneşe en yakın gezegendir. Her 88 günde bir ortalama 58 milyon km uzaklıkta Güneş'in yörüngesinde dönen kraterli bir kaya küresidir. Merkür 4.880 km çapındadır ve kendi eksenini etrafında 59 günde bir döner. Ayı yoktur" (Ridpath, 1987: 61).

Dünya'dan en parlak ve en iyi görünmesinin nedeni yörüngesinin Dünya'nın yörüngesine en yakın gezegen olması olan Venüs'ün yüzeyinde çok fazla krater ve aktif volkan vardır. Güneşe en yakın ikinci gezegendir. Çapı 12.100 km'dir ve

çoğunlukla karbondioksit gazından oluşan yoğun bir atmosfere sahiptir. Venüs, ortalama 108 milyon km uzaklıkta her 225 günde bir Güneş'in yörüngesinde döner. Kendi ekseninde 243 günde bir geri hareket yönünde döner. Venüs'ün uydusu yoktur" (Ridpath, 1987: 61). ifadelerine yer verilmiştir. Çok parlak bir gezegen olduğu için uygun hava koşullarında çıplak gözle gün ışığında bile görmek mümkündür.

Dünya, Güneş sistemi içinde bu zamana kadar elde edilen bilgilere göre canlı yaşamına uygun tek gezegendir. Sistemin beşinci büyük gezegeni olan Dünya, Güneş'e en yakın üçüncü gezegendir ve Güneş'e uzaklığı yaklaşık 150 milyon km'dir. Yörüngesinin eliptik bir şekilde olmasından dolayı bu mesafe sabit değildir. Güneş'in çevresindeki dönüşünü 365 gün 6 saatte tamamlayan Dünya, kendi eksenini çevresindeki dönüşü 24 saatte tamamlar. "Ay adında bir doğal uydusu vardır. Gezegenin üçte ikisi suyla kaplıdır, okyanus derinliği 2500 ila 6500 metre arasında değişir; ortalama arazi yüksekliği 860 metredir. Yeryüzünde yayılan sismik dalgaların kırılması ve yansması üzerine yapılan araştırmalar, Dünya'nın üç ana iç katmandan oluştuğunu göstermektedir: kabuk, manto ve çekirdek. Kabuk, kıtaların altında yaklaşık 20-70 km, okyanusların altında ortalama 6 km kalınlığa sahiptir" (Illingworth, 1985: 105-106).

Dünya'ya yakın ikinci gezegen olan Mars (Merih)'ta buzullar ve bulutlar vardır. Dünya'dakine benzer şekilde mevsimlerin olduğu gözlemlenmiştir. Yüzeyinde, oksijen ve metallerin oksitlenmesinden kaynaklı olarak yeşil-mavi, kırmızı lekeler görünmektedir. Deimos ve Phobos adında iki uydusu bulunmaktadır. "Güneşe uzaklığına göre dördüncü gezegendir 6.800 km çapında bir kaya gezegenidir ve ortalama 228 milyon km uzaklıkta her 687 günde bir Güneş'in yörüngesinde döner. Mars kendi eksenini etrafında 24 saat 37,4 dakikada döner. Ağırlıklı olarak karbondioksit gazından oluşan ince bir atmosfere sahiptir" (Ridpath, 1987: 61).

Çıplak gözle bile fark edilebilen kendine özgü rengi nedeniyle genellikle Kızıl Gezegen olarak bilinir. Şimdiye kadar, Mars'ta yaşam olduğuna dair herhangi bir kanıt üretilmemiştir. Bununla birlikte, Mars kökenli olduğuna inanılan gök taşları üzerine yapılan çalışmalar, Mars'ta en azından mikroskobik yaşamın var olabileceğine dair düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Atmosferde kuvvetli rüzgarlar zaman zaman tüm gezegeni yutan yoğun toz fırtınalarına neden olur. Bulutlar ve sis bazen görünür. Vadilerde sabahın erken saatlerinde sis oluşur ve Târsis bölgesinin yüksek dağlarının üzerinde bulutlar oluşur (Mitton, 2007: 219-221).

Sistemin en büyük gezegeni olan Jüpiter'in yüzeyinde renkli bulutlar bulunmaktadır. Dünya'dan, oldukça parlak bir şekilde görünen Jüpiter'in 12 tane uydusu vardır. Jüpiter, "Güneş'e yakınlığına göre sonraki beşinci sıradadır. Jüpiter, diğer tüm gezegenlerin toplamından iki kat daha ağırdır. Çoğunlukla hidrojen ve helyumdan oluşur. Jüpiter, ekvatorunda 142.800 km çapında ve kutuptan kutba 134.200 km çapındadır. Ekvatorunda kendi eksenini etrafında 9 saat 50 dakikada döner. Jüpiter Güneş'in yörüngesinde her 11,9 yılda bir ortalama 778 milyon km uzaklıkta döner" (Ridpath, 1987: 62).

Illingworth, Jüpiter için Astronomi Sözlüğü'nde şu ifadeleri kullanmıştır: "11,9 yılda Güneş'in yörüngesinde dönen en büyük gezegendir. Ekvator çapı 142.800 km (dünyanın 11 katı) ve kutup çapı 135.500 km'dir. Bu basıklık, diğer gezegenlerinkinden daha kısa, 10 saatten daha kısa bir dönme periyodundan kaynaklanır. Jüpiter'in kütlesi daha fazladır diğer tüm gezegenlerin toplamının iki katı, ancak ortalama yoğunluğu, suyun yoğunluğunun sadece 1,3 katı, yüksek oranda hafif elementler, hidrojen ve helyum içerdiğini gösteriyor. Ay, Venüs ve (nadiren) Mars dışındaki diğer tüm gece nesnelerinden daha parlaktır. Jüpiter'in, minimum optik yardımıyla görülebilen dört Galilean uydusu ve ayrıca bir halka sistemi dahil olmak üzere bilinen 16 uydusu vardır. Beyaz veya sarımsı Jüpiter bölgeleri, sıcak gazların yukarı doğru taşınımıyla desteklenen daha yüksek bulut alanlarıdır; kırmızımsı kahverengi kuşaklar alçalan gaz akışlarına ve alçak bulutlara sahiptir. Hızla dönen bir gezegende, hava sistemleri öncelikle bölgeseldir ve çeşitli farklı renk tonlarında noktalarla üst üste bindirilmiş şeritli renkli bulut sistemlerini üreten de budur; Jüpiter'in hızlı dönüşüne ek olarak, gezegenden enerji çıkışı ve sera etkisi, ekvator ve kutuplar arasında veya gündüz ve gece yarım küreler arasında çok az sıcaklık değişimi olmasını sağlar" (Illingworth, 1985: 195-196).

Çıplak gözle görülebilen Satürn, halkası ile ünlü bir gezegendir. 10 tane uydusu vardır. Merkür gibi kendi çevresinde hızlı döndüğünden Satürn'ün dıştan görünüşü de tam bir yuvarlak biçimde değildir. Güneş etrafındaki turunu yaklaşık 29,5 yılda tamamlar. "Satürn, Güneş Sistemi'nin altıncı büyük gezegenidir. Ekvator çapı Dünya'nın 9,4 katıdır ve kütlesi 95 kat daha fazladır. Bununla birlikte, ortalama yoğunluğu, yoğunluğun yalnızca 0,7 katıdır. Hidrojen ve helyum, kütlesinin büyük kısmını oluşturur. Gezegenin dış yarısı derin bir atmosferden oluşur; görünür gezegenin özellikleri bu atmosferin tepesindeki bulut bantlarıdır. Satürn'ün en çarpıcı

özelliği muhteşem halka sistemidir. Küçük bir teleskopta kolayca görülebilirler. Satürn'ün 10 uydusu bilinmekteyken 2006 yılına gelindiğinde bu sayı 56'ya ulaşmıştır" (Mitton, 2007: 308-309).

Dünya'dan çıplak gözle görülemeyecek kadar uzak olan Uranüs 1781 yılında William Herschel tarafından bulunmuştur. "Uranüs Güneş Sistemi'nin yedinci büyük gezegenidir. İyi koşullarda çıplak gözle görülebilecek kadar parlaktır. Dünya'dan yeşilimsi bir renkte görünür. 1986'da Voyager 2 uzay aracı Uranüs'ün ve onun yakınlarından geçmiş ve on küçük uydu Voyager 2 tarafından keşfedilmiştir; beş büyük uydu zaten biliniyordu: Miranda, Ariel, Umbriel, Titania ve Oberon. Uranüs'ün neredeyse tamamı hidrojen ve helyumdan oluşmaktadır. Gezegenin merkezinde küçük kayalık bir çekirdek olduğu düşünülmektedir. Donmuş su, metan ve amonyaktan oluşan kalın bir buz tabakasıyla çevrilidir. Bu en dıştaki katman, yoğunlukla hidrojen ve helyumdan oluşan bir atmosferdir" (Mitton, 2007: 369-371).

Yapısal olarak Uranüs'e benzeyen Neptün, Güneş'e en uzak gezegendir. Triton adında bir uydusu vardır. "Dünya'nın neredeyse dört katı büyüklüğündedir. Küçük kayalık bir çekirdeğe sahiptir. Donmuş su, metan ve amonyaktan oluşan buzlu bir manto ile çevrilidir. Bu dış atmosfer esas olarak yüzde 15-20 helyum içeren moleküler hidrojenidir. Neptün, Berlin Gözlemevi'nden Johann G. Galle tarafından keşfedilmiştir. Çıplak gözle görülebilir. Yüksek büyütme ve daha büyük teleskoplarla, hafif mavimsi bir disk olarak görülmektedir. Bu renk metan varlığından kaynaklanmaktadır" (Mitton, 2007: 245-247).

Ay. Yansıyan Güneş ışığı sayesinde görülebilen Ay, Dünya'nın tek doğal uydusudur. "Ay ile ilgili ilk ilmî inceleme milattan önce 2. yüzyılda Yunan bilgin Hiparkhus tarafından yapılmıştır. Bu inceleme sonunda ilk Ay tutulması ve Ay'ın yörüngesi hakkında bugün dahi kıymetini koruyan bilgiler elde edilmiştir" (Göker, 1974: 44).

"3.476 km çapında bir kayadır. Kütlesi Dünya'ninkinden 81 kat daha azdır. Ay, Dünya'nın yörüngesinde her 27,32 günde bir ortalama 384.400 km mesafe ile döner. Ayrıca kendi eksenini etrafında 27,32 günde döner, böylece her zaman aynı tarafı Dünya'ya bakar. Ay'da hava veya su yoktur" (Ridpath, 1987: 37).

"Bir gezegenin yörüngesinde dönen herhangi bir doğal cisimdir. "Ay" terimi genellikle "doğal uydu" ile eş anlamlı olarak kullanılır. Ay, Dünya üzerindeki gelgit

etkilerinin çoğundan sorumludur. Ay'ın evreleri, yörüngesi ekliptiğe yakın olduğu ve onu Dünya'dan görünen taraf aydınlatılmadığında Dünya ile Güneş arasındaki konumlardan, Dünya'dan görünen tarafın Güneş'ten Dünya'nın ötesindeki konumlara taşıdığı için oluşur. Tamamen aydınlatılmış Ay'ın gökyüzündeki açısal boyutu Güneş'inkiyle hemen hemen aynı olduğundan, Güneş tutulmalarına - Ay'ın Dünya üzerindeki gölgesine (yörüngesi yeni ayda ekliptiği geçtiğinde) neden olabilir. Ay tutulmaları, Ay uzayda Dünya'nın gölgesinden geçtiğinde meydana gelir; yörüngesi dolunayda ekliptiği geçtiğinde meydana gelirler” (Matzner, 2001: 330).

Ay, Dünya'nın çevresindeki dönüşünü yaklaşık 27 günde tamamlar. Ay'ın kendi çevresindeki dönüşünde geçen zaman ile Dünya'nın çevresini dönüş zamanı birbirine eşittir. Bu sürelerin birbirine eşit olmasından ötürü gökyüzüne baktığımızda Ay'ın aynı yüzünü görürüz ve gördüğümüz kısım yalnızca Ay'ın %41'lik kısmıdır.

Ay, Güneş gibi ısı ve ışık kaynağı değildir. Güneş'ten aldığı ısı ve ışığın bir miktarını yansıtır.

Teleskoplar ile gözlem yapıldığında yüzeyinde düzlükler, çukurlar ve yüksekliklerin olduğu görülür. Daha iyi gözlem yapmanın mümkün olmadığı zamanlarda deniz sanılan düzlüklere deniz ismi, dağlara bilim adamı isimleri, sıradağlara ise Dünya'daki sıradağların isimleri verilmiştir.

Ay'ın yüzeyindeki kraterlerin oluşum nedeni Dünya'daki gibi volkanik patlamalar değil yüzeyine gök taşlarının çarpmış olmasıdır. Yüzeyindeki kraterlere filozofların isimleri verilirken bu kraterlerden en derin olanına “Newton” ismi verilmiştir. Atatürk, Uluğ Bey, Fatih Sultan Mehmet ve Ali Kuşçu isimleri de kraterlere verilen isimler arasındadır.

Ay, Dünya'nın çevresinde dönerken Dünya'nın Ay ve Güneş'in arasına girmesi sonucunda Güneş'ten gelen ışık Ay'a ulaşamaz ve Ay bir süreliğine Dünya'dan karanlık bir şekilde görünür. Bu olay Ay tutulması olarak adlandırılır. Ay tutulması; gölgeli, parçalı, parçalı gölgeli ve tam tutulmak olmak üzere dört şekilde gerçekleşir. “Ay tutulması, dolunayda, Ay Dünya'nın gölge konisine geçtiğinde meydana gelir. Ay'ın ufukta görüldüğü her yerden görülebilir. Tam tutulma, Ay tamamen Dünya'nın gölgesinin gölgesine girdiğinde meydana gelir. Ay'ın yalnızca bir kısmı tam gölgeye girerse tutulma kısmî olur. Ay sadece penumbral bölgeye girdiğinde, bir penumbral tutulma meydana gelir ve bu tutulmada Ay'ın yüzeyinde hafif, genellikle pek fark

edilmeyen bir kararma meydana gelir. Maksimum bütünlük süresi 1 saat 47 dakikadır. Ay, Dünya'nın atmosferi tarafından gölge alanına kırılan güneş ışığıyla aydınlatılarak genellikle bütünlük boyunca görülebilir. Daha mavi dalga boyları saçılma yoluyla yok edildiğinden, Ay bakırsı kırmızı bir renge sahiptir. Her yıl iki ya da üç Ay tutulması olur. Bir yılda beş Güneş ve iki Ay ya da dört Güneş ve üç Ay olmak üzere yediye kadar tutulma meydana gelebilir" (Daintith ve Gould, 2006: 146-147).

Güneş. Güneş, Dünya'ya en yakın yıldızdır ve Dünya'daki yaşamın sebebi olan ısı ve ışık kaynağıdır. Gökyüzünde görünen diğer yıldızlar ile aynıdır. Büyüklüğünün bazı yıldızlardan küçük olmasına rağmen Dünya'ya en yakın yıldız olması nedeniyle büyük görünmektedir. Tüm gezegenler gibi Dünya'nın da Güneş'in çevresinde elips bir yörüngede dolaşmasından dolayı Güneş'in Dünya'ya olan uzaklığı değişmektedir. "Güneş de diğer gök cisimleri gibi günlük harekete katılır. Güneş'in gökyüzü üzerinde yıl boyunca gezindiği yer çizgisel bir çemberdir. Bu çizgisel çembere "tutulum çemberi", bu çemberin düzlemine de "tutulum düzlemi" denmektedir" (MEB, 2021: 98).

Matzner ise Jeofizik, Astrofizik ve Astronomi Sözlüğü'nde "Etrafında eliptik yörüngelerde dönen dokuz gezegenden oluşan bir sistemin bulunduğu akkor, yaklaşık olarak küresel bir yıldız" (Matzner, 2001: 457). şeklinde Güneş'i tanımlamıştır.

Güneş'in yüzeyi incelendiğinde büyüklü küçüklü ve hareket halinde olan kara lekeler görülür. "Bugüne kadar yapılan gözlemlerden çıkan sonuca göre, Güneş'in yapı bakımından çeşitli tabakalardan oluştuğu ortaya çıkmıştır. Bu tabakaların hiçbiri sükûnet halinde olmayıp devamlı faaliyet halindedir" (Göker, 1974: 85). Gözlemler sonucu Güneş'in dıştan içe doğru sıralanmak üzere taç tabaka (korona), renk küre (kromosfer), tersine çeviren tabaka, ışık küre (fotosfer) şeklinde dört tabakaya ayrıldığı söylenmektedir.

Gökyüzü gözlemlendiğinde görünümün her gün değiştiği görülür. Bunun nedeni Güneş'in her gün yıldızlara göre 1 derece doğuya kaymasıdır. Bunun sonucu olarak da yaz ayların gördüğümüz yıldızlar kış aylarında, kış aylarında gördüğümüz yıldızlar da yaz aylarında görünmez.

Güneş tutulması, Ay'ın Güneş ile Dünya arasına girerek Güneş'ten gelen ışığın Dünya'ya ulaşmasını engellemesiyle gerçekleşir. Tutulma; tam, halkalı ve parçalı tutulma olmak üzere üç şekilde gerçekleşir. "Tutulma, bir gök cisminin ışığının başka bir cismin gölgesinden geçerken tamamen veya kısmen kararmasıdır. Bir gezegen uydusu, birincil veya başka bir uydunun gölgesinden geçtiğinde tutulur. Ay, Güneş'ten 400 kat daha küçük olmasına rağmen, Dünya'ya da yaklaşık 400 kat daha yakındır. Sonuç olarak, Güneş ve Ay neredeyse tamamen aynı açısal boyuta sahiptir (yaklaşık $\frac{1}{2}^\circ$), bu nedenle Ay'ın Güneş'i örtmesi mümkündür. Dünya ve Ay'ın her ikisi de güneş ışığında gölge oluşturur, gölgenin koni biçimli koyu bir iç bölgesi -UMBRA- ve dışta daha açık renkli bir gölgeli bölgesi vardır. Yeni Ay'da gün doğumu ile gün batımı arasında, Ay Güneş'in tam önünden geçtiğinde ve Dünya Ay'ın gölgesinde kaldığında bir Güneş tutulması meydana gelir. Ay, görünür çapı Güneş'inkini geçecek kadar Dünya'ya yeterince yakın olduğunda, Ay'ın gölgesinin tam gölgesi Dünya'nın yüzeyine ancak ulaşabilir. Yalnızca kısmi gölgenin geçeceği bir noktadaki bir gözlemci, Güneş'in yalnızca bir kısmının gizlendiği kısmi bir tutulma görür. Bütünlük yolundaki bir gözlemci, Güneş'in tamamen gizlendiği bir tam tutulma yaşayacaktır. Ay, Güneş'ten daha küçük görünecek kadar uzaktaysa, tutulan Güneş'in çevresinde bir ışık çemberi (veya halka) ve halkalı bir tutulma görülecektir. Halkasallık süresi hiçbir zaman 12,5 dakikayı geçmez ve normalde çok daha kısadır. Ay yavaş yavaş Güneş'i örttüğü için manzara kararır ve hayvanlar rahatsız olur. Bütünlük, Güneş gözden kaybolduğunda ikinci temasta başlar. Maksimum bütünlük süresi 7 dakika 31 saniyedir ancak genellikle çok daha azdır. Bütünlük, tıpkı hilal şeklinde Güneş'in ortaya çıkması gibi üçüncü temasta sona erer ve dördüncü temasta Güneş'in tüm diski bir kez daha görülür. İlk ve son temas arasındaki süre dört saate yaklaşabilir. Bütünlük sırasında kromosfer, corona ve diğer fenomenler gözlemlenebilir ve incelenebilir. Her yıl iki ila beş Güneş tutulması vardır. Bununla birlikte, herhangi bir yerde tam tutulmalar çok nadirdir" (Daintith ve Gould, 2006: 146-147).

Yıldızlar. "Yıldızlar, evrimlerinin belli dönemlerinde merkezî kısım ve merkeze yakın yerlerde çekirdek tepkimeleri ile enerji üreten plazma ve gaz maddenin farklı iki hâlidir" (MEB, 2021: 58). Gökyüzü gözlenmeye başladığı ilk zamanlarda yıldızların gökyüzünde sabit duran gök cisimleri olduğu sanılsa da "yıldızların sabit olmadığını 1718 yılında Astronom Halley ortaya koymuştur" (Göker, 1974: 145).

“Yıldız, çekirdeğinde nükleer füzyon reaksiyonları yoluyla enerji üreten parlak gazlı bir cisimdir. Normal yıldız kütlelerinde yalnızca nispeten dar bir aralık olmasına rağmen, bir yıldızın diğer özelliklerini, yani parlaklığını, sıcaklığını, boyutunu ve evrimleşme şeklini belirleyen şey kütlesidir. Bu miktarlar, yıldız yapısının denklemleriyle kütle ile ilişkilidir. Bir yıldızın ömrü aynı zamanda kütlesine de bağlıdır: düşük kütleli yıldızlar, yüksek kütleli olanlardan önemli ölçüde daha uzun yaşarlar. Bir yıldızın özellikleri ancak uzaklığı bilindiğinde belirlenebilir” (Illingworth, 1985: 366-367).

Matzner; Jeofizik, Astrofizik ve Astronomi Sözlüğü’nde “Dağınık gazın bir yıldız veya yıldız sistemi oluşturmak için çıktığı süreçtir. Bu, galaksilerdeki atomik gazın yoğun, opak, moleküler bulutlara yoğunlaşmasını ve bu bulutların içindeki bölgelerin, çökmek için kararsız hale gelen yoğun çekirdeklere daha fazla yoğunlaşmasını takip eder. Çöküş sırasında, bir yıldız ve onu çevreleyen protogezegen toplanma diski, düşen maddeden büyür. Yıldızlar, ana bulutlarından çok daha az manyetik akı ve açısal momentumla doğarlar. Manyetik akı kaybı, nötr malzemenin moleküler bulutlarda çalışan manyetik alan çizgileri boyunca hareketi olan ambipolar difüzyona bağlanır. Manyetik akı, yeniden bağlanma ile de kaybolabilir. Açısal momentum, çökmeden önce manyetik frenlemeyle ve ardından disk boyunca birikimle güçlendirilmiş güçlü, koşutlanmış bir rüzgarın yayılmasıyla kaybedilir. Bu tür rüzgarlar, türbülanslı hareket ekleyerek ve malzemeyi uzaklaştırarak yıldız oluşturan bulutu güçlü bir şekilde etkiler” (Matzner, 2001: 448). cümleleriyle yıldız oluşumunu açıklamıştır.

Tayf “birleşik bir ışık demetinin bir biçmeden (prizmadan) geçtikten sonra ayrıldığı basit renklerden oluşmuş görüntü” (Akalin, 2010:2290). anlamına gelir. Yıldızlar tayflarına göre beyaz ve mavimsi yıldızlar, sarı yıldızlar, turuncu yıldızlar ve kırmızı yıldızlar olmak üzere 4 grupta incelenir. Yıldızların bu şekilde farklı renklerde görünmelerinin sebebi farklı sıcaklarda olmalarıdır.

Güneş’ten çok daha büyük ancak uzaklığından dolayı büyüklüğü ölçülemeyen yıldızlar vardır. Yıldızların hareket etmiyor gibi görünmesinin nedeni de gezegenimizden çok uzakta olmalarıdır.

Bazı gecelerde gökyüzünde akan yıldızlar gözlemlenir. “Bu ışıklı izlerin kaynağı gerçekte bir yıldız değil, uzaydan gelen ve oldukça hızlı hareket eden küçük kayalar ve kaya parçacıklarıdır” (Özel ve Saygıç, 2000: 50). Bunlara gök taşı diğer

ismiyle meteor denir. Bu parçalar doğal olabileceği gibi uzaya gönderilen herhangi bir yapay uydunun parçaları da olabilir. Atmosfere hızlı bir şekilde giriş yapan parçalar sürtünmenin etkisiyle çok hızlı yanarlar.

Gökyüzü gözlemlendiğinde görülen bir başka gök cismi de kuyruklu yıldızlardır. “Bir kuyruklu yıldız malzeme olarak büyük oranda su buz ve karbondioksit buz (kuru buz), toz ve taş topraktan yapılmış 10-20 km çapında bir meteor olarak kabul edilebilir” (Özel ve Saygıç, 2000: 57). Dünya’ya olan uzaklığı, kuyruğunun büyüklüğü, hava koşulları gibi durumlara göre çıplak gözle gözlemlenebilirler. Halley, Arend-Roland, Kohutek, Hale-Bopp en bilinen kuyruklu yıldızlardandır.

Yıldızların daha kolay incelenebilmesi için yakın yıldızlar gruplandırılmış bu gruplara takımyıldızı denmiştir. Ursa Major takımyıldızı, Ursa Minor takımyıldızı, Ülker takımyıldızı, Orion takımyıldızı, Sepheus takımyıldızı, Ejder takımyıldızı önemli takımyıldızlarındandır.

Ursa Major takımyıldızı Büyükayı takımyıldızı olarak bilinir. Büyük Kepçe olarak da isimlendirilir. Birçok yıldızdan oluşmakla birlikte yedi yıldız çıplak gözle görülebilir. Dört yıldız parlak üç yıldız ise biraz daha sönüktür. Illingworth, Astronomi Sözlüğü’nde Büyükayı takımyıldızı için “Kapsamlı ve çok göze çarpan bir takımyıldızıdır. En parlak yıldızlar Alioth, Alcaid ve Dubhe’dir, tümü 2. büyüklüktedir, Plough’u oluşturan en parlak yedi yıldızdır” (Illingworth, 1985:402). ifadelerini kullanmıştır. Dünyanın en tanınmış takımyıldızlarından biridir. Daha parlak 19 yıldız içerir. Yedi ana yıldızın oluşturduğu şekil Büyük Kepçe veya Saban olarak bilinir” (Mitton, 2007: 371).

Altı yıldız ve Kutup Yıldızı’nın birlikte oluşturduğu takımyıldızı Küçükayı -Ursa Minor- takımyıldızıdır. Illingworth, Astronomi Sözlüğü’nde “Küçükayı, Kuzey yarım kürede bulunan bir takımyıldızıdır. Kuzey gök kutbunu içerir ve çevreler” (Illingworth, 1985:403). şeklinde açıklamıştır. “Ursa Minor’daki en parlak yıldız, ikinci büyüklükteki Polaris, göğün direği olarak adlandırılmaktadır. Yedi yıldızdan oluşan ana deseni Küçük Kepçe olarak bilinir” (Mitton, 2007: 371).

Ülker yıldız kümesi halk arasında “Süreyya” olarak bilinir. “Her ne kadar astronomlar teleskop kullanarak kümenin 100’den fazla üyesini belirlemişlerse de çıplak gözle ancak altı üyesi fark edilebilir” (Özel ve Saygıç, 2000: 190).

“Altı ya da yedi yıldız çıplak gözle görülebilecek kadar parlak olduğu için genellikle yedi kız kardeş olarak bilinir. Ancak tüm küme, tümü son 50 milyon yıl veya daha kısa sürede oluşmuş birkaç yüz yıldız içerir. 415 ışık yılı uzaklıktadır” (Ridpath, 1987: 93).

Illingworth, Astronomi Sözlüğü’nde “Ülker (Yedi Kızkardeş), Boğa takımıyıldızında yaklaşık 120 parsek uzaklıkta genç bir açık küme. Altı tanesi çıplak gözle görülebilen belki 3000 yıldız içerir: Alcyone, Maia, Atlas, Electra, Merope ve Taygete; Pleione bir zamanlar daha parlak olabilirdi” (Illingworth, 1985: 286). ifadelerini kullanmıştır.

Matzner ise “Ülker; genç yıldız kümesi, parlak bir yıldız oluşum bölgesi ve çok sayıda genç sıcak yıldıza sahiptir ve bunlardan yedisi öne çıkar; Pleiades, Atlas'ın kızları olan yedi kız kardeştir” (Matzner, 2001: 371). şeklinde Ülker yıldız kümesini tanımlar.

Mit

Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü’nde mit kavramı “Mit, ustûre, efsane. "Tarihi değeri olmayan, güvenilmez söylenti." (Herodot) "Gerçeklerle ilişkisiz, uydurma, boş ve gülünç bir masal ." (Platon) "Çok tanrılı bir dinin tanrıları üstüne anlatılan efsane." (Azra Erhat) Tarihin karanlık dönemlerinde yaşayan insanlar arasında kendiliğinden, belki inanma ihtiyacından doğmuş masalımsı anlatılar. Birçok şair ve yazarın malzeme olarak kullandığı zengin bir kaynaktır mitoslar. Edebiyatta sıkça konu edinilen mitoslar, işlendikçe değişmiş çeşitli biçimler almıştır” (Karataş, 2001: 290) ifadeleriyle açıklanmıştır.

Türk Dil Kurumunun hazırlamış olduğu Türkçe Sözlük’e göre mit kelimesi “Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikayesi, mitos” (Akalın, 2010: 1691). anlamına gelmektedir.

Türk Halk Edebiyatı El Kitabı’nda “mitin herkes tarafından kabul edilebilir bir tarifinin yapılmasının zor olduğunu söyleyen Abdurrahman Güzel ve Ali Torun, mitin özelliklerini şu şekilde açıklamıştır: “Mitler kutsal bir hikayeyi ihtiva eder. İlkel zamanlarda meydana gelmiş olduğuna inanılan bir olay ve şeylerin nasıl meydana

geldiğini anlatır. Mitler her zaman yaratılışla ilgilidir. Mitler olağanüstü varlıkların hikâyesini ve onların kutsal güçlerini açıklar” (Güzel ve Torun, 2014: 185).

“İlkel insanın düşüncesinde mit; tabiatı, insanı, doğumu ve ölümü açıklama ve bu olguların sırrını anlama aracıdır. O halde her bir mit işlevseldir” (Bayat, 2011: 16).

Mircea Eliade Mitlerin Özellikleri adlı kitabında “Bir başka deyişle mit, Doğaüstü Varlıklar’ın başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (söz gelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman bir “yaratılış”ın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır” (Eliade, 2001:16) ifadeleriyle mitlerin bir başlangıç hikayesi olmasına dikkat çekmiştir.

Antropoloji Sözlüğü’nde “‘Mitos’ terimi genellikle kutsal ya da dinsel nitelikli, bireysel olmaktan çok toplumsal ve daha çok doğal, doğaüstü ya da toplumsal-kültürel bir görüngünün köken ya da yaratılışına ilişkin masallar için kullanılır. Ancak sözlü edebiyatın halk masalı, destan gibi diğer türlerinden farkı her zaman çok belirgin değildir. Mitosun masaldan farkının mitosun gerçekliği ifade ettiğine olan inanç ve bu inançtan kaynaklanan toplumsal işlevleri olduğu söylenebilir” (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 602) şeklinde açıklanmıştır.

Ensar Aslan; “mitlerin tarihle, yani gerçekle ilgili olmadığını ve kişilerin dünya-tanrı bağlamındaki inanış, düşünce ve yorumlarının anlatımı” olduğunu ifade etmiştir (Aslan, 2021: 24).

Semra Kosovalı, Mitoloji El Kitabı adlı çalışmasında mit ile ilgili şu cümlelere yer vermiştir: “Bir topluluğa veya millete ait yaşam, doğa, tarih ve geleneklerle ilgili sözlü anlatılabilen olağanüstü olaylar ve efsanelere mit veya mitoloji denir. Efsane bilimi olarak da adlandırılabilir” (Kosovalı, 2022: 19).

Mircea Eliade’nin Mitlerin Özellikleri kitabına göre mitlerin özellikleri ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: “Mitler her zaman bir yaratılışın öyküsüdür. Bir şeyin nasıl yaratıldığını açıklar. Doğa olaylarının, bitkilerin, insanların, hayvanların, tarihi olayların, örf-adet-törelerin var oluş serüvenini anlatır. Mitler kutsal olanı ya da olağanüstü olanı betimler. Mitlerde bahsi geçen kahramanlar doğaüstü özelliklere sahiptir” (Eliade, 2001: 15-23).

Mitlere saygı duyulduğundan dolayı her yerde ve herkes tarafından anlatılmazlar. “Mitlere saygı gösterilir, ulu orta anlatılmazlar. Genellikle yaşlı öğretmenler öğrencileri ile ormanda inzivaya çekildiklerinde ve giriş merasimlerinde anlatılır” (Seyidoğlu’ndan akt. Torun ve Güzel, 2014: 185).

Mit üzerine çalışma yapan araştırmacılar mit kavramı için farklı tanımlar yapmışlardır. “Mit, çok sayıda ve birbirini bütünler nitelikteki bakış açılarına göre ele alınıp yorumlanabilen son derece karmaşık bir kültür gerçekliğidir” (Eliade, 2001: 15). Yapılan tanımlardan yola çıkarak mitin kutsal sayılan, inandırıcılık özelliği bulunan, insanlığın eski geçmişinde meydana gelen olayların olağanüstü özellikler yüklenerek anlatıldığı anlatılar olarak kabul edildiği söylenebilir.

Mitler eskatoloji, kozmogoni, teogoni, antropogoni olarak dört alt başlık altında incelenmektedir. “İnsanın ve dünyanın geleceğini konu edinenler ‘eskatoloji’; evrenin nasıl oluştuğunu anlatanlar ‘kozmogoni’; tanrıların nereden geldiklerini anlatanlar ‘teogoni’; insanların nereden geldiklerini ya da nasıl oluştuklarını anlatanlar ‘antropogoni’ olarak adlandırılır” (Torun ve Güzel, 2014: 186).

Kozmogonik mitler evrenin nasıl oluştuğunu anlatmaktadır. “Dünyanın yaratılması ve evrenin oluşumu hakkında olan mitler bu kategoriye girer. Evrenin oluşması için çeşitli varyantlarda; kaostan, yumurtadan, sudan, Tanrı’nın vücudundan vs. anlatılsa da maksat bu oluşuma kaynaklık yapan mutlak gücün övgüsüdür. Kozmogonik mitler insanların, düzenin, tarazlığın sebepleri hakkında düşüncelerinin mitlerde sembolleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır” (Bayat, 2005: 8).

Dolayısıyla kısaca mit, insanların evrenle, yaratıcıyla ve kendileriyle ilgili sordukları sorulara verdikleri kolektif ve kıymetli cevaplar olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda mitlerin astronomi bağlamında ele alınması da, mitik zamanlarda insanların dünyayla ilgili tasavvurlarını ve genel olarak dönemin insan zihnine ışık tutar.

Mit ve Efsane İlişkisi. Efsaneler ilk olarak mitolojik bir zeminde ortaya çıkmıştır. Yani efsaneler, mitin farklı bir halidir. “Kahramanlık efsanelerinin en önemli kaynağı mitlerdir. Efsanenin en eski tipi, ilk atalar ve kültürel kahramanlar hakkında yazılan mitolojik hikâyelerdir. Yani, efsane ilk aşamasında, mitolojik zeminde oluştuğu için, içerik itibarıyla mitin bir şeklidir. Mitoloji üzerinde çalışan bilim adamlarının vardığı sonuca göre kozmogonik ve etnogonik mitlerle kahramanlık efsaneleri

arasında aynı denecek kadar bir yakınlık vardır” (Beydilli, 2003: 382). “Efsaneler, mitlerle olan benzerlikleri ile dikkat çeken halk bilimi ürünleridir. Efsanelerin oluşum zamanının mitlerden sonra olduğu bilinmekle beraber efsaneler de oldukça eski hikayelerdir” (Yılar, 2005: 384). Adem Yıldız da mitlerin, efsanelere kaynaklık ettiğini ifade etmektedir. “Mitoloji ile efsaneler arasında farklılıklar olmakla birlikte mitlerin efsaneye kaynaklık ettiği muhakkaktır” (Yıldız, 2002 : 144).

Bilge Seyidoğlu, efsaneleri, “mitlerin modernleşmiş şekli” (Seyidoğlu, 1997: 22) olarak ifade etmiş ancak mit ve efsane türünün ayrımını da şu şekilde dile getirmiştir:

“Efsaneler tarihi devirler içinde teşekkül etmişlerdir. Konusu bir olay, tarihî veya dinî bir şahsiyet yahut bir yer olabilir. Tarihi devirler içinde teşekkül ettikleri için efsaneler mitlerden bu konuda ayrılırlar. Mitlerde zaman, başlangıç zamanıdır. Mitlerin kahramanları tanrılar ve yarı tanrılardır. Efsanelerde (legend) kahramanların olağanüstü güçleri vardır; fakat tanrı veya yarı tanrı değildirler. Mitolojiler ilkel dönemlerin ve ilkel kültürlerin mahsulleri oldukları halde efsaneler günümüzde oluşabilir ve tarih sahnesine çıkabilirler” (Seyidoğlu, 1997: 13).

“Efsane ve mitler, toplumumuzun dünyayı anlamlandırmasının sonucudur. Efsane ve mitler, insana zaman içinde yerini tayin etme, geçmiş ve gelecekle bir bağ kurma imkânını verir. El sanatlarında, hatta plâstik sanatlarda; geleneklerde efsane ve mit dünyasını yaşatırız. Bunlar bir milletin şuurunu canlı tutarlar. Toplumun duygu ve düşünce dünyasının kaynağını teşkil eden efsane ve mitler, geleceğin şekillenmesinde ilham kaynağı olmaktadır” (Yağmur, 2018: 327-328).

“Mitler; sebepleri tam olarak belli olmayan birtakım doğal olgulara veya kaynağı unutulmuş birtakım dinsel ayinlere dair bir açıklama getirir. Efsane ise gerçek insanların kaderlerinde yaşanan gerçek geleneklerden veya gerçek mekânlarda yaşanan maceralardan oluşur” (Bacon, 1925: 2-5).

Sibel Karadeniz Yağmur, Efsane ve Mitoloji Üzerine Genel Bir Değerlendirme ve Efsane-Mitoloji İlişkisi adlı çalışmasında efsane ve miti; yer, zaman, olay ve şahıslar bakımından değerlendirerek karşılaştırmıştır. Yaptığı karşılaştırma sonucunda:

“1. Efsanenin zamanı mitlerin zamanına göre daha yakın bir geçmiştir. Günümüzde yeni efsaneler oluşabilir. Mit için bu söz konusu değildir.

2. Mitlerdeki yer başka bir dünyadır. Efsanenin mekânı günümüz dünyasıdır.

3. Mitler kutsiyet ifade eder. Efsanelerde kutsiyet dini efsanelerde vardır, diğerlerinde yoktur.

4. Efsanelerin kahramanları dünyaya aittir. Cinler ve diğer tabiatüstü varlıklar mit kaynaklıdır. En azından efsane kahramanları yarı tanrı insanlar ve tanrılar değildir. Mit kahramanları sıradan değildir.

5. Efsane ve mitler inanma yönünden gerçek kabul edilirler.

6. Mitler yaratılışa dayanır ve geneldir. Efsaneler daha yerel ve daha bireyseldir”(Yağmur, 2018: 327-328). ifadelerini kullanmıştır.

Hultkrantz, mit ve efsane arasındaki ayrımı şu şekilde açıklamıştır: “Mitler benim anladığıma göre eylemleri günümüz dünyası kurulduğu dönemde geçen tanrıların ve ilahi varlıkların anlatılarıdır. Mitler kendi içlerinde daima kutsal olup bir inanç maksadı güder. Efsane ise insanların, tercihen kahramanların ve onların doğaüstü deneyimleri ile ilgilenir ve gerçek bir tanım olarak nazara alınır. Peri masalları (märchen) yine çevreyi ve mitler ile efsanelerin kişilerini kullanır ama bu kişilerin içinde yer aldığı ve doğrusallığına inanılan dramatik olay burada yer almaz. Doğal olarak, kutsal olmayıp hali hazırdaki bağlantı ile bir ilgisi olmayan märchenler de vardır” (Hultkrantz, 1960: 552-569).

“Mitler, söylendikleri toplumda, eski çağlarda yaşanmış olayların gerçeğe uygun olduğu düşünülen, nesir anlatılarıdır. İnanca uygundurlar, inanılmak için öğretilirler ve bilgisizlik, şüphe veya inançsızlığa karşı verilen yanıtları doğrularlar. Mitler dogmanın temelidir. Genellikle kutsaldırlar ve çoğunlukla ayin ve törenlerle bağdaştırılır. Ana karakterleri genellikle insanoğlu değildir; ama içinde insan tavır ve davranışlarını bulundurur. Karakterleri hayvanlar, tanrılar, farklı bir dünyada ya da dünyanın bugünkünden çok farklı olduğu, gökyüzündeki veya yer altındaki bir dünyada, ilk çağlarda yaşamış kültür kahramanlarıdır. Mitler dünyanın orijinini, insanı, ölümü veya kuşların, hayvanların, coğrafi koşulların niteliklerini ve doğa olgusunu kapsar. Mitler; tanrıların yaptıklarını, aşklarını, aile ilişkilerini, arkadaşlıklarını ve düşmanlıklarını, zaferlerini ve yenilgilerini anlatır. Dinsel törenleri, törensel araçların ayrıntılarını ya da tabuların neden incelenmesi gerektiğini ama bunun gibi etiyolojik öğelerin neden mitlerle sınırlı kalmadığının ‘açıklamasını’ yapmaya yönelebilirler.

Efsaneler; mitler gibi, anlatıcısı ve dinleyicisi tarafından gerçekliği kabul edilmiş ama mitlere göre daha sonraki, yani dünyanın bugünkünden çok da farklı olmadığı

dönemlerde oluşmuştur. Efsaneler ilahi olmaktan çok dünyevidir ve ana karakterleri insanoğludur. Göçlerden, savaş ve zaferlerden, eski kahramanların, şeflerin ve kralların yaptıklarından ve hükümlerlikleri ve başarılarından söz eder. Bu anlamda genellikle yazılı tarihin, sözlü gelenekteki bir karşıtıdır ama azizlerin, perilerin, hayaletlerin ve gömülerin konu edildiği yerel anlatımları da içerir” (Bascom, 1984: 5-29).

Mit ve efsane ile ilgili bu bilgileri veren Bascom efsane, mit ve masal arasındaki farkları *Şekil 1.*'deki biçimde özetlemiştir.

TÜR	İNANMA	ZAMAN	YER	KABUL EDİŞ TAVRI	TEMEL KARAKTER
MİT	Gerçek	Uzak Geçmiş	Farklı bir dünya: Erken veya diğer	Kutsal	İnsan Dışı Varlık
EFSANE	Gerçek	Yakın Geçmiş	Günümüz dünyası	Kutsal veya değil	İnsan
MASAL	Kurmaca	Herhangi bir zaman dilimi	Herhangi bir yer	Kutsal değil	İnsan veya diğer

Şekil 1. Mit, efsane ve masal arasındaki farklar.

Mit ve efsane türlerinin birbirine benzerliği dikkat çekse de yapılan çalışmalar iki türün birbirinden farklı olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalardan yola çıkarak mitlerin efsanelerden daha eski bir tür olduğu ve mitlerin daha uzak bir geçmişi ifade ettiği; mitlerin, evrenin, dünyanın, olayların, nesnelerin vb. yaratılışı ile ilgili olduğu; efsanelerin herhangi bir şahıs, yer ya da olayla ilgili anlatıldığı; mitlerin kahramanlarının tanrı veya yarı tanrı olduğu halde efsanelerin kahramanlarının olağanüstü özellikleri olsa da tanrı veya yarı tanrı olmadığı; her iki türün de anlatıcı ve dinleyici kişiler tarafından kutsal kabul edildiği söylenebilir.

Türklerin Evrene Bakışı

Var oluşundan bu yana kendisini ve çevresini anlamak isteyen insan algıladığı evreni bir düşünce temelinde şekillendirmeye çalışmıştır. Bunun sonucu olarak da bir evren tasarımı ortaya çıkmıştır. “Evren tasavvuru düşüncesinin temeli insandır. Bir nevi kainat tasavvuru insanın varoluşunun ve ötesini açıklanması teorisidir. Kainatın oluşumu, kainatın yaşanılabilir hale gelmesi, insanın yaratılışı, yaratılan bu insanın ne gibi ilkelerle yaşayacağı, öldükten sonra gideceği öte dünyanın özellikleri ve bütün bu süreçte Tanrı'nın yerinin neresi olduğu gibi sorulara verilen cevaplardır” (Ahmetbeyoğlu ve Şen, 2018: 58).

“Eski Türklerle ilgili evren anlayışı denilince akla ilk gelen bozkır hayatının getirdiği gerekler ile kendileri için yaratmış oldukları dünya gelmelidir” (Yiğittürk, 2022: 19). “Konargöçer bir hayat tarzı süren Türkler evreni, kubbeli bir otağa veya üstünde otağ ya da şemsiye bulunan iki tekerlekli bir arabaya benzetmişlerdir. Şemsiyenin dilimleri burçları, arabanın tekerlekleriyse güneşi ve ayı simgelemektedir. Gök, bir kubbe yeryüzü ise deniz üzerinde yüzen dört veya sekiz köşeli bir düzlüktür. Merkezinde Kutup Yıldızı'nın bulunduğu gök kubbeyi dağlar taşımaktadır. Uygur metinlerinde çok kattan oluşan gökyüzü orduların, kulelerin ve kapı eşiklerinin bulunduğu bir yapıdır” (Esin, 2001: 39-40).

“Kainatı, gök ve yerin temsil ettiği, birbirini tamamlayan iki ögeden oluşmuş olduğu kabul edilen sistem Türklerin en eski ve öz kozmonolojik düşüncesidir. Türkler kainatı bir bütün olarak gördüklerinden göğü ve yeri birbirinin tamamlayıcısı olarak düşünmüşlerdir. Fakat bu iki unsurdan göğü daha kutsal saymışlardır. Bunun sebebi ise göğün insanı çepeçevre sarıyor olması, insanlar için ulaşılması güç olması gibi etkenler olsa gerekir; keza gözlerin gördüğü her yeri kaplayan gök, bu sebepten dolayı Tanrı mekânı olarak adlandırılmıştır. Öte yandan göğün tamamlayıcısı olan yağız yerde tıpkı gök gibi aşağıya doğru uzanan sonsuz bir boşluğa sahipti ve bu iki sonu olmayan varlık gelip insanoğlunda birleşiyordu. Bu sebepten ötürü insan kozmolojide tamamlayıcı unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır” (Ahmetbeyoğlu ve Şen, 2018: 60-62).

“Evren ve insan ilişkisinin Eski Türklerde hangi motiflerde yer aldığı bilgilerine ulaşılmaktadır. Kozmogoni ile ilgili mitler incelendiğinde Eski Türklerin evreni anlama ve açıklamadaki yöntemleri genellikle kahramanlık, şamanlık, yer-su ruhları gibi

motifler üzerinedir. Bu sebeple eski devirlerden beri Türklerin yaşadıkları Micro kozmoslarını, makro kozmos olan evrene benzetmeye çalıştıkları bilinmektedir. Gök bilinmez ve ucu bucağı olmayan aydınlık bir yerd. Şimdi bu yüceliğin sonunun olmayışıyla ilgili bazı kaynaklardan alınan metinlere yer verilerek göğün sonsuzluğuna değinilmiştir. Eski Türklerin gök algısı aynı zamanda evren olarak nitelendirilebilir. Eski Türk astronomisinde gök kendi içinde hem sonsuz hem de bütün iyi ve kötülükleri barındıran kocaman bir olgudur” (Yiğittürk, 2022: 22).

Gök Tanrı. Mircea Eliade birçok toplumun kutsal kabul ettiği gökyüzü ilgili şöyle der: “En yüksek olmak, doğal olarak tanrılara özgü bir niteliktir. İnsanın ulaşamadığı yukarı bölgeler, yıldızlı gök, tanrılara özgü aşkınlık, mutlak gerçeklik, sonsuzluk gibi ayrıcalıklara sahiptir. Bu tür bölgeler tanrıların mekânlarıdır” (Eliade, 2003: 61).

Gökyüzü birçok toplumda olduğu gibi Türkler için de kutsal kabul edilmiştir. “Maddi gökyüzünün yüce bir yaratıcı olarak görülmesi Türklerde Gök Tanrı düşüncesinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Yarı göçebe bir hayat biçimini benimseyen Türk toplulukları hayatlarını en çok etkileyen doğa ve iklim şartlarının kaynağı olarak gökyüzünü görerek gökyüzüne bir yüce Tanrı misyonu yüklemiştir. Türklerin (Gök Tanrı) adını verdikleri bu cismani ilahi güç ise, zamanla somuttan soyuta bir tekâmül göstererek maddi gökten ayrılmış, her şeye hâkim mutlak bir varlığa dönüşmüştür” (Karakaş, 2014: 465). “Türkler yüce ve mücerret bir Tanrı telakkisine erişmiş olmakla birlikte, başlangıçta onu yine de gökte düşünüyorlardı. Nitekim Orhun Kitâbeleri’nde ‘üze kök tengri’ terkinde Tanrı aynı zamanda gök manasını da muhafaza etmekteydi. Bu nedenle de evrimci bir yaklaşımla Türklerde Tanrı düşüncesinin maddî gökyüzünden manâda Ulu Varlığa doğru bir gelişme gösterdiği öne sürülmüştür” (Günay ve Güngör, 2015: 40).

“Tanrı gökte bulunduğu için gök kutsaldır ve gökte bulunan Güneş ve Ay da bir ruha sahiptir. Güneş ve Ay’ın bir ruhu olduğuna inanılsa da hiçbir zaman tanrı olarak görülmemişlerdir. Çin kaynakları bazı Türk devletlerinin onları kutsallaştırdığını bildirmektedir. Şamanların davullarında Güneş, Ay ve yıldızların sembollerinin yer alması bu varlıkları kutsal saydıklarının bir göstergesidir” (Günay ve Güngör, 2007: 71).

“Hunlar Gök-Tanrı’ya inanıyor ve onu daha sonra Kaşgarlı Mahmut’un ifade edeceği üzere hem gök hem de Tanrı anlamını içeren ‘Tengri’ kelimesi ile ifade

ediyorlardı” Günay ve Güngör, 2015: 39). “Gök Tanrı inancında en yüksek varlık olan Tengri (Tanrı) inancın merkezinde bulunmakta ve tam iktidar sahibi olarak görülmekteydi” (Kafesoğlu, 1998: 308).

Mitoloji

Yapılan mitoloji çalışmalarında yer ve yer altı, hayvanlar, yeryüzü şekilleri, ağaçlar gibi alt başlıklara yer verilmiştir çünkü mitoloji yeryüzü ve gökyüzünün tamamını içine almaktadır. Bu bölümde yalnızca mitolojinin gökyüzünü ve gök cisimlerini nasıl incelediği ele alınacaktır.

“Mitoloji” Terimi Üzerine Yapılan Tanımlar. Mitoloji üzerine çalışmalar yapmış olan Mircae Eliade mit ile ilgili şunları söyler: “Mit, kutsal bir öyküdür. Çok eski bir zamanda ‘başlangıçtaki’ masalların zamanında olup biten bir olayı anlatır” (Eliade, 1994: 3).

Orhan Hançerlioğlu’nun hazırladığı Dünya İnançları Sözlüğü’ne göre mitoloji “Mitlerin tarihi ve onları yorumlayan bilim. Çok tanrıcı İlk Çağ inançlarının tanrılarının, yarı tanrıların ve kahramanlarının tarihini kapsayan ve onları inceleyerek yorumlayan mitoloji dört kola ayrılır” (Hançerlioğlu, 2000: 336).

Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü’nde Turan Karataş mitoloji terimini şu cümleler ile ifade etmiştir: “Efsaneler bilimi. Bir millete ait efsanelerin tümünü içine alan ve onları bir düzen içinde, sistemli bir biçimde inceleyen bilim. Yaygın ve yanlış bilindiği gibi mitoloji sadece Yunan mitlerini değil bütün toplumların efsanelerini konu edinen bir bilim dalıdır” (Karataş, 2001: 290).

Celal Beydili’nin hazırlamış olduğu Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük’te “Millî-geleneksel kültürün kaynağı ve tarihsel olarak en eski şekli. O, yaradılışı kendine has kanunlarla algılayan, etnik-kültürel gelenek taşıyıcılarının düşünce potansiyelleri ve davranış biçimlerini düzene sokan, dinamik göstergeler sistemidir” (Beydili, 2003: 392). ifadeleriyle açıklanmıştır.

“Geniş mânâda mitoloji, yaşamla birebir bağlantılı dünyayı algılama sistemi olup bu algılamayı modelleştiren dünya görüşüdür” (Bayat, 2011: 15).

Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü’ne göre mitoloji “1. Mitleri, doğuşlarını, anlamlarını, yorumlayan, inceleyen bilim. 2. Bir ulusa, bir dine, özellikle Yunan, Latin

uygarlığına ait mitlerin, efsanelerin bütünü” (Akalin, 2010: 1691). şeklinde tanımlanmıştır.

Necati Gültepe’ye göre “Mitoloji, bir kavme ait tek bir efsane veya masal değil; bütün efsane ve inanışları ele alarak neticelere varmak isteyen bir bilimdir” (Gültepe, 2017: 11).

Bahattin Uslu mitoloji terimi için “Mitoloji, milli kültür ve etnik-kültürel değerlerin doğru anlaşılması bakımından ilk kaynaktır. Bir semboller bilimi olup mistik anlamlar içeren mitoloji, milli-geleneksel kültürün kaynağı ve tarihsel olarak en eski şeklidir. Onun sembolleri sözleridir” (Uslu, 2022: 9). ifadelerini kullanmıştır.

Türk mitolojisi ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ilkinin, yabancıların yapmış olmasıyla birlikte yapılan bu çalışmalar genel anlamda Türk mitolojisini ortaya koymaktan ziyade yalnızca Türk mitolojisinin bazı bölümlerini araştırmıştır. “Yabancı bilim adamlarından Türk mitolojisi üzerine çalışanların başında V. V. Barthold, Wolfram Eberhard, Gyula Nemeth ve Vilhelm Thomsen gelmektedir” (Gültepe, 2017: 19).

Fakat Ferit Devellioğlu gibi mitolojiyi “uydurma hikâyeler, yalanlar, masal nevinden şeyler” (Devellioğlu, 1984: 231). şeklinde tanımlayan araştırmacıların olduğunu da belirtmek gerekir. Bu görüş her ne kadar gelenekle ve geleneğin işlenişiyile uyumlu olmasa da genel olarak mitolojinin bir bütün olarak dünya tasavvuru olduğu söylenebilir.

Mitolojide Gökyüzü. Atlı göçebe hayat biçimi süren Türklerin gözleri daima gökyüzünde olmuş ve halk, gökyüzünün onları görüp her şeyi bildiğini düşünmüştür. Gökyüzünün mavi rengi ve bu renge sahip her bir öge kutsal kabul edilmiştir. “Müslüman olmayan Türklerde, ‘Hızır’ın benzeri sayılan kutsal varlık, ‘Gök renginde sakalı olan ihtiyar’ idi. Türk milletinin yarattığı, ulusal vicdanlı bir devletin adının ‘Gök Türk’ olması ise devletin en yüce ve güçlü çağının bir kalıntısıdır. Gök Türklerde, hakanlık ‘kut’unun göklerden geldiğine inanılırdı” (Beydilli, 2003: 219). Türkler kurt için de Kök-Bori demiştir. “Bunun sebebi ise Kök, gökten gelen mavi rengi sembolize ediyordu. Aslında bu tarz yakıştırmalarda gök kelimesinin kullanılması o şeyin yüceliğini ve kutsallığını anlatmak içindir” (Yığittürk, 2022: 24).

Eski Türkler Gök Tanrı’nın doğayı yarattığına inanmışlar ve doğada bazı güçlerin olduğunu düşünerek onları kutsallaştırmışlardır. “Türklerde yer-su kültürüyle

beraber gökyüzü de bir aşkını, ebediliği, sonsuzluğu ve Tengri'nin makamını teşkil etmesi nedeniyle kutsal kabul edilmiştir" (Eliade, 2005: 63).

Halkın inanişına göre ilk başta yer ve gök ayrılmaz bir parçayı oluşturmakta ve gökyüzü ile yeryüzü birbirine yakın konumda bulunmaktaydı. "Türk halklarının eski görüşlerini yaşatan mitolojik metinlerden de anlaşıldığı gibi, başlangıçta gökyüzü yere yakındı. Daha sonraları insanlar kan döktükleri için ve bereketin değerini bilmedikleri için, Tanrı sinirlenip gökyüzünü yerden uzaklaştırmıştır" (Beydilli, 2003: 220).

"Orhun Abideleri'nde geçen "Bilge Kagan'ın unvanlarında; 'Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kagan' ve 'Tengri teg Tengri yaratmış Türk Bilge Kagan' sözleri kimileri tarafından yöneticinin kendisini Tanrı ile özdeşleştirmesi olarak görse de bu sözlerle Türk hükümdarı, kendini gökte doğmuş kabul ederek, Tanrı'ya biraz daha yaklaştığını, O'nun iradesiyle şahsına bahşolunan karizmatik yapıyı meşrulaştırdığını anlatmış oluyordu" (Gömeç, 1996: 116).

Güneş. Güneş, Eski Türklerde dişil bir unsur olarak görülmüştür. Dişil olarak algılanmasının nedeni "yaşamın ana kaynağı" (Roux, 2022: 94) olmasındandır. "En yaygın olarak, eril olan Ay ve dişil olan Güneş bir çift olarak gösterilir; ya biri kız biri erkek iki kardeş, iki sevgili veya karı koca olarak. Güneş'in bir erkek ve Ay'ın bir kadın olarak gösterildiği Türk aktarımları nadirdir" (Boratav, 2012: 95). Bu durumun mitolojik döneme ve dünya tasavvuruna göre değişiklik gösterdiği söylenebilir. Nitekim mitoloji, çok eski zamanlardan günümüze kadar yayılan, değişen ve değişerek aktarılmaya devam eden bir algı bütünüdür.

Güneş halk için sıcaklığın sembolüdür. "Altay Türklerinde Güneş, yaygın olarak sıcaklığın; Ay da soğğun sembolleri olarak görülmüşlerdir. İnsanların gündüzleri sıcaktan yanarken; geceleri de üşümüş olmaları, bu inaniş doğurmuş olmalıdır" (Ögel,1995: 189-190).

Celal Beydilli'ye göre Güneş "Türk mitolojik düşüncesinde, kutsal evrensel bir obje"dir (Beydilli, 2003: 227). Güneş'in kutsal olmasının işareti olarak "Türklerin yaratılış destanının bir versiyonuna göre, gökyüzünün yedinci katında 'Gün Ana'nın mesken tutması, Altay düşüncesine göre insanları korumakla yükümlü Suyla isimli ruhun Güneş'in parçalarından oluşmuş olması, Türk destan geleneğine göre yiğitlerin yemin ederken 'Güneş bizi korur' demeleri" (Beydilli, 2003: 227) gösterilebilir.

Türkler için Güneş her zaman saygı duyulması gereken bir unsur olmuş, Güneş'in doğduğu yöne önem verilmiştir. "Nitekim Çin kaynaklarına göre, Hun hükümdarı her sabah çadırından çıkarak güneşi ve akşamları da ayı ululuyordu" (Çoruhlu, 2000: 22).

"Eski Türklerde 'Güneş doğunun sembolü idi.' Göktürkler yönlerini tayin ederken, yüzlerini doğuya, yani Güneş'in doğduğu yöne dönerlerdi. Bunun için de doğuya 'ilgerü' yani ileri demişlerdi" (Gültepe, 2017: 422).

Ay. Ay da Güneş gibi gökyüzünde merak edilen ve izlenilen unsurlar arasında olmuştur. "Ay kültüne, Güneş ve diğer gezegenlere ilişkin kültle bir arada sıkça rastlanmaktadır, özellikle de 10. yüzyıldan bu yana" (Roux, 2022: 43). Ay üzerinde insanların en çok dikkatini çeken şey Ay'ın üzerindeki lekelerdir. "Bu lekeler üzerine hayal kuran insanlar, ayrıca onlar için şiirler yazmış ve efsaneler de düzmüşlerdir" (Gültepe, 2017: 427).

Güneş'in kardeşi ya da Güneş'e aşık bir sevgili olarak görülen Ay, "Eski Türklerde de olduğu gibi, Türkiye'deki Türklerin geleneğinde erkek olarak kabul edilir. Ay, halk dilinde, özellikle de çocuk betimlemelerinde "Dede" belgesi ile tanımlanır" (Boratav, 2012: 36-37).

"Ay, Altay Türklerinde göğün altıncı katında oturan 'Ayata' isimli tanrıyı temsil etmektedir" (Uraz, 1992: 54).

Altay efsanelerinde Ay yedi başlı dev -Yelbegen- ile insanları korumak amacıyla bir mücadele içindedir. "Eski Türklerle göre ay ve güneş insanlara iyilik getiren ve onları koruyan iki kutlu ve güçlü varlık idiler" (Ögel, 1995: 198).

Yedi başlı Yelbegen, adlı büyük dev varmış,

Öç alır ay güneşten onları yer yutarmış.

Büyük Tanrı Bay-Ülgen aya bakar sararmış,

Ayı bitirip yiyen bu deve ok atarmış.

... (Gültepe, 2017: 431).

Ay tutulmasının da Ay ve Yelbegen arasındaki bu mücadelenin sonucu nedeniyle olduğu düşünülür. Ay tutulması olduğu zaman "Yine Yelbegen, (Yani yedi başlı dev) ayı yedi" (Gültepe, 2017: 431). denir. Boratav'a göre Ay ve Güneş

tutulması “Genellikle bu yıldızların kötü niyetli yaratıklar tarafından takip edilip kaçırılması ile açıklanır. Çok yaygın halk inancına göre, mutfak aletleri, davul ve silah atışı ile sağlanan gürültü bu canavarların korkutulması için çıkartılır” (Boratav, 2012: 96).

Soğuk bölgelerde yaşayan Türkler tarafından Ay, daha önemli bir konumda görülmüştür. “Zaten buraları, Güneş’in ışıkları ile sıcaklığını esirgediği bölgelerdir. Belki de bunun için ‘Ay, Güneş’ten daha güçlü’ olarak gösterilmiştir” (Ögel, 1995: 198).

Yıldızlar. “Türklerin dini tarihi içerisinde gök kültüyle beraber göğün çadırı altında yer aldığı şeklinde telakki edilen yıldızlar da kutsal kabul edilmiştir. Türkler yıldızları hiçbir zaman Tanrı olarak kabul etmemekte sadece onlara kutsallıklar izafe etmektedir. Türklerin inanç yapısında yıldızların günün çekildiği anda Tanrı’nın insanoğluna gönderdiği ışığı indirdiğinden ve kötülüklerin anası kabul edilen karanlığı kovduğundan dolayı bir koruyucu iye olarak görülmüştür” (Kıyak, 2010: 189).

Yıldızlar karanlık geceyi aydınlattığından insanlar tarafından, Tanrı’nın onları korumak için gönderilmiş varlıklar olarak görülmüştür. “Türkler yıldızların gerek yapılarını gerekse gökyüzünde gösterdikleri hareketlerini kendi hayatıyla ilişkilendirip anlamlandırarak kutsallık yüklemiş ve bu gök cisimlerine karşı birtakım inanışlar sergilemiştir” (Kıyak, 2010: 190).

Yıldızlar arasında en çok dikkat çekense takımyıldızlar olmuştur. “Gökyüzünde görülen ve insanların hayal gücüyle belirli varlıklara benzetilen yıldız toplulukları ve kümeleri takımyıldızlardır. Dünyadaki hemen hemen tüm topluluklarda takımyıldızlara söylencelerle ilgili isimler verilmiştir. Bazı önemli takımyıldızlar şunlardır:

Yeteğen/Yediger: Ursa Major (Büyükayı)

Kömük/Kümük: Ursa Minor (Küçükayı)

Ülker/Ülger: Pleiades (Süreyya)

Kovan/ Arıkovanı: Praesepe (Yemlik)

Kambar/Kempir: Leo Minor (Küçükaslan)

Karakurt/Karagurd: Cassiopeia (Kraliçe)

Tayaktah/Tayahtah: Orion (Avcı)” (Uslu, 2022: 332-333).

Büyükayı Takımyıldızı. “Büyükayı takımyıldızının en eski Türkçe ismi Yediger’dir. Anadolu’da Yedi kör, Yedi ker, Yedi eşek, kömük, Yedigen; Altay Türkleri tarafından At Yettegen; Kırgız Türkleri tarafından Yedi arkar, Koş Ögüz isimleriyle anılmıştır” (Ögel, 1995: 208-209).

Halk Büyükayı Takımyıldızı’nın hırsız olduğunu düşünmektedir. “Örneğin ‘Yeteğen’ Takım Yıldızı’nın yedi yıldı uğrusu (yedi at hırsızı) olduğu söylenir. Yaygın bir anlatıya göre bir obadan çalarak kaçırdıkları atlar ve peşlerindeki kendilerini kovalayan atlılarla göğsü savrulmuşlardır” (Uslu, 2022: 333).

Anadolu’da Büyükayı takımyıldızı bir takvim gibi mevsimlerden haberdar eden bir unsur olarak görülmüştür. “Kuyruk doğuda ise bahar; güneyde ise yaz; kuzeyde ise kış başlangıcı idi. Burcun gerilemesi, ışıkların azalması don; ışıklı ve parlak olması kar yağışını gösteriyordu” (Ögel, 1995: 209).

Ülker Yıldız Kümesi. Ülker yıldız kümesi 6 yıldızdan oluşmaktadır. Türkler bu kümenin yedi yıldızdan oluştuğunu düşünmektedir. “Türkler de bu burcu yedi yıldız olarak kabul etmişlerdir. Yedi kızdan birisi kaçırılmış imiş” (Ögel, 1995: 212).

“Yakutlara göre yıldızlar ‘dünyanın pencereleri’dir” (Eliade, 1999: 292). Ülker’in bu pencerelerden biri olduğuna ve bu pencerelerden gelen havanın yeryüzünün sıcaklığını değiştirdiğine inanılmaktadır. “Türklerde gökyüzü büyük bir çadır olarak algılandığı için, yeryüzünün sıcaklığını da o sağlar. Ülker Burcu’nun altı yıldız göğün altı deliği olarak kabul edilir ve Alas Han oradan sıcak hava üfleyince yaz gelir” (Uslu, 2022: 176). Yazın gelmesinde olduğu gibi kışın gelmesinde de Ülker’den gelen hava rol oynamaktadır. “Ülker Burcu’nun altı yıldız göğün altı deliğidir ve oradan soğuk hava üfler. Böylece kış gelir” (Uslu, 2022:195).

Halk, yıldızlara bakarak zamanı tayin edip günlük işlerini buna göre yapmaktaydı. Bu konuda Ülker yıldızı da önemli bir konumdadır. “Bilhassa yaz aylarında, şafakla birlikte şehirdeki pazarda bulunmak isteyen birçok köylünün yola çıkış saatlerini Ülker yıldızının durumuna göre ayarladıklarını yakından biliyoruz” (Uslu, 2022: 71).

Kutup Yıldızı. “Kutup Yıldızı, Demir Kazık, göğün direğidir. Atlı Türkler, Altın Kazık, Demir Kazık demiştir” (Ögel, 1995: 183).

Eski Türkler, Kutup Yıldızı’nın bir noktada durduğuna ve gezegenlerin merkezinde olduğuna ayrıca gezegenlerin Kutup Yıldızı’nın etrafında döndüğüne

inanmışlardır. “Kutup Yıldızı, hiç kımıldamadan duruyor, bütün gezegenler ile yıldızlar ise onun çevresinde görünüyordı” (Ögel, 1995: 170). “Eski Türkler’de Kutup Yıldızı önemliydi. Türkler evrenin bir kubbe biçiminde olduğunu düşünüyorlardı; bu kubbe altın veya demirden bir kazık (Kutup Yıldızı) çevresinde düzenli bir hızla dönüyordu” (Unat, 2013: 534-538). “Türkçede ‘kazık’ demek, yerinde duran kımıldamayan, tahta veya demirden yapılmış büyük bir çividir. Buna bağlanan atlar da hayvanlar da onun etrafında döner dururlardı” (Uslu, 2022: 73). Kutup Yıldızı da yer değiştirmeyen bir yıldız olduğundan ve gök cisimlerinin onun etrafında döndüğü düşünülüşünden “Altın Kazık, Demir Kazık” gibi isimler verilmiştir.

Kutup Yıldızı tüm gök cisimlerini bir arada tutmakta ve onların eksenini oluşturmaktadır. “Yıldızların, yıldız kümelerinin ve gezegenlerin, Gök ve Yer’le ilişkisini sağlayansa Kutup Yıldızı, Türkiye Türkçesinde hâlâ yaşayan diğer ismiyle Demir Kazık yıldızıdır. Dünyanın eksenini (axis mundi) teşkil eden Dünya Ağacı, Kutup Yıldızı’nın oluşturduğu eksene bağlanır” (Çoruhlu, 2000: 26).

Kutup Yıldızı, Küçükayı Takımyıldızı’nın kuyruğundaki yıldız oldukça yakındır. Kuyruk kısmındaki bu iki yıldız Türkler tarafından iki aygır olarak düşünülmüştür. “Bunlar ak-at ve boz-at idiler. Arkadaki dört tekerlekli arabayı ve dört yıldızı, çekiyorlardı. Araba ve atlar Kutup Yıldızı’nın etrafında dönüp duruyorlardı” (Ögel, 1995: 171).

“Türk-Tatarlar birçok başka halk gibi gök kubbeyi bir çadır (yurt) gibi tasarlarlar. Samanyolu çadırın dikiş yeri, yıldızlar da ışık gelsin diye açılmış deliklerdir. Yakutlara göre yıldızlar ‘dünyanın pencereleri’dir; göğün çeşitli katlarının havalandırılması için açılmış deliklerdir. Göğün ortasında bu büyük çadırı bir orta direk gibi tutan Kutup Yıldızı parlar” (Eliade, 1999: 292).

Gezegenler. Eski Türklerde gezegenlerin hareketinin hava sıcaklığını etkilediği inancı vardır. “Gezegenlerin yükselip alçalması veyahut da yavaş veya süratli yürür gibi görünmesi de hava değişikliklerini gösteren bir belirti kabul edilirdi. Gezegenlerin süratli gezinmeleri sıcak havaların, yavaşlamaları da soğuk havaların geleceğine bir işaret idi” (Gültepe, 2017:436).

Ögel’in verdiği bilgilere göre Türklerde gezegenler ve eski adları şu şekildedir:

1. Dilek: Merkür, Utarit.
2. Sevit : Venüs, Zühre.

3. Yertinç (Yerding): Dünya, Arz.
4. Körüd (Kürüd): Mars, Merih.
5. Öngay: Jüpiter, Müşteri.
6. Sekentir: Satürn, Zuhâl.
7. Cetegey (Yetey): Uranüs.
8. Konuşuk (Konuşu): Neptün (Ögel, 2010: 261-264).

Bu gezegenlerden Venüs; Zühre, Çoban Yıldızı, Kervan Yıldızı, Tan Yıldızı gibi isimlerle efsanelerde sıkça karşımıza çıkar. Venüs gezegeni sabaha karşı net bir şekilde gözle görüldüğünden dolayı Sabah Yıldızı ya da Tan Yıldızı isimleriyle bilinir. “11. yüzyıla kadar Venüs ‘ışık yıldızı’ (yaruk yulduz) (Luzifer) ve çoplan (çoban) olarak adlandırılmaktaydı. Daha yakın dönemlerde ise (Akşam yıldızı olan Venüs’ün yerine) solbon adıyla karşımıza çıkmaktadır” (Roux, 2022: 69). “Bir kelime benzerliği nedeniyle yanlış olarak “Çoban Yıldızı” dendiği de olur. Bir başka görüşse çobanların bu yıldızı yön bulmakta kullandığı ve bu nedenle de Çalpan’ın aynı zamanda bir Çoban Tanrıçası/Sürü Tanrıçası olduğudur. Çoban kılığında dağlarda gezdiği söylenir” (Uslu, 2022: 223).

Parlak ve güzel bir yıldız olan Zühre güzelliğın sembolüdür. “Zühre güzel bir kızmış, Ülker yıldızını seviyormuş. Karşılaşınca yeryüzünde kar fırtınaları koparmış” (Pekarskiy’den akt. Ögel, 1995: 214).

“Yakut ve Kırgızlar, Venüs ve Satürn’ü kutsal kabul etmişlerdir. Mars’ı uğursuz bir gök cismi saymışlardır. Karaylar ise yıldızlardan yararlanarak gelecekte haber verirlerdi” (Kalafat. 2008: 160).

Güneş ve Ay’dan sonra en çok önem verilen gök cismi Venüs’tür. “Türklerin çeşitli gök cisimleri arasından güneş ve aydan sonra en çok kutsal sayıp dini bir anlam ve önem verdikleri Venüs yani Zühre ya da Çoban yahut Çolpan veya Sabah Yıldızı olmuştur” (Kalafat, 1995: 39).

“Adını Eski Yunan Mitolojisi’ndeki aşk ve güzellik tanrıçası Afrodit’ten alan ve Güneş Sistemi’nde diğer gezegenlerin aksi istikametinde kendi eksenini etrafında dönmesi ile ayrı bir yere sahip olduğu bilinen Zühre” (Işıkhan, 2022: 21), “Kırgız Türkleri için, Ay’ın kızı, Ülker ise oğludur” (Durkaya, 2021: 211). Ziya Gökalp’in Türk Töresi adlı kitabında anlattığı mitolojik bir olay dolayısıyla Yakutlar, Zühre ve Ülker

yıldızının bir araya gelmesinden korkmaktadır. “Yakutlarca Zühre’nin adı, Çolbu Hanım’dır. Bu genç kız, Ülker yıldızını sevmekte, Ülker de Çolbu Hanım için yanmaktadır. Ne zaman ki Çolbu ile Ülker bir hizada birleşirler, kalpleri atmaya, göğüsleri kabarmaya, nefesleri gürleşmeye başlar; bu nefesler, birer dalga olur. Derhal kasırga çıkar, ortalığı birbirine katar. Bundan dolayıdır ki Yakut Türkleri, Zühre ile Ülker bir hizaya geldiği zaman, ürkerler” (Gökalp, 1976: 109).

“Türklerde Merkür (Utarit) yıldızı uğurlu kabul edilmekte ve bu nedenle Türkler tarafından ona Tilek ya da Dilek denmekteydi” (Ögel, 1995: 206). “Utarit’e karşı dilekler dilenir ve bu dileğin yerine getirilmesi beklenirdi” (Uslu, 2022: 72).

Jüpiter, diğer ismiyle Müşteri, “Türklerin takvim bilgisinde önemli bir rol oynar. En eski adı Eren-tüz olabilir. 11. yüzyıldan sonra Türklerin Ongay adını verdiği bu yıldızın dönüş süresi 12 gezegenin sürelerine yakındır” (Ögel, 1995: 206).

"Merih"’in (Mars) ‘kızıl rengi’ Türklerin gözlerinden kaçmamıştır. Eski Türkler Merih’e ‘Bakır Sokum’ derlerdi. Türk Mitolojisi ve düşüncesi bakımından Kutup yıldızı, yani ‘Demir kazık’la bir benzerliği vardı. Türklere göre Merih korkunç ve ateşiyle her şeyi yakan bir yıldızdı. ‘Bakır sokum’ adı da bundan dolayı verilmiş olmalıydı (Uslu, 2022: 72).

Samanyolu. Eski Türkler, bu yolun bir saman hırsızının bıraktığı izler olduğunu düşünerek “saman hırsızı” (Ögel, 1995: 419) demiştir.

“Türk efsanelerinde kehkeşan daima yön tayiniyle ilgili olarak yer alır. Nitekim Anadolu’da kullanılan “gökdere, gök yolu” tabirleri, Hun Türkleri’nin Avrupa’ya akınlarında kehkeşan istikametinde takip ettikleri “ordu yolu”nun izlerini aksettirmektedir” (Polat, 2022: 190-191).

İslamiyet’in kabulünden sonra Türkler bu yola “Hac Yolu” demiştir. “İslamiyet’i kabul eden Türkler; bu yolun güneydoğuya, yani Mekke’ye gittiğini görerek buna ‘Hacılar yolu’ veya ‘Hac yolu’ demeye başlamışlardı” (Gültepe, 2017: 465).

Efsane Türü Hakkında

“Efsane” Tanımları. Adli Moran, İlkel Efsaneler isimli çalışmasında “İnsanların efsanelere düşkünlüğü tarihten çok önceki devirlerde başlar. Çevrelerinde gördükleri ama akıl erdiremedikleri nice şeyleri ilk insanlar birtakım doğaüstü olaylar tasarlayarak bunlarla çözümlemeye çalışmışlardır ve yaşadıkları doğa olaylarını,

ölümleri adlandırarak onları tanrılara bağlamışlardır” (Moran, 1961:16). der ve efsaneleri, insanların açıklayamadığı olayları doğaüstü olaylar kurgulayarak açıklamaya çalışmasıyla ortaya çıkan bir tür olarak tanımlar.

Pertev Naili Boratav efsaneyi “Kendine özgü bir üslûbu, kalıplaşmış kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatım türüdür” (Boratav, 1995: 98). şeklinde tanımlar ve “Efsanenin başlıca niteliği inanış konusu olmasıdır. Onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. Bu niteliği ile masaldan ayrılır, hikâye ve destana yaklaşır. Başka bir niteliği de düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından yoksun, hazır kalıplara yer vermeyen kısa bir anlatı oluşudur” (Boratav, 1969: 106). diyerek efsanenin özelliklerini açıklar.

Saim Sakaoğlu efsane ile ilgili “Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar. Anlatılanların inandırıcılık vasıfları vardır. Genellikle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür. Belirli bir biçimleri yoktur, kısa ve konuşma diline yer veren anlatı türleridir” (Sakaoğlu, 1980: 6). der.

Şükrü Elçin efsaneyi tanımlarken “İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren ayrı coğrafya, muhit ve kavimler arasında doğup gelişen; zamanla inanç, âdet, anane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masallar vardır, bunlar efsanedir” (Elçin, 1981: 312). ifadelerini kullanır.

Kamus-ı Türkî’de, “Masal, gerçek olmayan olay, hurafeler; Şöhret bulup dillere düşmüş hâdise ve hal, destan” (Şemseddin Sami, 1989: 136). şeklinde tanımlanan efsane, Büyük Larousse Ansiklopedisi’nde “Tarihsel olayların, toplumların hayal gücüyle veya şiirsel buluşlarla biçim değiştirdiği doğaüstü öğelere dayanan anlatılardır” (1986: 3536). biçiminde açıklanmıştır.

“Efsane terimi, dilimize Farsçadan girmiştir. Batı dillerinde Latince “legendus” kökünden çıkan “legenda, legend, leggenda, leyenda” vb. kelimeler efsane kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, Almanca “sage” Yunanca “mythe/mythos”, Arapça “ustûre, esâtir” ve Rusça “predaniya, skaz” terimlerini buraya ilave etmemiz gerekmektedir (Ergun, 1997: 1).

Türk dünyasında efsane terimi için farklı isimler kullanılmıştır. “Anadolu dışında yaşayan Türklerden, Azerbaycan arasında esâtir, mit, efsane; Türkmenler’de epsana, rovayat; Özbekler’de efsane, rivayat; Karakalpaklar’da epsane, legenda, anız, anız-engime; Kazaklar’da anız, anız-engime, epsane-hikayet; Başkurtlar’da

rivayat, legenda; Kırım Tatarları'nda efsane; Kazan Tatarları'nda rivayat, legenda, ekiyet, beyt; Altay Türkleri'nde kuuçın, kep-kuuçın, mif-kuuçın, legenda-kuuçın; Hakaslar'da kip-çoo, legenda, çoo-çaah, az da olsa nımah; Tuva Türkleri'nde tool-çurgu, çugaa, töögü çugaa, genel ad olarak toolçurgu bolgaş töögü çugaalar; Şorlar'da purungu çook, kep-çook, erbek; Karaçaylar'da aytıv, tavruh; Uygurlar'da rivayet, epsene; Yakutlar'da kepseen, sehen, kepsel, bıırgı sehen; Dolganlar'da çukçah; Tofalar'da uleger, Çuvaşlar'da halap, mif, legenda, az da olsa yumah; Kırgızlar'da ulamış, mif, ılap, comok vb. terimler efsane karşılığı olarak kullanılmaktadır" (Ergun, 1997: 1).

Orhan Hançerlioğlu'nun hazırladığı Dünya İnançları Sözlüğü'nde efsane "Efsane deyimi, gerçek bir olayın anlatılışı için kullanıldığı gibi doğasal olayların açıklanması için tümüyle hayal ürünü olan öyküler için de kullanılır. Mitoloji, bütün efsaneleri birbiriyle bağlantılı olarak sistemleştirir" şeklinde tanımlanmıştır (Hançerlioğlu, 2000: 128). Hançerlioğlu efsane için "Efsane her halde geçmişle ilgili değildir, örneğin geçmişle ilgilenmeyen ve günümüzde yaşayan Avustralya yerlilerinin de birçok günlük doğa olaylarını açıklamak için uydurdıkları efsaneler vardır" (Hançerlioğlu, 2000: 128). der.

Turan Karataş'ın hazırladığı Edebiyat Terimleri Sözlüğü'ne göre "Söylence. Gerçekte olmayan fakat insanlarca olmuş gibi tasavvur edilen birtakım olayları anlatan, edebî kıymetî az, bir çeşit masal. Bir tabiat olayının meydana gelişini, herhangi bir varlığın yaratılışını, olmadık hayallerle süsleyip olağanüstü bir şekilde anlatan sözlü ve yazılı eserlerdir" (Karataş, 2001: 127).

Türk Dil Kurumuna göre efsane "Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye, söylence" (Akalın, 2010: 758) anlamına gelmektedir.

"Efsaneler, okuyucu/dinleyici üzerinde derin etkiler bırakabilen, inandırıcılık özelliği kuvvetli kimi zaman kutsal ve fantastik unsurları da ön plana çıkaran bir türdür" (Karaca, 2014: 361).

Efsanelerin Sınıflandırılması. Efsane metinlerinin farklı ülkelerde karşılaştırmalı olarak incelenebilmesi için efsanelerle ilgili uluslararası katalog düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Bunun üzerine efsaneler dört ana başlıkta

toplanmış ve bu dört ana başlığın alt başlıklarını alanın uzmanları belirlemiştir. Pertev Naili Boratav bu dört temel başlığın alt başlıklarını şu şekilde belirlemiştir:

“1. Yaratılış, oluşum, dönüşüm efsaneleri

Evrenin ve dünyanın oluşumu ile ilgili efsaneler

Yerin, göğün, yıldızların vb. oluşumu ile ilgili efsaneler

Dünyanın sonu ile ilgili efsaneler

Dönüşüm efsaneleri

Tarihlilik efsaneler

Adları belli yerler (dağ, göl vb.) üzerine anlatılanlar

İnsan topluluklarının oturdukları yerler (şehir, köy vb.)

Ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü vb.)

Tarihlilik sayılan kişilerden ya da uluslardan kaldığına inanılan defineler

Milletler, hükümdar soyları

Büyük âfetler

Tarihlilik niteliği olduğuna inanılan ünlü kişilerin savaştıkları olağanüstü güçlü yaratıklar

Savaşlar, fetihler, yayılışlar

Yerleşmiş bir düzene başkaldırmalar

Başkaca tarihlilik önemli olaylar ya da sivrilmiş kişiler (uygarlıkta kılavuz olmuş kişiler, bilginler, şairler, şeyhler, mürşitler v.b)

Sevda maceraları ile ün almış aşıklar; kişilerin aile içi çeşitli ilişkileri

Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakmış kişiler (örneğin; çoban, hizmetçi v.b) üzerine anlatılar

Olağanüstü kişiler, varlıklar ve güçler üzerine efsaneler

Alın yazısı,

Ölüm ve ötesi

Tekin olmayan yerler

Tabiatın bir parçası olan yerler (orman, göl vb.) ile hayvanların 'sahip'leri (koruyucuları),

Cinler, periler, ejderhalar vb. olağanüstü güçte yaratıklar,

Şeytan

Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar (Albastı gibi),

Olağanüstü güçleri olan kişiler (büyücü, üfürükçü, afsuncu gibi)

'Mythique' nitelikte hayvan ve bitkiler (adamotu gibi) üzerine anlatılar

Dinlik efsaneler" (Boratav, 1969:109-115).

Bilge Seyidoğlu "Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir Araştırma" isimli tezinde efsanelerin tasnifini şu şekilde yapmıştır:

"1. Dinî binalarla ilgili efsaneler

Camiler ve mescitler üzerine söylenen efsaneler

Kutsal kabirlerle ilgili efsaneler

Tekkeler, ocaklar ve müritlerle ilgili efsaneler

Türebeler üzerine söylenen efsaneler

Kaleler üzerine anlatılan efsaneler

Evler ve insanların yaşadığı yerlerle ilgili efsaneler

Alkarısı ve peri kızı ile ilgili efsaneler

Çobanların ve köprülerin efsaneleri

Değirmen ile ilgili efsaneler

Evler hakkında anlatılan efsaneler

Hamamlar üzerine söylenen efsaneler

Kahve ve lokanta üzerine söylenen efsaneler

Keramet sahiplerinin efsaneleri

Köylerle ilgili efsaneler

Kuyu ile ilgili efsane

Tekin olmayan yerlerde yaşayan tekin olmayan yaratıklar

Tabiat ve kırlarla ilgili efsaneler

Çeşme ile ilgili efsane

Düzlüklerle ilgili efsaneler

Göller ve şelalelerle ilgili efsaneler

Kaplıcalarla ilgili efsaneler

Mağaralarla ilgili efsaneler

Nehirle ilgili efsane

Pınarla ilgili efsane

Taşlar ve kayalarla ilgili efsaneler” (Seyidoğlu, 1978: 70-163).

Neşe Işık, Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin Efsaneleri) isimli yüksek lisans tezinde efsaneleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Taş kesilme ile ilgili efsaneler
2. Velilerle ilgili efsaneler
3. Hızır ile ilgili efsaneler
4. Yer adları ile ilgili efsaneler
5. Çeşitli işaretlerle ilgili efsaneler
6. Dağ, göl, pınar ve mağaralarla ilgili efsaneler
7. Çeşitli hastalıklarla ilgili efsaneler
8. Tabiat hadiseleriyle ilgili efsaneler
9. Olağanüstü varlıklarla ilgili efsaneler
10. Şehitlerle ilgili efsaneler
11. Hayvanlarla ilgili efsaneler

12. Bitkiyle ilgili efsaneler

13. Hazineyle ilgili efsaneler

Kesik baş ile ilgili efsaneler

Çeşitli yapılar ile ilgili efsaneler

Diğerleri” (Işık, 1998: 25-150).

Ruhi Kara “Erzincan Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma” isimli yayımlanmamış yüksek lisans tezinde Erzincan efsanelerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

“ 1. Dinî ve dinî binalarla ilgili efsaneler

Kaleler

Kutsal kabirler

Türebeler ve mabetler

Evler ve insanların yaşadığı yerler ile ilgili efsaneler

Alkarısı

Köprüler

Keramet sahipleri

Şehirler ve köyler

Tekin olmayan yerler

Tabiat ve kırlarla ilgili efsaneler

Ağaçlar ve otlar

Dağlar ve tepeler

Düzlükler

Göller

Hayvanlar

Nehirler

Taşlar ve kayalar” (Kara, 1991: 7-108).

“Araştırmacılar, halk bilimi çalışmalarının başladığı erken dönemin ve 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden çalışmaların temel karakteristiğini oluşturan

özelliklerden birinin sınıflama olduğunu ifade etmektedirler” (Öger, 2008: 106). Efsanelerle ilgili yapılan çalışmalarda efsanelerin sınıflandırılması da ayrı bir konu olarak incelenmiştir. “Halk bilimi çalışmaları Batı’da ülkemizden daha önce başladığından buna bağlı olarak sınıflandırma çalışmaları da orada daha önce başlamıştır” (Gökşen, 1999: 28). “1930 yılına kadar efsaneyle ilgili yapılan çalışmalarda efsane türü tam olarak tanımlanamamıştır. Efsane ve masal arasındaki ayrım kesin olarak belirlenemediği için genellikle efsaneler masalların bir alt sınıfı olarak tasnif edilmiştir” (Alakuş, 2014: 28). “Efsanelerin tasnifi diğer türlerin tasnifinden çok daha problemlidir. Çünkü efsanelerin, sabit bir şekle sahip olmayıp her türlü konuşmanın arasına girebilen bir tür olması; konuları açısından çok geniş bir yelpazeye sahip olması, olağanüstü, tarihî, dinî ve mitolojik unsurları bir arada içermesi gibi nedenler efsane metinlerinin tasnifini oldukça zorlaştırmıştır” (Alptürker, 2013: 39).

1966 yılında Budapeşte’de yapılan kongrede efsanelerin uluslararası boyutta tasnif edilebileceği bir liste düzenlenmiştir. Bu kongrede hazırlanan listeye göre efsaneler şu şekilde tasnif edilebilir:

I. Dünyanın yaratılışı ve sonu (kıyamet) hakkındaki efsaneler.

II. Tarihî efsaneler ve medeniyet tarihiyle ilgili efsaneler.

A. Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei.

B. Bazı yerler ile ilgili efsaneler.

C. Dip tarihi (Prehistorya) ve ilk zamanlarla ilgili efsaneler.

D. Harpler ve felaketler.

E. Temayüz etmiş kişiler.

F. Bir düzenin bozulması.

III. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler /mitik efsaneler.

A. Kader.

B. Ölüm ve ölümler.

C. Tekin olmayan yerler ve hayaletler.

- D. Hayaletlerin resmigeçidi ve savaşları.
- E. Öbür dünyada ikamet.
- F. Cinler, periler, ruhlar.
- G. Medeniyetle ilgili yerlerdeki hayaletler.
- H. Değişmiş varlıklar.
- I. Şeytan.
- K. Hastalık yapan kötü ruhlar (cinler) ve hastalıkları.
- L. Tabiatüstü (sıhrî) kuvvetlere sahip kimseler.
- M. Efsanevi (mitik) hayvanlar ve bitkiler.
- N. Hazineleler.

IV. Dinî efsaneler /Tanrı ve kahramanlarla ilgili efsaneler (Sakaoğlu, 1980: 15-16). Pertev Naili Boratav yapılan bu tasnifin Türk efsanelerine uymayacağını söyleyerek liste üzerinde birtakım düzenlemeler yaparak yukarıda belirtilen şekilde bir tasnif listesi oluşturmuştur. Yukarıda belirtilen tasnif örneklerinden de yola çıkarak “Türkiye’de yapılan efsane tasniflerinde belli bir yöreye ait, sınırlı sayıdaki efsaneler daha çok konuları bakımından sınıflandırıldığı” (Aslan, 2009: 75) görülmektedir. Ülkemizde efsane derleme çalışmalarının bölgesel olarak yapılması ve bu derlenen efsanelerin konularına göre tasnif edilmesi her bölgede farklı efsaneler anlatıldığından çeşitli tasniflerin yapılmasına neden olmuştur.

Efsanelerin İşlevleri. Tüm edebi eserlerin estetik zevk vermek, okuyucuyu eğlendirmek, okuyucuya bilgi vermek gibi amaçlarının olduğu gibi halk anlatılarının da belli işlevleri vardır. Sözlü geleneğe sahip olan ürünler toplum ile ilgili olduğundan toplum üzerinde daha etkilidir. Bu konuda, topluma yaptırım gücünün olması, kutsallık ve inanç gibi özellikleri olması nedeniyle efsane, diğer sözlü anlatı türlerinden farklı bir yere sahiptir.

Bilge Seyidoğlu Erzurum Efsaneleri isimli çalışmasında efsanelerin işlevleriyle ilgili olarak “efsanelerin, gelenek ve görenekleri koruyucu olduğundan; topluma yön verdiğinden; teşekkül ettikleri yere bir mânâ kazandırdığından; koruyucu ve tedavi edici bir rolü olduğundan” (Seyidoğlu, 1997: 271-273) söz eder.

Cengiz Gökşen “Sözlü anlatım türleri içinde önemli bir yer işgal eden efsane, bir toplumun millî kimliğini oluşturan manevî kültür öğelerinin korunması ve yaşatılması hususunda kuşaklara arasında bağlantı sağlayan önemli vasıtalardan biridir” (Gökşen, 1999: 19). diyerek efsanenin kültür taşıyıcılığı işlevi gördüğüne değinir. Efsaneler hayatın her evresiyle ilgili olduğundan halkın düşüncesini, inancını, kültürünü yansıtırma noktasında ayna görevi görür.

William Bascom halk anlatılarının işlevlerini dört başlık altında toplamıştır. Bascom’a göre halk anlatılarının “eğlenme, eğlendirme, hoşça vakit geçirme; kültürün onaylanması ve ritüelleri gözlemleyen ve icra edenlerin ritüellerinin ve kurumlarının doğrulanması; okuma-yazma bilmeyen kültürlerdeki eğitim; kabul edilmiş davranış örüntülerini sürdürme işlemini yerine getirme işlevleri” (Bascom, 2005: 139-142) vardır.

Efsanelerin birçoğu insanları iyiye, güzele ve doğruya yönlendirir. “Efsanelerin hemen hepsinde ortak bir hususiyet olarak, insanların doğruluktan ayrılmamaya davet edildiğini görürüz. Yalan söyleyenler, tartıda hile yapanlar, emanete ihanet edenler, doğru söze kulak asmayanlar, kendini beğenmişler ve daha başkaları, efsanelerde ya cezalandırılırlar veya uygun bir şekilde ikaz edilirler. Gözlerini mal hırsı bürüyen pek çok insan, efsanelerin büyülu havasında iyilik yapmayı, doğru yola girmeyi kolaylıkla öğrenirler” (Sakaoğlu, 1976: 11). Efsaneler ikna edici ve inandırıcı olma özellikleriyle iyi ve doğru olma konusunda insanları kolay bir şekilde etkileyebilmektedir.

Metin Ergun, Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi adlı çalışmasında efsanelerin teşekkülünü anlatırken halkın efsaneleri tamamen gerçek anlatmalar olarak kabul ederek bu anlatmaların inancın bir parçası olduğundan ve inanılması, uyulması gereken kurallar olduğundan söz eder. Halk; ekmek, su gibi kutsal saydığı nimetlere saygısızlık yapılırsa yapan kişinin cezalandırılacağını göstermek, büyüklere saygı, yardımlaşma, doğruluk gibi erdemlerin insanlar tarafından kabul edilmesini sağlamak için birtakım efsaneler teşekkül ettirmiştir. “Efsanelerin etkisiyle halka hem din hem de dinî büyükler daha iyi sevdirmiş, daha iyi anlatılmıştır. Bu şekliyle efsaneler bir terbiye etme fonksiyonu üstlenmişlerdir” (Ergun, 1997: 44). diyerek dinî köklü efsanelerin işlevini açıklamıştır.

Sonuç olarak efsanelerin iyiyi, doğruyu ve hakkı telkin ederek toplumsal düzeni sağladığını; kültürün, geleneklerin, göreneklerin taşıyıcılığını yaparak toplumu

bir arada tuttuğunu; saygı duyulması gereken şeyleri göstererek topluma yön verdiğini söyleyebiliriz.

Astronomi Eğitimi

İnsanların merak duygusu teknolojik ve bilimsel gelişmelerin temelini oluşturmaktadır. Astronomi de bu merak duygusu sonucu ortaya çıkmıştır. Astronomi, insanların var oluşundan bu güne teknoloji ilerledikçe gelişen ve her zaman önemini koruyan bir bilim dalıdır. “Astronomi, çok boyutlu düşünebilme yetisini arttırdığı ve bazı temel bilimlerin anlaşılmasını kolaylaştırdığı için örgün eğitimde; topluma bilimsel yetilerin kazandırılması için yaygın eğitimde kullanılmalıdır” (Taşcan ve Ünal, 2015: 25). Astronomi eğitimiyle bilimsel düşünme yeteneğine sahip, teknolojiyi hayatının her alanında rahatlıkla kullanabilen, eleştirel düşünme becerisi olan bireyler yetiştirmek mümkündür. Bireylerin bu şekilde yetiştirilmesi yalnızca astronomi eğitimiyle olmasa da astronomi eğitimi bu konuda önemli bir yere sahiptir. “Kişiye, doğru ve mantıklı düşünmeyi en etkin bir şekilde öğreten bir bilim dalı olması nedeniyle de, birçok gelişmiş ülkede, fen bilimlerinin öğrencilere sevdinilmesi, onların fen bilimlerine yönelmesinin sağlanması amacıyla astronomi ve uzay bilimlerinden etkin bir şekilde yararlanılmaktadır” (Babaoğlu ve Keleş, 2017: 613).

Astronomi eğitimi ile evrenin ve içinde yaşadığımız dünyanın düzeni iyi bir biçimde anlaşılacaktır. “Nasıl ki insan vücudunu iyi anlayabilmek için anatomi, fizyoloji gibi temel bilimlerin bilinmesi gerekiyorsa, insanların da evreni anlamaları için astronomi bilmeleri gerekmektedir” (Taşcan ve Ünal, 2015: 26).

“21. Yüzyıl Yetkinlik Çerçevesi raporu, öğrencilerin 21. yüzyıl iş dünyasına hazır olabilmeleri için okulların öğrencilere, problem çözme, yaratıcılık, inovasyon, eleştirel düşünme, bilişim ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı gibi yeterliliklerle donatılması çağrısı yapmıştır” (Aydeniz, 2017: 80). Astronomi bilimi de kişiye eleştirel düşünme, yaratıcılık, mantıklı düşünme yetileri kazandırdığından çağın ihtiyaçlarına uygun birey yetiştirmede önemli bir rol oynamaktadır. “Astronomi, kişiye doğru ve mantıklı düşünmeyi öğreten önemli bilim dallarından birisi olması nedeniyle, dünyada kavram düzeyinde bilgi kazandırılması için kullanılmaktadır” (Taşcan ve Ünal, 2015: 26). Astronomi Percy’e göre; “Bilimsel yöntem için alternatif oluşturan bir bilim dalı olmasının yanı sıra, insanın merak etme, hayal kurma ve keşfetme sürecindeki ilerleyişine katkı sunar” (Percy’den akt. Çiv, Saka ve Koray, 2022: 501).

Genç bireylerimizin yaşadığımız dönemin ihtiyaçlarına göre yetiştirilmesinde astronomi bilimi oldukça önemlidir. “Ülkemizin gelişmiş ülkeler arasındaki uzay çağı yarışına katılabilmesi, temel ve ortaöğretimde güncel astronomi ve uzay bilimleri konularına gerekli önemin ve yerin verilmesini öngörmektedir” (Demircan, 1991: 45).

Milli Eğitim Bakanlığı, ortaöğretim Astronomi ve Uzay Bilimleri dersi için hazırladığı öğretim programında programın vizyonunu “öğrenciye, bilimsel düşünme becerisi kazandırmak, dünya ve insanın evrende çok küçük bir yer kaplıyor olmasına karşın sahip olduğu üstün yetenekleri sayesinde, evreni ve bileşenlerini her yönüyle tanımaya cesaret edebilmesinin önemini vurgulamak ve kavratmak, temel astronomik bakış açısını kavratmak, fizik ve matematik bilgisini somut olaylar karşısında kullanabilme yeteneği kazandırabilmek ve uzay bilimleri ile ilgili teknolojik yenilikleri bilmelerini sağlamak” (MEB, 2010: 4). olarak açıklamıştır.

Astronomi “ülkemizde Tanzimat’tan sonra 1937 yılına kadar bağımsız bir ders olarak okutulmuş, 1974 yılına kadar matematik dersi içinde bir bölüm olarak verilmiş, bu tarihten sonra tekrar bağımsız bir seçmeli ders olarak verilmeye başlanmıştır. 1996 yılında ortaöğretimde seçmeli ders olarak okutulan ders için Astronomi ve Uzay Bilimleri adında ders kitabı yazılmıştır” (MEB, 2010: 2).

Milli Eğitim Bakanlığı Astronomi ve Uzay Bilimleri Dersi Öğretim Programı’nda dersin genel amaçlarını şu şekilde açıklamıştır:

1. Astronomi bilimine karşı toplumu bilinçlendirmek,
2. Bilimsel yöntemler kullanarak öğrencilere, bilimsel olaylara merak duygusu
Uyandırmak,
3. Günlük hayatta karşılaşılan bazı problemlere temel bilimler açısından yaklaşmayı öğretmek,
4. Özellikle matematik ve fizik alanında edinilen kuramsal kavram ve problem çözme becerilerini astronomik olaylara uygulamak,
5. Öğrencilere, temel bilimlerin en eskisi olan astronomi biliminin tarihsel gelişimini öğretmek,
6. Öğrencilere, bilimsel araştırma ve inceleme alışkanlığı kazandırmak, sonuçlar hakkında yorum yapma yeteneğini geliştirmek,

7. Yaratıcılık ve bilimsel düşünme yeteneğini geliştirmek,
8. Üç boyutlu düşünebilme yeteneğini geliştirmek,
9. Konum ve zaman arasındaki ilişkinin kavranmasını sağlamak,
10. Astronomi ile ilgili hızlı teknolojik gelişmeler ve bunların temel bilimlerle nasıl etkileştiğini öğretmek,
11. Evrende, dünya dışında yaşamın var olup olmadığı hakkında gerçekçi ve bilimsel temellere dayanan fikirleri kazandırmak,
12. Araştırma, okuma ve tartışma aracılığıyla öğrencilerin, yeni bilgileri yapılandırma becerileri kazanmalarını sağlamak,

Kişisel kararlar verirken uygun bilimsel süreç ve ilkeleri kullanmalarını sağlamak (MEB, 2010: 3).

Türkiye'deki astronomi eğitimini değerlendiren astronom Prof. Dr. Zeki Aslan "astronomi alanında ilerleme olduğunu ancak yetersiz kaldığını söylemektedir. İlköğretim seviyesinde verilen kazanımların yeterli olduğunu, ortaokul astronomi konularının sonda değil ilk üniteye yer alması gerektiğini, kazanım sayısının fazla olduğunu söylemiştir. Derslerin işlenişinde bilgilerin yanında uygulamaların da önemli olduğunu vurgulamıştır. Ortaöğretimde astronomi dersinin seçmeli ders olmasını eleştirmiş bununla birlikte lisans programlarının da yetersiz olduğunu belirtmiştir" (Çiv, Saka ve Koray, 2022: 505). Astronomi ve Uzay Bilimleri dersinin ortaöğretimde seçmeli ders olarak okutulması ve üniversitelerde bu programın az sayıda olması insanların astronomi konusunda yetersiz ve yanlış bilgilere sahip olmasına neden olmuştur.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi

İnsanlar zamanı tayin etmek ve döngü içerisinde gerçekleşen olayların zamanını sistemli bir şekilde belirleyebilmek için takvime ihtiyaç duymuşlardır. Türkler de bu amaçlarla bir takvim hazırlama gereği duymuş ve yaptıkları astronomik gözlemler sonucu 12 hayvanlı Türk takvimini oluşturmuşlardır. "Bir kısmı bozkırda göçer hayat tarzını benimseyen Türkler, ekip biçme zamanını belirlemek; yazın yaylaya, kışın kışlağa birlikte göçebilmek için, temel olarak gök cisimlerinin

hareketine ve gökle ilgili olaylara bakarak, takvimler yapmış ve zamanı sistemli halde kullanmaya başlamışlardır” (Biray, 2009: 671).

“12 hayvanlı Türk takviminden bahseden en eski Türk yazıtı MS 572-580 yılları arasında geçen olaylardan bahseden, Soğdca yazılmış Bugut yazıtıdır. Yazıtta 571 yılına denk gelen tavşan yılından söz edilir” (Çağatay-Tezcan, 1975; 1976: 247).

“İlk kez bu takvimde karşılaşılan sisteme göre, sadece yıllar değil, ayrıca günler ve saatler de on iki hayvan simgesine göre düzenlenmiştir: sıçan, öküz, kaplan, tavşan, ejderha, yılan, at, koyun, maymun, horoz, köpek ve domuz” (Roux, 2022: 147).

Şekil 2. 12 hayvanlı Türk takvimi (Çavdar 2012).

Dîvânü Lugâti't-Türk'te bu takvimin ortaya çıkış şekli ve ayların isimlendirilmesiyle ilgili bir anlatı şöyledir:

“Türkler on iki hayvanın adını yıllara vermek suretiyle on iki yıllık bir takvim yaratmıştır. Çocuklarının yaşlarını, savaşların tarihlerini ve daha birçok şeyi birbirini izleyen bu yıllar aracılığıyla hesaplarlar. Bu geleneğin kökeni şöyledir: Türk hakanlarından biri, kendi saltanatından önce gerçekleşmiş bir savaşla ilgili bilgi ister ancak vezirler savaşın yapıldığı yıl konusunda yanılırlar. Bunun üzerine tebaasına danışır. Kurultayda ‘Biz bu tarihte nasıl yanıldıysak, bizden sonra gelenler de yanılacaklar. Öyleyse biz şimdi ayların ve göğün on iki burcunun sayısına tekabül eden on iki yıllık bir döngü yaratalım ve her yıla birer ad koyalım; böylece [yılları] hesaplama bundan böyle onların birbirlerini izleyişi takip edilerek yapılsın ve bu hepimiz için ölümsüz bir anıt olsun.’ der. Tebaası ‘Siz nasıl isterseniz.’ der ve onu onaylar.

Bunun üzerine ava çıkar. Vahşi hayvanların İla vadisine, buradaki büyük nehre doğru sürülmesini emreder. Bu vahşi hayvanları avlar, nehre doğru sıkıştırır ve suya düşmelerini sağlar. Yalnızca on iki değişik hayvan nehri geçmeyi başarır ve her birinin adı bir yıla verilir. Bu hayvanlardan birincisi sıçgandır -faredir-. Nehri ilk geçen hayvan olduğu için adı ilk yıla verilir ve yıl döngüsünün başlangıcı olur. Sıçgan yılından başlayarak nehirde çıkış sırasıyla hayvan yılları sıralanır: üd yılı: Öküz yılı, bars yılı: Pars yılı, tawışgān yılı: Tavşan yılı, nāg yılı: Timsah yılı, yılān yılı: Yılan yılı, yond yılı: At yılı, qöy yılı: Koyun yılı, bēçin yılı: Maymun yılı, taqāgu yılı: Tavuk yılı, it yılı: Köpek yılı, toñguz yılı: Domuz yılı” (Mahmûd el Kâşgarî, 2007: 172-173).

Sıçan	1900	1912	1924	1936	1948	1960	1972	1984	1996	2008	2020
Sığır	1901	1913	1925	1937	1949	1961	1973	1985	1997	2009	2021
Bars	1902	1914	1926	1938	1950	1962	1974	1986	1998	2010	2022
Koyun/ Tavşan	1903	1915	1927	1939	1951	1963	1975	1987	1999	2011	2023
Uluy/ Luy	1904	1916	1928	1940	1952	1964	1976	1988	2000	2012	2024
Yılan/ Cılan	1905	1917	1929	1941	1953	1965	1977	1989	2001	2013	2025
Cılkı/ At	1906	1918	1930	1942	1954	1966	1978	1990	2002	2014	2026
Koy/ Koyun	1907	1919	1931	1943	1955	1967	1979	1991	2003	2015	2027
Bicin/ Meçin / maymıl	1908	1920	1932	1944	1956	1968	1980	1992	2004	2016	2028
Takık/ Toyuk	1909	1921	1933	1945	1957	1969	1981	1993	2005	2017	2029
İt	1910	1922	1934	1946	1958	1970	1982	1994	2006	2018	2030
Doñuz	1911	1923	1935	1947	1959	1971	1983	1995	2007	2019	2031

Şekil 3. 12 hayvanlı Türk takvimine göre yılların karşılıkları (Biray, 2009: 674).

“Bilindiği gibi 12 hayvanlı Türk takvimi, astrolojik ve astronomik verileri birey nezdinde toplum ve insanlık etrafında birleştiren bir yapıya sahiptir. Bu yapı, bünyesinde doğayı şekillendiren ve insanın da doğaya ayak uydurmasına olanak tanıyan bir boyuttadır. Dolayısıyla 12’lik yıl sistemi beraberinde her yılın ahvâlini de içeren birtakım hükümleri ihtiva eder” (Polat, 2020: 25).

Sıçgan yılları (Sıçan yılları): Kışın salgın olur, yaz günleri yağmurlu geçer, sıçanlar çok olur ve buğdaylara hücum ederler. Yılın ortalarına kadar halk arasında ferahlık ve zenginlik olur. Sonbaharda ülkeler arasında fitne başlar.

Ud yılları (Öküz yılları): Yıldırımlar ve gök gürültülü yağmurlar olur. Kış uzun sürer, tipi ve kar yağışı çoktur. Buğday ve her çeşit meyve boldur.

Bars yılları (Pars yılları): Yazın afetler oluşur, kuvvetli zelzeleler olur. Denizde dalgalı tufanlar meydana gelir. Halk arasında düşmanlık baş gösterir ve adaletsiz işler çoğalır. Ülkeler arasında geçimsizlik başlar.

Tavışgan yılları (Tavşan yılları): Yaz ve kış yumuşak geçer. Her çeşit nimet çoktur. Halk arasında sükûnet ve rahatlık vardır.

Nag yılları (Timsah yılları): Kışın tipi ve kar çok olur; ağaçları soğuk çarpar. Yazın yıldırım ve gök gürültülü yağmurlar fazladır. Halk arasında husumet, fitne, çatışma ve savaş ortaya çıkar.

Yılan yılları: Kışın kar az yağar; rutubet olur. Yazın da yağmur az olduğundan buğday azdır. Çoğu yerde açlık ve pahalılık ortaya çıkar. Halk arasında kaygı ve haset oluşur.

Yund yılları (Yılıkı-At yılları): Kışın kar fazla yağmaz. Yazın hava ılık ve yağmurlu geçer, buğday ve meyveler boldur. Ülkeler arasında fitne, savaş ve çatışmalar çıkar. Hayvanlara hastalık bulaşır.

Koy yılları (Koyun yılları): Kış soğuk ve uzun geçer. Yaz sıcaktır. Halk arasında zenginlik ve rahatlık olup ülkeler arasında savaş başladığı hâlde barış hemen sağlanır. Ancak deniz ve gemilerde felaketler yaşanır.

Biçin yılları (Maymun yılları): Kışın kar, yazın yağmur çok olur. Halk arasında haset ve düşmanlık meydana gelir. İnsanlar, develer ve yilkılar hastalığa yakalanır.

Takagu yılları (Tavuk yılları): Kış karlı ve soğuk olur. Yaz yağmurlu ve sıcak geçer, buğday ve çeşitli meyveler çoktur.

It yılları (Köpek yılları): Kış yumuşak geçer. Yazın yağmurlar azdır. Buğday az olduğundan fiyatı yüksektir, meyveler ise çok olduğundan ucuzdur. Halk arasında ölümler çoktur.

Toñuz/Lagzin yılları (Domuz yılları): Kış uzun ve soğuk olur. Yaz yağmurlu geçer. Buğday çok ve ucuzdur. Ülkeler arasında savaş ve çatışmalar olur. Halk arasında geçimsizlik vardır, çeşitli afetler meydana gelir (Tezcan Aksu, 2018: 386-387).

Eski zamanlardan bu yana insanlar gökyüzünü inceleyerek zamanı ölçmeye çalışmış ve bir sistem oluşturmak istemişlerdir. Bu amaçla hazırlanan 12 hayvanlı Türk takvimi aylar sırasıyla “sıçan, öküz, kaplan, tavşan, ejderha, yılan, at, koyun, maymun, horoz, köpek ve domuz” (Roux, 2022: 147). şeklinde isimlendirilmiş ve Türkler “zaman bölümlemesi için uygun bir araç bulmakla beraber bu takvim hayvanlara yeni bir anlam da yüklemişlerdir” (Roux, 2022: 147). Böylece hayvan

isimlerinin belirli anlamlarının olduğuna ve o yıllarda hayvanın özelliğine ilişkin olayların yaşanılacağına inanılmaktadır.

Bölüm 3

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, araştırmanın evreni ve örnekleme, verilerin toplanması ve verilerin çözümlenmesine yer verilmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Bu çalışmanın örnekleme Metin Ergun'un Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi eserinde yer alan ve Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan gök cisimleri ile ilgili efsanelerden oluşmaktadır. Gök cisimleri ile ilgili efsaneler incelenerek bir Türklerin astronomiyle ilgili kadim bilgileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada literatür taraması yapıldıktan sonra nitel araştırma yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir. Metin Ergun'un Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi adlı kitabında ve Ulusal Tez Merkezi'nde bulunan efsaneler incelenmiş ve gök cisimleriyle ilgili olan efsaneler tasnif edilmiştir. Tasnif edilen efsaneler incelenmiş, yorumlanmış ve değerlendirilmiş, daha sonra nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak betimlemesi yapılmıştır.

Araştırmanın Modeli

Yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Kırıl, nitel araştırma yöntemlerinin bireylerin davranış ve tutumlarının ayrıntılı ve derin bir biçimde inceleme imkanı tanıdığını ileri sürmüştür (Kırıl, 2020: 172). Yapılan çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman inceleme ve betimsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Özel veya resmî kayıtların toplanarak incelenmesi ve değerlendirme konusunda yararlanılan veri toplama aracına doküman incelemesi denir (Ekiz, 2015). Betimsel araştırma ise bahsi geçen durumu dikkatli ve eksiksiz bir biçimde tanımlanmasıdır (Büyüköztürk, 2020: 24).

Verilerin Çözömlenmesi

Yapılan çalışmaya konu olan Metin Ergun'un Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi eserinde yer alan ve Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan gök cisimleri ile ilgili efsaneler Ay ve Güneş, Büyükayı, Kutup Yıldızı, Jüpiter, Samanyolu, Ülker, Venüs ve yıldızlar başlıkları altında tasnif edilerek incelenmiştir.

Bölüm 4

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın bu bölümünde çalışmada elde edilen bulgular yer almaktadır. Bu bulgularla ilgili çeşitli yorumlara yer verilmektedir.

Gökyüzü İle İlgili Efsane Metinleri

Ay ve Güneş İle İlgili Efsaneler.

Altay Sahası.

ELBEGEN

Ayrı Taş denilen yerde yaşayan Elbegen evlidir, inekleri ve evi vardır fakat çocuğu yoktur. Elbegen evinin yakınındaki yerlerden değil uzak yerde olan Celber Taş denilen yerden su alır, içer.

Elbegen kızdığı zamanlarda yedi başlı, uysal olduğu zamanlarda tek başlı olur.

Elbegen'in karısı süt sağarken arkasından bir tilki gelip onun sağdığı sütü içer. Elbegen'in karısı bunu fark etmez ama evinden çıkan Elbegen tilkiyi görür. Tilkiye bir taş atar ve tilki orada ölür.

Elbegen, karısı ölünce Celber Taş'a göç etmeye karar verir. Yolda çok sinirlenir ve yedi başlı olur. Altın Göl'de yaşayan insanlar onu Güneş'e şikayet eder, Güneş'ten gelip onu götürmesini isterler. Güneş yeryüzüne iner ancak ağaçlar, otlar yanar. Bunun üzerine Güneş, Elbegen'i alması için Ay'ı yeryüzüne gönderir. Ay, Elbegen'i almak için yeryüzüne iner. Elbegen yeryüzünden ayrılmamak için bir söğüdü tutar ve söğüt yerinden çıkar. Ay, Elbegen'i götürürken Elbegen'in deri kılıfından bir çakmak taşı düşer. Ay yeryüzüne indiğinde çok soğuk olur ama hiç kimseye zarar gelmez.

Şimdi dolunay olduğu zamanlarda söğüt ağacı ve ayırık duran ayaklarıyla Elbegen görünür. Elbegen Ay'da da kavga etmeye devam eder (Türker, 2011: 460).

AYBATKAN

Celbegen'i yakalamaya gelen Ay yeryüzüne sığmaz. Ay Celbegen'i Aybatkan'da yakalar. Celbegen, Ay onu yakalamak için geldiğinde söğütte birlikte gökyüzüne çıkar. Ay'da görünen küçük kara leke Celbegen'in kovaşdır. Celbegen elleriyle Ay'ın gözlerini kapatır ve Ay tutulması olur. İnsanlar Ay'ı bırakması için Celbegen'e ateş ederler. Celbegen Ay'ı bırakır ve Ay yeniden parlar (Türker, 2011: 462).

EFSANE

Yeryüzünde insanlara sürekli zarar veren bir yelbegen (dev) vardır. Tanrı bu devi öldürmeye karar verince Güneş: "Ben onu öldürebilirim ancak ateşim insanlara zarar verip onları öldürebilir." der. Ay, insanların kendi soğuğuna dayanabileceğini söyleyerek yeryüzüne iner ve devi üstüne çıktığı ağaçla birlikte alarak gökyüzüne tekrar çıkar. O günden sonra dolunay olduğu zamanlarda bu dev ve ağaç Ay'da görünür (Ögel, 1995: 198).

EFSANE

Yedi başlı Yelbegen, adlı büyük dev varmış,

Öç alır ay güneşten, onları yer yutarmış.

Büyük Tanrı Bay-Ülgen, aya bakar sararmış,

Ayı bitirip yiyen, bu deve ok atarmış.

Dev bazen yıldızları, kovalar götürürmüş,

Sonra da parçalarmış, ağzından tükürürmüş.

Yıldızlar bu azgından, kaçarmış hep göklere,

Dev onları ağzından, saçarmış hep göklere (Gültepe, 2017: 431).

EFSANE

Ayın ve güneşin olmadığı zamanlarda insanlar havada uçar ve çevrelerine ışık saçarlardı. İnsanlar çevrelerine ışık saçtığı için kimse güneşe ihtiyaç duymaz. Bir gün insanlardan biri hastalanır ve onu kimse iyileştiremez.

Tanrı bu insanlara iki tane büyük ayna gönderir. Bu aynalar gökyüzüne çıkar ve etrafa ışık saçmaya ve ışıklarıyla dünyayı ısıtmaya başlarlar. O günden sonra gökteki bu iki ayna yani güneş ve ay dünyayı aydınlatarak ısıtırlar (Ögel, 1995: 188).

EFSANE

Tanrı Oçırvani kılıcının üzerine ateşe koyarak onu çevirmeye başlar. Kılıcını çevirdikçe şekillenir ve güneş oluşur.

Aynı Tanrı başka bir gün soğuk suyun başına gelir. Kılıcıyla suya vurmaya başlar. Soğuk sudan etrafa dağılan parçalar göğe çıkıp ayı oluşturur (Ögel, 1995:190).

EFSANE

Ne ay, ne güneş varmış, insanlar uçarlarmış,

Uçanlar ısı verir, ışıklar saçarlarmış.

Nasıl olmuşsa bir gün, bir insan hastalanmış,

Tanrı bir şey göndermiş göğün içinde yanmış.

Aynaya benzer şeyler, büyümüş, büyümüşler.

Onların ışıkları, gökleri bürümüşler.

Bunlar göklerde yanan, ayla güneş olmuşlar,

Yeryüzünde yaşayan insana eş olmuşlar (Gültepe, 2017: 425)...

Azerbaycan Sahası.

AY VE GÜNEŞ

Ay oğlan Güneş de kızdır. Ay, Güneş'i çok sevdiği için her gün onun peşinden gider ama Güneş Ay'dan kaçır. Ay'ın elinden kurtulamayacağını anlayınca yerden bir avuç balçık alıp Ay'ın yüzüne atar. Ay'ın yüzündeki lekeler bu kavgadan kalmazdır (Ergun, 1997: 392).

AYIN YÜZÜNDEKİ LEKELER

Ay yaramaz bir oğlan çocuğudur. Annesi hamur yoğururken annesini rahat bırakmaz. Annesi sinirlenince hamurlu eliyle Ay'ın yüzüne tokat atar. Ay'ın yüzü o günden sonra lekeli kalır (Ergun, 1997: 393).

GÜNEŞ VE AY (1)

Güneş ve Ay bacı kardeştir. Birbiriyle hiç anlaşamazlar. Kavga ettikleri sırada anneleri hamurlu eliyle Ay'a tokat atar. O günden sonra Ay'ın yüzü lekeli kalır.

Anneleri onlara kızıp: “Bundan sonra birbirinizin yüzünü görmeyin.” der. Bu olaydan sonra Ay gece doğar, Güneş de gündüz. Birbirlerini bir daha görmezler (Ergun, 1997: 447).

GÜNEŞ İLE AY

Ay'ın annesi komşusuyla ekmek yaparken odun biter. Komşu kadın, kızına gidip odun getirmesini söyler. Bu kız Güneş'tir. Kız odun toplarken yolunu kaybeder ve geri dönmez. Annesi Güneş'i yalnız bıraktığı için Ay'a kızar ve hamurlu eliyle ona tokat atar. Ay gökyüzünde Güneş'i ararken şimşek çakar, gök gürler. Ay da Güneş de gökyüzünde kalır. O günden sonra Ay, Güneş'i gökyüzünde aramaya devam eder ama hiç karşılaşmazlar (Ergun, 1997: 448).

GÜNEŞ VE AY (2)

Güneş kız, Ay da erkektir. İkisi de birbirini sevmektedir. Güneş, ısı ve ışığıyla dünyaya hayat verir. Ay ile kavuşmasını istemeyenler Güneş'i kaçırmak ister. Ay bunun haberini önceden alıp Güneş'i korur. Devler Güneş'in yolunu kestiği zaman dünya ışısız kalır. İnsanlar Güneş tutulduğu zaman yine kötü birilerinin Güneş'i kaçıracağını düşünür. Bu nedenle Güneş tutulduğu zaman kötü insanları kaçırmak için gökyüzüne ateş eder ve gürültü yaparlar (Ergun, 1997: 449).

GÜNEŞ VE AY HAKKINDA EFSANE (1)

Bir avcı göl kenarında otururken çok güzel bir kız görür ve ismini sorar. Kız isminin Güneş olduğunu söyler. Avcı kızı akşam kendi evine davet eder, Güneş daveti kabul ederek avcının evine gider. Sabah olduğunda herkesten önce uyanır ve etrafına ışık saçar. Avcı Güneş'ten çok etkilenir ve bunu komşularına anlatır. Komşusu ertesi sabah gelir ve o da Güneş'in güzelliğinden çok etkilenir ama Güneş'e yaklaşamaz. Onu yakalamak için ok atar. Güneş yaralı bir şekilde gökyüzüne çıkar. Yağmur yağdıktan sonra elbisesindeki kanın izleri hâlâ görünür. Güneş kaçtıktan sonra avcı yaptıklarına çok pişman olur ve ondan özür dilemek için onu aramaya gider. Avcı aslında Ay'dır. Ay bazen Güneş'i görebilmek için sabah vakitlerinde de gökyüzünde görünür ama Güneş ondan yine kaçır (Ergun, 1997: 450).

GÜNEŞ VE AY HAKKINDA EFSANE (2)

Ay ile Güneş kardeştir. Annesi yufka yapmak için hazırlığa başlar ve Ay'dan oklava ister. Ay getirmek istemez. Güneş de getirmek istemeyince kavga ederler.

Annesi o sırada ateş yakmaktadır. Kavga ettikleri için sinirlenen anneleri Ay'a tokat atar, Güneş çok korkar. Ay yaptığından çok utanır ve evden kardeşiyle birlikte kaçar. Ay yaptığından utandığı için gökyüzünde geceleri görünür, Güneş ise bir suçu olmadığı için gündüz görünür (Ergun, 1997: 451).

Başkurt Sahası.

AY VE URAL DAĞLARI NASIL MEYDANA GELMİŞTİR?

Gökte iki güneşin sürekli gece gündüz dünyayı aydınlattığı zamanlarda halk ışık yüzünden uyuyamaz duruma gelir. Bir bey güneşlerden birini vuracak kişiye tüm servetini ve kızını vereceğini söyler. Bunu duyan herkes gelip güneşlerden birini vurmaya çalışır ama kimse başaramaz. Sıra Ural adında bir gence gelir. Genç, elmas okunu atar ve güneşlerden biri ikiye bölünür. Parçalardan biri yeryüzüne düşer, biri gökyüzünde kalır. Güneş parçalanırken insanlar “Ay, ah!” diye bağırdıkları için gökyüzünde kalan ve eski ışığını yitiren parçaya Ay, yeryüzüne düşüp dağ oluşturan parçaya da onu vuran gencin şerefine Ural ismi verilir (Ergun, 1997: 684).

AYDAKİ İKİ HAYVAN

Sadece hayvanların olduğu, insanların yaşamadığı bir yere bir gün bir ihtiyar gelir. Neden geldiğini soran hayvanlara insanların insanlara zarar verdiğini bu nedenle insanlardan uzakta bir yerde yalnız yaşamak istediği için geldiğini söyler ve burada yaşamaya başlar. Kendisinden yardım isteyen hayvanlara fikir verir. Bir gün çayırdaki iki ceylanla karşılaşır. Ceylanlar kendilerini bir kurdun kovaladığını nasıl kaçacaklarını sorar. İhtiyar adam ceylanları birbirine bağlayarak: “Biriniz koşarken diğeri koşan ceylanın sırtına çıkıp dinlensin, yoruldukça yer değiştirirsiniz.” der. Ceylanlar ihtiyarın dediğini yaparlar, bu şekilde bir dağa çıkıp oradan yanlışlıkla aya atlarlar. Kurt da arkalarından atlayıp aya fırlar. Ayın yüzünde görünen iki hayvan kaçan ceylanlardır. Ceylanların toplam sekiz ayağı olduğu için dinlenerek kaçarken dört ayaklı kurt onları yakalayamaz (Ergun, 1997: 686).

KIZ İLE AY

Güzel bir Başkurt kızı bir gece su getirmek için dışarı çıkar. Ayı gökyüzünde görüp ne kadar güzel olduğunu düşünür. Su dolduracağı yere geldiğinde yerde bir kemik görür ve bu kemiklerin bir erkeğe ait olduğunu düşünür. O sırada içinden “Benim ay gibi bir yiğidim olsaydı, ona böyle boylu poslu bir yiğit doğururdum.” diye

geçirir. Kızın konuşmalarını duyan ay kızı asası ve kovalarıyla birlikte kızı yanına alır (Ergun, 1997: 693).

Çuvaş Sahası.

AYDAKİ KIZ

Çok güzel bir kızın üvey annesi ona sürekli türlü işkenceler etmekte, ondan kurtulmaya çalışmaktadır. Kız üvey annesinin söylediği her işi yapar, hiç kötülük düşünmez. Bir gece kadın, kızı uyandırarak susadığı için nehirden su almaya gönderir. Kız gökyüzünü izleyerek su doldurmaya gider. Nehir kenarına geldiğinde orada bir kocakarı görür. Kocakarı kızı alıp nehre atmak ister. Kız kocakarıdan kaçmaya çalışırken aydan yardım ister. Kızın sesini duyan ay sopası ve kovalarıyla birlikte kızı yanına alır. Ayda oturur gibi görünen kız o kızdır (Ergun, 1997: 771).

İran-Halhal Sahası.

GECE ŞERİ-1

Güneş, su ve rüzgar Hz. Süleyman'ın emriyle görevlerini yerine getirmektedir. Bir süre sonra yorulan güneş, su ve rüzgar sadece bir yerde kalmaya karar verirler. Bir taraf aydınlık, bir taraf karanlık olur; bir tarafta su vardır, diğer taraf susuzdur. Dünyanın düzeni bozulunca Hz. Süleyman vezirini düzeni tekrar sağlamak üzere görevlendirir. Güneş, veziri yakmakla, su sürükleyip götürmekle, rüzgar öldürmekle tehdit eder (Karini, 2012: 337).

Kalmuk Sahası.

EFSANE

İnsanoğlu yaşarmış, Tanrı'nın göklerinde,
Ne suç ne günah varmış insanın köklerinde.
İhtiyaç duymazlarmış ne ay ne de güneşe,
Tanrı'yla yaşarlarmış yokmuş gerek bir eşe.
Tanrı onlara kızmış, insana şekil vermiş.
Dünyaya gidin demiş, yeryüzüne göndermiş.
Ne ısı ne de sıcak, insan saçamaz olmuş,
Tanrı'ya güneş için insanoğlu yalvarmış.

Tanrı güneşle aya, buyurmuş hep parlamış (Gültepe, 2017: 425).

Kazak Sahası.

AY'IN YÜZÜNDEKİ ŞEKLİN SIRRI

Yetim bir kız bir ağanın yanında çalışmaktadır. Ağa bir gün kıza delikli bir kova vererek su getirmesini ister. Nehir eve çok uzak olduğundan kız eve gelene kadar bütün su deliklerden akar. Şafak vaktinden akşam vaktine kadar uğraşır. Başaramayınca Ay'dan yardım isteyerek kendisini yanına almasını söyler. Böylece Ay, kıızı yanına alır; bugün Ay'ın yüzeyinde elinde iki kovasıyla kızın yüzü görünür (Ergun, 1997: 615).

AY'IN YÜZÜNDEKİ KIZ ŞEKLİ

Yetim bir kız bir ağanın ev işlerini yapar. Ağa bu kıza hiç acımaz, sürekli iş yaptırır. Altı delikli bir kovayı çaydan getirdiği su ile doldurmasını ister. Kız iki kovayla su getirdiği halde bir türlü dolduramaz. Gökyüzündeki Ay'a derdini anlatarak ondan yardım ister. Ay onu yanına alır. Ay'ın yüzündeki iki kova omzunda asılı duran kız o kızdır (Ergun, 1997: 616).

Kırgız Sahası.

AYDAKİ KIZ

Bir zamanlar çok güzel yetim bir kız vardır. Bu kız o kadar güzeldir ki ay kendi yanına güneş de kendi yanına onu ister. Ay, güneşten kıızı kendisine vermesini ister ve kıızı alıp göğe çıkarır. O günden sonra kız ayın yanında yaşamaya başlar. Aya dikkatli bakıldığında iki kovasını sırtına bağlayıp suya giden kız görülür. Ay tutulmasının da kıızı yanında göremeyen ayın öfkesi yüzünden olduğu söylenir (Dıykanbayeva, 2004: 315).

AY İLE KIZ

Yetim bir kıızı vardır. Bu kızın evinin damı delinir ve ne yapacağını bilemez bir halde amcasının yanına gider. Amcasıyla karısı çok kötü kalpli, cimri ve acımasız insanlardır. Kıza evin bütün işlerini yaptırırlar, kızın dinlenmesine izin vermezler. Bir gün kız çeşmeden su getirmeye gider, çeşmenin donmuş olduğunu görür, suyu almadan eve döner. Amcası geri gönderir ve "Suyu almadan eve gelme!" der. Kız tekrar gider, buzı kırarak su alır. Eve dönerken düşer ve su yere dökülür. Amcası ve karısı kıızı döverler. Kız karanlıkta tekrar su getirmeye gider. Gökyüzüne baktığında

ayı görür. Ağlayarak halini aya anlatır ve kendisini yanına almasını ister. Ay kızın haline üzüldü, onu yanına alır (Dıykanbayeva, 2004: 316).

AYIN YÜZÜNDEKİ LEKE

Üvey babasından kötülük gören bir kız vardır. Bir kış günü üvey baba buzu kırıp iki bakraç su getirmesi için çeşmeye gönderir. Üzerinde ince kıyafetler olan kız üşür, soğuğa dayanamaz. Derdini aya anlatır. Ay kızın haline üzüldü ve onu yanına alır. Aydaki karartı da kız ve kızın elindeki bakraç ile sıriğin görüntüsüdür. İnanişə göre o kızı gören kişi son derece güzel biri olur (Dıykanbayeva, 2004: 316).

Kırım Sahası.

AY İLE GÜNEŞ

Güneş çok kibirli bir kızdır. Etrafındaki kişilerin onu beğendiğini görünce daha da kibirlenir. Etrafındakiler onu beğendikçe sevincinden gözlerinden gurur alevleri çıkar ve yıldızlar bu alevlere dayanamayarak Güneş'in doğmasıyla birlikte yok olurlar. Buna rağmen yıldızlar Güneş'e olan sevgilerinden vazgeçmez. Güneş, bazen yıldızları görünce yüzüne bir bulutu perde ederek onu ardına saklanır.

Bir gün Ay ve Güneş karşılaşır. Ay da Güneş'in güzelliğine hayran olur. Güneş de Ay'ın güzelliğini beğenir. Güneş, Ay'dan kendisini gerçekten sevdiğini göstermesi için yüzündeki beni koparıp kendisine vermesini söyler. Ay, Güneş'in dediğini yapar ama Ay'ın yüzü kan içinde kalır. Güneş bu duruma gülerek: "Senin bütün güzelliğin bu bendeydi. Onu koparınca güzelliğin kayboldu. Artık en güzel benim." der. O zamandan beri Ay'ın yüzü lekelidir ve Güneş'i hiçbir şekilde görmek istemez. Güneş yaptığına pişman olsa da Ay onu affetmez. Bu yüzden Güneş çıkınca Ay yüzünü perdeler ve ortadan kaybolur (Ergun, 1997: 815).

Özbek Sahası.

AY İLE GÜN

Ay ile Gün mutlu hayat süren evli bir çifttir. Güneş, gündüzleri insanlara ısı ve ışık vererek onlara yardım eder, hayat kaynağı olur; Ay ise gece insanlar yolunu kaybetmesin diye gece etrafı aydınlatır. Aradan zaman geçince Ay ve Güneş'in bir sürü çocuğu olur ve çocukların adını Yıldız koyarlar. Bir gün Ay ve Güneş kavga eder ve Güneş evi terk eder. Güneş çocukları yanına almak ister Ay ise izin vermez. Bu nedenle gündüz hiçbir Yıldız gökyüzünde görünmez (Ergun, 1997: 526).

AY, GÜNEŞ VE YILDIZIN MEYDANA GELİŞİ

Bir zamanlar çok güzel ve birbiriyle iyi anlaşılan üç kız kardeş vardır. Bir gün kızların evine bir aslan girer ve kızlardan birinin kendisinin karısı olmasını ister. Kızlar korkup kaçarlar ve büyük bir ağaca tırmanırlar. Aslan oraya çıkamaz. Kızlardan büyük olan: “Sen nasıl hayvanların kralısın, hiçbir şey düşünemiyorsun, ağaca yağ sürersen kolay çıkabilirsin.” der. Aslan ağaca yağ sürünce ağaç kaydığından hiç çıkamaz ve sinirlenip ağacı ısırır. O zaman da dişleri kırılır. Ortanca kız ona üzüldüğü için: “Balta ile ağaca basamaklar yaparsan kolayca çıkarsın.” der. Aslan bunu yaparak kızların yanına yaklaşmayı başarır. Çok korkan küçük kız Tanrı’dan yardım ister. O sıradan gökyüzünden ipe bağlı bir kazan iner. Kızlar onunla gökyüzüne çıkar. Tanrı büyük kızı insanlara hayat vermesi için Güneş’e, ortanca kızı geceleri insanlara arkadaş olması için Ay’a, küçük kızı da Ay’ın yanında dolaşması için Yıldız’a çevirir (Ergun, 1997: 529).

AYKIZ İLE KÜNKIZ

İhtiyar bir çiftin Aykız ile Künkız adından aynı gence aşık olan iki çocuğu vardır. Aynı gence aşık olduklarını öğrendiklerinde kavga ederler. Künkız, Aykız’ın yüzünü tirmalayınca Aykız evden kaçır ve o günden sonra yüzündeki dağ lekesi ile geceleri dolaşır. Künkız evde tek kaldığı için canı sıkılır ve gündüzleri dolaşmaya başlar. Böylece ikisi de diğerinin geldiğini görünce kaçtığından bir gece biri gündüz görünür. Bazen gökyüzünde denk geldiklerinde yüzlerini kapatarak geçerler ve bu sırada insanlar: “Ay yandı, Güneş tutuldu.” der” (Ergun, 1997: 531).

GÜNEŞ İLE AYGÜL

Kuyaş (Güneş) isimli bir genç padişahın güzeller güzeli kızı Aygül’ü sever ancak padişah kızını fakir birine vermek istemeyerek onları ayırır, Kuyaş’ı dağların arkasına götürüp bağlamalarını emreder. Bu durum karşısında Aygül evden kaçarak gökyüzünde saklanır. Kuyaş, sevgilisi için oradan kurtulmanın bir yolunu bularak kaçır. Aygül’ün gökyüzünde saklandığını öğrenince gündüzleri onu gökyüzünde arar, akşam olunca yine dağların ardına gider. Aygül de Kuyaş’ı aramak için gökyüzünde gece boyu dolanır ama bir türlü karşılaşmazlar (Ergun, 1997: 545).

Teleüt Sahası.

EFSANE

Bir hakanın evlendirmek istediği çok güzel bir kızı vardır ancak kızına layık kimse bulamaz. Kızını vereceği kişinin güneş ve ay gibi kutlu olması gerektiğini düşünen hakan ayı ve güneşi yere indirir. Ay, kızın penceresinde; güneş de kapısının önünde beklemeye başlar.

Kızın su kaynayan tenceresine ay dokununca su buz gibi olur ve hakan bu nedenle ayı sevmez. Güneşi görmek istedikleri zaman kapıyı açarlar. Kapıyı açtıklarında güneşin ışıkları her şeyi yakar, kül eder. Bu yüzden hakan kızını böyle kutlu şeylere vermekten vazgeçer (Ögel, 1995: 190).

EFSANE

Yeryüzünde yaşarmış büyük güçlü bir hakan,

Güzel bir kızı varmış, bayırmış her bakan.

Hakan demiş: -Kızıma lâyıktır ayla güneş,

İnsanoğlu neyime, nasıl olsun ona eş!

Almış kızını koymuş, küçük bir çöpten eve,

Ayla güneşi tutmuş, indirmiş gökten yere,

Ayın sabrı kesilmiş, az bakmış pencereden,

Yemekler buz kesilmiş, fırlamış tencereden.

Han'ın sözüne kanan, güneş kapıdan bakmış,

Gökyüzüne uzanan, alevler evi yakmış.

Hakan demiş: "Güneş ay, insanların neyine!

Kendini bir insan say dön kızım sen evine (Gültepe, 2017: 426-427).

Tuva Sahası.

AYLARIN BAŞLANGICI

Tanrı başlangıçta Nara-Mançın'ın hayat suyu sayesinde insanları ölümsüz kılmıştır. Nara- Mançın hayat suyu sayesinde kendisine gelen hastaları iyileştirir. Bir gün yine yanına hasta bir adam gelir fakat Nara- Mançın hayat suyunu arar ve bulamaz. Annesine sorar. Annesi Ara-Höö'nün almış olabileceğini söyler. Nara-Mançın, Ara-Höö'yü otuz gün boyunca yakalamaya çalışır. Otuzuncu gün Ara- Höö aya çıkar ve ayı karartır. Nara-Mançın orada Ara-Höö'nün belini keser. Nara-

Mançın'a kızan adam hâlâ daha otuz günde bir ayı tutarak karartır (Ergun, 1997: 753).

Türkiye Sahası.

EFSANE

Önceden çok yaramaz olan Ay, annesi ineği sağarken onun sözünü dinlemez, ona rahat vermez. Sabrı tükenen anne ineğin dışkısından alıp Ay'ın yüzüne fırlatır. Şimdi Ay'ın yüzeyinde görünen lekelerin annesinin fırlattığı inek dışkısından kaynaklandığı düşünülür (Türktaş, 2012: 212).

AY İLE GÜNEŞ (3)

Güneş kız, Ay erkek kardeştir. Sürekli gündüz kimin doğacağı konusunda anlaşılamaz, tartışılır. Ay, Güneş'e ısrar ettiği sırada Güneş'in elinde hamur vardır. Ay'a sinirlenen Güneş elindeki hamuru Ay'ın yüzüne fırlatır. Tartışma Güneş'in gündüz, Ay'ın gece doğması kararıyla biter (Dündar, 2021: 95).

AY İLE GÜNEŞ (4)

Birbirleriyle hiç anlaşılamayan kardeşlerden Ay büyük ve erkek kardeş, Güneş küçük ve kız kardeştir. İkisi de gündüz doğmak istediği için anlaşılamaz kavga ederler. Bir gün Güneş'in hamur yoğurduğu sırada yine kavga etmeye başlarlar. Tartışma şiddetlenip devam edince Güneş hamurlu eliyle Ay'a tokat atar, hamur lekeleri Ay'ın yüzünde kalır ve Ay eski güzelliğini kaybeder. Güzelliğini kaybettiği için gündüz ortalarda gezinmek istemeyen Ay gece doğmaya karar verir, böylece de Güneş de gündüz doğacaktır. Ay'ın yüzeyinde gördüğümüz lekeler Güneş'in attığı tokattan kalan hamurdur (Dündar, 2021: 95).

EFSANE

Kâfirler ayı ikiye bölüp sonra birleştirirse Peygamber'e inanacağını söylerler. Peygamber'imiz de bir parmağıyla ayı önce ikiye böler sonra tekrar birleştirir fakat kâfirler inanmaz, sihir yaptığını söyler. O günden sonra ay bazen bütün bazen yarım şeklinde görülür (Türktaş, 2012: 213).

Türkmen Sahası.

İYİLİK

Herkesin kötü niyetli, insafsız olduğu bir şehir vardır. Bu şehirdeki insanlar çok kötü oldukları için şehir karanlık olur. Bir gün şehre, İnsaf'ın işi düşer; şehirdekiler İnsaf'ın atını çalar. İnsaf yine de bu insanlara iyilik yapmaya karar verir. Şehirdeki insanlara yemek dağıtır.

İyilik, bu kötü insanların arasında kaldığı için üzgündür. İnsanlar iyiliği umursamazlar ve iyilik gece gökyüzüne uçarak kırmızı bir ateşe dönüşür. Dünya aydınlanır ama insanlar iyiliğin ışık saçmasına sevinmez, hatta herkese eşit ışık dağıttığı için mutsuz olurlar, etekleriyle ışığı kapatmaya çalışırlar. İyilik bu hareket karşısında daha da parlar. Kötü niyetlilerin şehrini sıcaktan kavurur, küle çevirir. Bu küllerinden arasından güller çıkar ve iyilik sevinir. İyilik gökyüzünde ebediyen kalır ve insanlar ona “Güneş” ismini verir (Erol, 2012: 691).

GÜNEŞ VE HALI

Herkesin birbiriyle iyi geçindiğı, kimsenin kötülük nedir bilmediğı, insan ömrünün uzun olduğu bir zamanda güneş bir tane değil üç tanedir. Cimri adında biri ortaya çıkıncaya kadar insanlar mutlu mesut yaşamaya devam eder. İnsanlar onu aralarına alırlar, evlendirirler, çocukları, torunları hatta torunlarının torunları olur. Bunların hepsi kötü niyetli, cimri ara bozan insanlardır. Şehrin düzenini bozarlar ve insanlar onlara lanet eder. İnsanlar birleşerek bu kötü aileyi kovmak isterler ama cimriler insanların birliğini bozar.

Bir gün Altinkale'nin en iyi pehlivanını kaçırlar, çocuklarını anne ve babasını da hapse atarlar. Pehlivana, bir güneşin yeteceğini söyleyerek diğer ikisini ok ve yay ile vurmasını söylerler. Pehlivan, kendisini öldürseler de yapmayacağını söyler. Pehlivanın en küçük çocuğunu öldürmek üzere getirirler. Pehlivan onların ciddiyetini anlayınca ok atmak zorunda kalır ve güneşlerden ikisini vurur. Üçüncü güneş kendisini kurtarmak için kaçıp uzaklara gider. Daha sonra cimriler pehlivandan nehirlerin kenarlarını yıkmalarını ister. Pehlivan itiraz edecek olur ama sonunda yine dediklerini yapmak zorunda kalır. Etrafı sel alır götürür, güneş tek başına yeteri kadar ısıtmaz.

İnsanlar en sonunda cimrileri öldürüp yok etmeye karar verir. Güneşi ve nehirleri eski haline getirmek için âlim aramaya başlarlar. Pehlivan zorlu yollardan geçerek âlimleri bulup onlarla birlikte memleketine döner. Âlimlerin büyük güneşin tek başına yeteceğini söyleyip kaçan güneşi geri getirmek için kadınlardan halı

dokumalarını ister. Erkeklerin getirdikleri yünden kadınlar halı dokumaya başlar. Halı dokumaya başlarlar ama renk gereklidir. Pehlivan elindeki hançerle boğazını keserek kırmızı kanın yünü boyamasını sağlar. Güneş insanların bağlılığını anlayarak eski yerine gelir, yurt eski neşeli haline geri döner (Erol, 2012: 692).

Uygur Sahası.

AYIN YÜZÜNDEKİ DAĞ HAKKINDA RİVAYET

Allahutaala Ay'ı çok güzel yaratır ve Ay bu güzelliğiyle övünür, başkalarını hor görür. Onu bu güzellikte yaratan kişinin Allahutaala olduğunu unuttur. Bu duruma kızan Allahutaala bir miktar külü Ay'ın yüzüne savurur. O günden sonra Ay'ın yüzünde dağ oluşur (Öger, 2008: 542).

AY İLE GÜNEŞ (1)

Birbirlerine çok âşık olan Güneş ve Ay uzak oldukları için kavuşamazlar. Ay Güneş'e olan aşkından feryat ederken Güneş de ayrılık ateşinden yanmaktadır. Ülker yıldızı da Güneş'e sevgi beslemektedir. Çolpan yıldızını Güneş'e göndererek ona olan duygularını anlatmasını ister. Güneş Ay'a olan sevgisinden Ülker yıldızının teklifini geri çevirir ama reddedildiği için üzülen Ülker yıldızını görünce Çolpan yıldızına gidip, Ülker yıldızına kavuşamayacağını ama yıldızın gelip onun yakınında durarak ısınabileceğini söylemesini ister. Ülker yıldızı Güneş'in yanına farklı bir niyetle gelir. Güneş'in uyuduğunu düşündüğü bir anda Ülker yıldızı elindeki değneği Güneş'in kalbine saplar ama Güneş bunu fark etmez. Değnek kor gibi olunca Ülker yıldızı değneği Ay'ın yüzüne saplar. Bu olaydan sonra Ay'ın yüzünde kara bir leke kalır (Öger, 2008: 542).

AY İLE GÜNEŞ (2)

Ay ile Güneş çok iyi dosttur. Güneş bir gün Ay'ı misafir olarak çağırır. Ay ziyarete giderken Güneş için bir taç alır. Bu taçtan çıkan ışık bütün dünyayı aydınlatır.

Başka bir gün de Ay Güneş'i misafirlığe çağırır. Güneş hiçbir şey almadan Ay'ın yanına gider ve sürekli şekil değiştirdiği için ona bir kıyafet diktiremediğini, bu sebeple bir şey alamadığını söyler. Ay bu duruma çok sinirlenir ve elindeki değnekle Güneş'i kovalar. Güneş yemek için hazırlanan pilavın kızgın yağından bir kepçe alıp Ay'ın yüzüne atar. Ay'ın beyaz olan yüzü bu olayla lekelenir (Öger, 2008: 542).

MELİKENİN AY OLUŞU

Ay'ın olmadığı zamanlarda Güneş tek başına olduğu için sıkılır. Yalnız olmaktan hoşlanmadığından gündüzleri üzüntülü bir şekilde yükselip bir an önce batmak için acele eder. Güneş'in bu durumundan halk olumsuz etkilenir ve onu padişaha şikayet ederler. Padişah âlimleri çağırarak sorunu çözmeleri ister ancak kimse çözemez.

Padişahın ihtiyar bir hizmetkârı Güneş'in bir melikeye ihtiyacı olduğunu ve padişahın kızıyla evlenmek istediğini söyler. Padişah bu duruma razı olmaz ve bunu kızından saklar. Padişah'tan korkan insanlar da melikeye hiçbir şey söylemez.

Aradan uzun zaman geçtikten sonra bir gün melike padişah babasından izin alarak gezmeye gider. Yolda fakir ve yaşlı bir kadınla karşılaşır, melike kadının haline üzülür ve neden bu halde olduğunu sorar. Kadın, Güneş'in padişahın kızıyla evlenmek istediğini ama padişahın bunu kabul etmediğini bu nedenle Güneş'in ısı ve ışık yaymadığını, insanların çok zor durumda olduklarını anlatır. Bunu öğrenen yardımsever melike babasını ikna etmeye çalışır ama edemez.

Bir gün bahçede oynarken ağacın dalından bir sarmaşığın gökyüzüne yükseldiğini görür. Sarmaşık melikenin bedenine dolanır ve onu gökyüzüne çıkarır. Güneş o günden sonra eski ışığına ve ısısına kavuşur. Gece gökyüzünde Ay'ı gören insanlar onun melike olduğunu anlar ve mutlu olurlar. (Öger, 2008: 540).

ŞİRİN KIZ EFSANESİ

Bir zamanlar Ay kendisinin çok güzel olduğunu düşünerek yeryüzünde yaşar, güzelliğiyle övünür. Şirin adında bir kız büyüüp güzelliği dillere destan olunca insanlar Ay'ın güzelliği ile Şirin'in güzelliğini karşılaştırmaya, Şirin'in daha güzel olduğunu söyleme başlar. Bunu kıskanan Ay, Şirin'in güzelliğiyle kendi güzelliğini teraziye koyup tartmak ister. Şirin başta derdinin güzellik olmadığını, Ay'ın daha güzel olduğunu ve yarışmak istemediğini söylese de Ay ısrar eder. Ay'ın ısrarları nedeniyle yarışmayı kabul etmek zorunda kalır.

Halk yarışma için toplanır. Ay kendisinin daha güzel olduğu düşüncesiyle gururlanarak terazinin bir kefesine oturur. Şirin çekinerek sağ ayağını terazinin kefesine atar atmaz Ay gökyüzüne fırlar. O günden sonra Ay utancından yeryüzüne inmez, gökyüzünde asılı kalır (Öger, 2008: 543).

EFSANE

Eski zamanlarda Kara-dağ isminde bir dağ vardır. Yağmurların yağmasıyla çamurlar sürüklenip bu mağaraya dolunca mağaranın içindeki kayaları çatlatır. Kayada oluşan yarıklar bir insana benzemektedir. Bu yarıklar çamurlarla dolar ve havalar ısınınca pişer. Halk bu mağaranın bir kadın gibi olduğunu, mağaranın içinin de insanlara can veren “kadın karnı” gibi olduğunu düşünür.

Dokuz ay hiç durmadan rüzgâr eser; su, ateş, toprak ve rüzgar insana can vermek için bir araya gelir.

Ay-Atam isimli ilk insan bu şekilde oluşur ve gökten yere iner. İndiği yerin suyu çok tatlı havası da çok serindir.

Tekrar yağmurların yağması ve rüzgarla Sünbüle burcunda çamurlar birikir, güneş çıkınca bu çamurlar pişer ve Ay-va adını verdikleri bir kadın çıkar. Ay-Atam ile Ay-va Hatun evlenirler ve kırk çocukları olur. Ay-Atam ve Ay-va Hatun ölünce çocukları onları kendi türedikleri mağaraya gömerler ve mağarayı altın kapılarla kapatırlar (Ögel, 1995: 200-201).

Güneş ve ay ile ilgili efsaneler gök cisimleriyle ilgili efsaneler arasında kendine en geniş yer bulan efsanelerdir. Bunun nedeni olarak gök cisimleri arasında en net gözlem yapılabilen ve gece ile gündüzü oluşturmaları nedeniyle en çok dikkat çeken gök cisimleri olmaları gösterilebilir. Çıplak gözle iyi bir şekilde gözlemlenebiliyor olmaları ve dikkat çekmeleri insanları bu cisimler hakkında düşünmeye sevk etmiştir.

Efsanelere bakıldığında genel olarak ay ve güneş birlikte yer almaktadır. “Güneş, dünya için ısı ve ışık kaynağıdır. Isı ve ışığıyla dünyaya hayat vermesinden dolayı dişil olarak algılanmıştır. Ay da ısı ve ışığını Güneş’ten aldığı için Ay’ı ortaya çıkaran da Güneş’tir” (Roux, 2022: 94). Güneş ısı ve ışığıyla canlılara yaşam sağladığından efsanelerde dişil bir birey, ay ise erkek bir birey olarak görülmüştür.

En büyük ısı ve ışık kaynağı olan Güneş’in doğmasıyla hava ısınır Güneş’in batmasıyla tekrar soğur. Bu nedenle Güneş sıcaklığı, Ay ise soğuğu temsil etmektedir.

İnsanlar güneş veya ayı bir Tanrı olarak görmemişler; yaşam vermeleri, bereket getirmeleri, insanları karanlıktan kurtarmaları nedeniyle kutsal birer varlık olarak kabul görmüşlerdir. Her bir canlının sonunun ölüm olmasına rağmen her gün güneşin her gece ayın gökyüzünde olması insanlara, bu güçlerini Tanrı’dan aldıklarını düşündürmüş ve onların kutsal kabul edilmesinde bir başka neden olmuştur.

Güneş ve ay kutsal bir varlık gibi gören halk onlara saygı duymuş bu saygının sonucu olarak da güneşin doğduğu yönü gösteren doğu onlar için en önemli yön sayılmıştır.

Dünya'nın tek doğal uydusu olan Ay'ın yüzeyinde birçok krater, dağ, düzlük, vadi, çukur bulunmaktadır. Halk, Ay'ın yüzeyinde görünen bu şekilleri, sinirlenen anneni hamurlu eliyle Ay'a tokat atması, zor durumda kalan genç bir kızın elindeki kovalarla birlikte Ay'ın yanına gitmesi, kötü kalpli bir devin Ay'a çıkması, Güneş'in Ay'ın güzelliğini kıskanması nedeniyle yüzündeki beni koparttırması ve yüzünün yaralı kalması, güzelliği yüzünden kibirlenen Ay'ı Allah'ın cezalandırması ve yüzüne kül atması, Güneş'in kızgın bir kepçe ile Ay'ın suratına vurması ve yüzündeki leke kalmış olması şeklinde yorumlamıştır.

Halk, Güneş'in gözlemlenmesinin mümkün olduğu zamanlarda Güneş'in yüzeyini de incelemiştir. Güneş'in yüzeyinde ısı akışından kaynaklı birçok Güneş lekesi bulunmaktadır. Yağmur yağdıktan sonra bulutsuz bir havada gökyüzünü gözlemleyen insanlar Güneş'teki bu lekeleri fark etmiş ve lekeleri avcının ok atması nedeniyle akan kan şeklinde açıklamıştır.

Ay'ın kendisi ısı ve ışık kaynağı değildir, Güneş'ten aldığı ışığı yansıtmaktadır. Bu nedenle geceleri -Güneş'in olmadığı zamanlarda- ışığını daha iyi yansıtır. Ay'ın gece, Güneş'in gündüz görünmesi kardeş olan Ay ve Güneş'in annelerinin kızarak "Birbirinizi bir daha görmeyin." demesi sonucu Ay'ın gece, Güneş'in gündüz doğması şeklinde açıklanmıştır. Aynı durum başka bir efsanelerde Ay'ın gökyüzünde kaybolan Güneş'i ararken gökyüzünde hiç karşılaşmamalarıyla; Ay'ın annesine karşı yaptığı bir hatadan dolayı utandığı için geceleri görünmesi, Güneş'in ise suçu olmadığından gündüz görünmesiyle, Güneş'in kaybolması ve Ay'ın onu sürekli gökyüzünde araması ama hiç karşılaşmadıkları için Ay'ın Güneş'i bulamamasıyla, hangisinin gündüz doğacağıyla ilgili tartışmalar yaptıktan sonra Güneş'in Ay'ın güzelliğine zarar vermesiyle Ay'ın gece ortaya çıkmasıyla açıklanmıştır.

Dünya kendi eksenini etrafında dönerken Güneş'e dönük yüzü aydınlık, diğer yüzü ise karanlık olur. Gece ve gündüzün oluşumu bu şekilde 24 saate bir tekrarlanır. Halk, bunu Güneş'in herkesten önce uyanması olarak yorumlamıştır.

Daha güçlü bir ışık kaynağı olan Güneş doğduğunda bu ışıktan kaynaklı olarak yıldızlar gündüz gökyüzünde görünmez. Efsanelerde bu durum Güneş'in kibirli

oluşundan rahatsız olan yıldızların, o görüldüğünde ortadan kaybolmalarıyla açıklanmıştır. Başka bir efsanede de yıldızların Ay'ın ve Güneş'in çocukları olduğu, kavga etmeleri nedeniyle Ay'ın çocuklarını yani yıldızları Güneş'e göstermediği için gündüz görünmedikleri şeklinde açıklanmıştır.

Güneş'ten aldığı ışığı yansıtan Ay, Güneş ışığının olmadığı zamanlarda gökyüzünde parlayarak görünür ancak uygun şartlar sağlandığında havanın aydınlık olduğu zamanlarda da Ay'ı görmek mümkündür. Ay'ı aydınlık bir havada gökyüzünde gören halk, bu durumu Güneş'ten özür dilemek için onun gökyüzünde olduğu zamanlarda yanına gitmeye çalışan avcı olarak yorumlamıştır.

Ay'ın Dünya ile Güneş arasına girmesiyle Güneş'ten gelen ısı ve ışık engellenir ve Güneş tutulması, Ay'ın Dünya'nın gölgesine girerek karanlık kalmasıyla da Ay tutulması yaşanır. Güneş tutulması yaşandığında halk, devlerin Güneş'in yolunu kestiğini, birbirlerine küsen Güneş ve Ay'ın gökyüzünde denk geldiklerinde birbirlerini görmemek için elleriyle yüzlerini kapattıklarını düşünmüştür. Ay tutulması yaşandığında da Ay'ın yanına almak istediği kızın yanında olmaması sonucu öfkelenildiğini, Ay'ı yakalamaya gelen kişinin Ay'ın gözlerini kapattığını düşünmüşlerdir. Ay ve Güneş tutulmasının onlara zarar veren insanlar olduğunu düşünen halk, zarar vermeye çalışan bu kötü kişileri korkutmak ve onları uzaklaştırmak için havaya ateş etmiş ya da tencerelere vurarak gürültü çıkarmıştır.

Ay'ın evreleri kavramı, gözlem yapan kişinin Ay'ın toplam yüzeyine oranla ne kadarının görüldüğüyle ilgilidir. Işığı Güneş'ten alan Ay'ın Dünya'dan görünüşü, Güneş ve Dünya'ya göre olan konumuna göre değişir. Halk Ay'ın evrelerini gözlemlemiş olduğu efsanede, Güneş'in Ay'a sürekli şekil değiştirdiği için kıyafet alamaması şeklinde karşımıza çıkar. Ay'ın evreleri bir devin Ay'ı yavaş yavaş yediğini daha sonra Tanrı'nın Ay'ı tekrar iyileştirdiğini veya hayat suyunu çalan bir kişinin onun yakalamaya çalışan kişilerden kaçarak otuz günde bir Ay'ı kararttığını şeklinde açıklanır.

Büyükayı Takımyıldızı İle İlgili Efsaneler.

Altay Sahası.

YEDİGEN

Yedigen adı verilen yıldızlar bir zamanda yeryüzündedir. Caan- Oos, Uzun-kol, Tarmaçı, Tındaacı, Cügürük, Bökö, Caan-kös isimli bu yedi genç çok iyi dosttur ve

hepsinin farklı, olağanüstü gücü vardır. Bir gün bu yedi genci Karatı-kaan öldürmek için çağırır. Onlara zehirli et verir. Tarmaçı büyü yaparak o eti kaybeder, normal et yerler. Kağan yemekten sonra onları demir bir eve hapsedip kapıyı kilitler, etrafına odunlar yerleştirerek yakar. Caan-Oos buraya gelirken yuttuğu gölü püskürterek alevleri söndürür. Tındaacı etraftaki sesleri dinler ve halkın onların öldüğünü söylediğini duyar. Böközi demirleri yiyerek dostlarını kurtarır. Cüngürüci yedi antilop tutar ve dostlarıyla yerler. Daha sonra taş üstünde taş bırakmazlar. En sonunda çok fazla günah işlediklerini kabul ederler. “Bir yiğit ancak yüksek bir taştan düşerek ölür.” diyerek büyük bir kayadan atlarlar ancak yere düşmezler. Hepsi gökyüzünde birer yıldız olur (Ergun, 1997: 721).

EFSANE

Büyükayı burcu, Kutup Yıldızı’na zincirler ile bağlı yedi kurttur. Bu kurtlar Küçükayı burcunun atlarını kovalarlar. Halk bu zincirler koptuğunda kıyametin kopacağına inanmaktadır (Ögel, 1995: 208).

Başkurt Sahası.

YEDİGEN YILDIZI

Yeryüzünün kaşık, gökyüzünün bir tabak büyüklüğünde, insanların çok az olduğu zamanlarda halk aynı kazandan yemek yer. Bir gün bir yiğit o kazandakileri tek başına yer, bitirir. Halk artık daha büyük bir kazanın gerekli olduğunu düşünerek gümüşten bir kazan, altından kepçe yaparlar. Yiğit gelip kazana ve kepçeye bakar.

Kepçeyi tekrar tutmak için havaya atar ama kepçe yok olur, dönerek yıldızların arasına karışır. Gökyüzünde kepçe şeklinde görünen yedi yıldız, o yiğidin attığı kepçedir. Kepçenin baş tarafı dört yıldızdan, sap kısmı üç yıldızdan oluşmaktadır (Ergun, 1997: 698).

Kazak Sahası.

YEDİGEN

Sürekli hırsızlık yapan yedi haydut gündüz işledikleri günahlardan gece pişman olurlar. Bu haydutlar öldükten sonra yedi yıldızla dönüşür. Yedi hırsızın esaretinde bir de Ülker’in kızı vardır (Ergun, 1997: 624).

Kırgız Sahası.

BÜYÜKAYI’NIN ORTASINDAKİ YILDIZ

Oğlu olmadığı için herkese kötü davranan ve herkesin ondan korktuğu bir han vardır. Hanın kız çocuğu vardır ama han doğan çocukları av köpeklerinin önüne atmaktadır. Hanın karısı sonradan altı erkek doğurur. Han da karısı da bu durumdan dolayı çok mutludur. Hanın karısı yine hamile kalır. Han eğer kız doğarsa onu köpeklerin önüne atmalarını, erkek olursa müjdeyi kendisine vermelerini söyler.

Hanın karısı kız doğurur. Kimse bu duruma sevinmez ve herkes bunu hana nasıl söyleyeceklerini düşünür. Kızı bir kocakarıya vermeye karar verirler ve kadına kız on beş yaşına geldiği zaman kızı geri getirmesini söylerler. Hana, karısının kız doğurduğunu ve kızı köpeklerin önüne attıklarını söylerler.

Kız on beş yaşına gelince kocakarı kızı hanın yanına getirir, abileri çok sevinir ama han onu yok etmelerini söyler. Hanın altı oğlu da bunu kabul etmez. Hanın kızı bu sırada kuş olup uçar ve bir ağaca konarak ötmeye başlar. Han onu orada da istemez. Altı erkek kardeş kız kardeşlerini de alarak gökyüzüne çıkar. Büyükayı (Cetigen) bu şekilde oluşur. Büyükayı'nın ortasındaki dördüncü yıldız diğerlerine göre daha küçüktür. İşte bu yıldız kız kardeştir (Dıykanbayeva, 2004: 333).

EFSANE

Gökteki gezegenlerin iki kızı vardır. Yedi kardeş kızı kaçırap yanlarına alır. Bu, Alcor yıldızıdır. Bu nedenle bu yedi kardeşe yedi hırsız denir (Ögel, 1995: 210).

Özbek Sahası.

ZÜHRE VE YEDİGEN

Yedi oğlu olan bir çift vardır. Oğulları ava gittiği sırada bir dev onları görür ve hizmetkârı yapmak için onları kaçıır. O sırada çiftin bir de kız çocuğu olur ancak oğulları kaçıırıldığı için buna sevinemezler. Kız büyüyüp on dört yaşına geldiğinde rüyasında ak sakallı bir ihtiyar görür. İhtiyar ona: “Ayağına demir ayakkabı giy, eline demir asa al ve ağabeylerini aramaya çık. Demir ayakkabı ince kağıt, demir asa ince iğne olduğu zaman ağabeylerinin yerini bulmuş olacaksın.” der. Kız rüyasını anne ve babasına anlatarak ihtiyarın dediklerini yapıp yola çıkar. Gökyüzü ile yerin birleştiği yerden gökyüzüne çıkar. Demir ayakkabıları ince kağıt, elindeki demir asa ince iğne olunca ağabeylerine yaklaştığını anlar. Ağabeylerini bulduğu sırada dev uyuyordur. Ağabeylerine kendisini tanıtır. Uyuyan devi öldürerek ağabeylerini kurtarır. Dönüş yolunda üstünden geçtiği köprünün yıkıldığını görür. Yeryüzüne dönemedikleri için gökyüzünde yıldız olarak kalırlar (Ergun, 1997: 564).

TÜCCARIN YEDİ OĞLU

Yedi oğlu olan bir tüccarın karısı hamiledir. Tüccar oğulların annelerinin kız doğurması durumunda hiç kimseye söylemeden bebeği öldürmelerini söyleyerek bir sefere gider. Anneleri bir kız doğurunca yedi kardeş çok sevinir, herkesten gizli bir şekilde onu büyütürler. Kız yürümeye başlayınca sürekli tek başına oyun oynamaktan sıkılır ve dışarı çıkar. O dışarı çıktığında her taraf aydınlanır. Komşular durumu anlayınca tüccara olanları anlatırlar. Tüccar kendisini kandırdıkları için yedi oğlunu da evden kovar. Yedi erkek ve kız kardeşleri evden uzaklaşır çölün ortasında bir yerde yaşamaya başlarlar.

Bir gün kız ağabeylerine yemek yaparken kızın kedisi gelir ve ateşi söndürür. Kız ateş aramaya çıkar ve bir kadından bir avuç kül alarak çadıra döner. Kadın kül izlerini takip ederek kızın yaşadığı yeri öğrenir ve her gün gelip ona kafasındaki bitleri temizletmek bahanesiyle kanını emer. Kız iyice halsiz düşünce ağabeyleri gündüz kızın ne yaptığını izlerler ve durumu öğrenirler. Kadın yine kızın yanına geldiği sırada kardeşleri kadının kafasını keser. Kadın aslında bir büyücüdür. Kopan kafası hızlı bir şekilde kaçarken hepsinin cezalandırılacağını söyler. Büyücü kadının kardeşleri kadının kafasının kesildiğini görünce gelip yedi kardeşi öldürür. Bir çoban onların cesetlerini gömer. Gömdüğü yerde çok güzel güller yetişir. Bir gün bir tüccar oradan geçerken gülleri çok beğenir ve gül toplamak ister. Eğildiği sırada “Atacan!” diye bir ses duyunca orada oğullarının yattığını anlayarak Tanrı’ya onlara tekrar can vermesi için yalvarır. Tanrı, tüccarın duası kabul eder ancak yedi kardeş babalarının yanına dönmek istemez. Tanrı onları birer yıldıza çevirir. Gökyüzündeki Yedigen ve Zühre yıldızları bu kardeşler, Samanyolu ise kızın büyücü kadının evinden kül getirdiği yoldur (Ergun, 1997: 552).

YEDİ HARAMİLER HAKKINDA EFSANE

Yedi Harami, padişahın kızı Melike’yi kaçıır. Padişah bir pehlivan çağırarak kızını bulursa ona ağırlığınca altın vereceğini söyler fakat pehlivanın gözü de Melike’dedir. Yedi Harami, gökyüzünde Kutup Yıldızı’ndan yardım ister. Kutup Yıldızı onlara yardım eder. Pehlivan gökyüzünde Kutup Yıldızı’na Yedi Harami’yi görüp görmediğini sorar. Kutup Yıldızı bilmediğini, yardım ederse Yedi Harami’nin onu öldüreceğini söyleyerek onların yerini söylemez. Pehlivan kızı ve Yedi Harami’yi aramaya devam eder. Yedi Harami, pehlivana yakalanmamak için Kutup Yıldızı’nın etrafında döner durur (Ergun, 1997: 559).

YEDİ YILDIZ

Babaları öldüğünde yedi kardeşin dördü babasının cenazesini götürürken üçü de ağlayarak arkalarından gitmektedir (Saifi, 2016: 272).

Teleüt Sahası.

YEDİGEN VE YEDİYILDIZ

Yedigen ve Yediyıldız önceden handır. Yedigen'de altı, Yediyıldız'da yedi yıldız vardır. Aralarında kavga çıkınca Yedigen, Yediyıldız'ın yıldızlarından birini çalar. Yedigen'in kuyruğundaki yıldız çaldıkları o yıldızdır (Ergun, 1997: 869).

Tuva Sahası.

YEDİGEN YILDIZI

Hepsi kağan olmak isteyen yedi kardeş vardır. Kendi aralarında kimin kağan olacağına karar veremeyen kardeşler gökyüzüne çıkar ve orada "Yedigen yıldızı" olurlar (Ergun: 1997: 756).

Türkiye Sahası.

YEDİ KARDEŞ

Yedi yıldız eskiden insandır ve yedi kardeştir. Yolculuk yapmaları gerektiğinde sabah erkenden kalkıp yola koyulurlar. En küçükleri uyuyakalır ve yola geç çıkar. Bu yüzden en arkada kalır ve yaşça küçük olduğu için de diğer yıldızlardan küçük görünür (Türktaş, 2012: 13).

Türkmen Sahası.

YEDİGEN

Yedi tane yıldız olan yedigenin yanındaki iki yıldızdan birine "Ak At" diğerine "Boz At" denir. Yedi yıldızın da ortasında yukarıda Kuzey Yıldızı vardır. Ak At ve Boz At Kuzey Yıldızı'ndan çok fazla uzaklaşmazlar. Halk, Ak At ve Boz At için otlayan atlar, Kuzey Yıldızı için bekçi, Yedigen Yıldız Grubu'na ise korsan der. Yedigen iki atı çalabilmek için uğraşır fakat bekçi (Kuzey Yıldızı) onların çalınmasına müsaade etmez. Atlar da bu nedenle ondan uzaklaşmaz (Erol, 2012: 694).

YEDİGEN

Yedigen ve Ülker birbirinden bağımsız yıldız gruplarıdır ve iki grup da handır. Yedigen altı yıldızdan Ülker ise yedi yıldızdan oluşan bir gruptur. Hanlar birbirleriyle anlaşamazlar ve Yedigen yıldız grubu Ülker'in bir yıldızını kaçıır. Yedigen'in kuyruk tarafındaki yıldız Ülker'den zorla alınan yıldızdır (Erol, 2012: 694).

YEDİGEN VE AY

Allah gökyüzünde ay ve güneşi yarattıktan sonra gökyüzü çok güzel renklerle süslenir. Ay büyük olduğu için yeryüzüne yıldızlardan fazla ışık saçır. Ayın daha fazla ışık saçtığını gören yedi yıldız birleşerek aydan daha fazla ışık vermek isterler fakat kimin kime katılacağı konusunda anlaşmaya varamazlar. Anlaşmaya varamadıkları için hepsi kendi yerinde kalır ve insanlar onlara “Yedigen” ismini verir (Erol, 2012: 695).

Uygur Sahası.

YEDİ HAYDUT YILDIZI

Yedi hırsız sürekli halkı rahatsız eder. Halk onları yakalamak ister. İnsanların vereceği cezadan kaçan yedi haydut gökyüzüne çıkar. Öndeki dört kişi lider, arkadaki üç kişi de onların takipçisi olur. Onların iki tarafındaki parlak yıldız ise onları yakalamaya çalışan yiğitlerdir. O iki yiğide yakın duran iki yıldız da bu yiğitlerin atlarıdır. Bu atlar “demir kazığa” bağlıdır. Atlar demir kazığın etrafında dönerken yedi haydut bu atları çalmayı düşünürler. İki yiğit atlarını gözetledikleri için yaklaşamazlar (Öger, 2008: 548).

“En eski adı Yediger olan bu burca Anadolu Türkleri Yedi ker, Anadolu'nun kıyı bölgeleri Gemi Yıldızı, kuzeyde yaşayan Altaylılar Yedi At, Orta Asya Türkleri Çift Öküz, Batı Sibirya'da Geyik, Orta ve Batı Asya Türkleri Yedi Kardeş” (Gültepe, 2017: 452-453) demişlerdir. Büyükayı takımyıldızına kıyı bölgelerde yaşayan insanların “Gemi”, Orta Asya'da yaşayan insanların “Çift Öküz”, Sibirya'da yaşayan insanların “Geyik” isminin verilmesinden yola çıkarak insanların gökyüzündeki cisimleri adlandırırken yaşam koşullarına göre isimler verdiği söylenebilir.

Efsanelerde Büyükayı takımyıldızının gökyüzünde yer alış biçimi; önceden yeryüzünde insan olan ve kötülük yaptığı için gökyüzüne çıkan, yeryüzünde olup

çeşitli nedenlerle eziyet gördüğü için gökyüzüne çıkan ve esasen gökyüzünde bulunan olmak üzere üç şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Büyükayı takımyıldızında birçok yıldız olmasına rağmen yedi yıldız oldukça parlak bir şekilde görünür. Parlak olan yıldızlardan dördü bir kepçenin baş kısmını, arkada kalan üç yıldız ise sap kısmını oluşturmaktadır. Kepçe şeklini oluşturan bu yedi yıldız Büyükayı şeklinin kuyruk ve sırt kısmını oluşturmaktadır. Ortada kalan ve parlaklığı en zayıf olan Megrez isimli yıldız Kırgız sahasına ait efsanede sönüklüğü ve küçüklüğü dolayısıyla altı erkek kardeşiyle birlikte gökyüzüne çıkan kız kardeş olarak nitelendirilmiştir. Teleüt ve Türkmen sahalarında en arkada kalan yıldızın Ülker'den çalınan yıldız olduğundan söz edilir. Özbek sahasında, kepçe şeklinin yerinin tabut taşıyan kardeşlere bırakmıştır. Kardeşlerden dördü önde tabut taşıırken üçü de onları takip etmektedir.

Büyükayı takımyıldızı yılın tüm aylarında gökyüzünde görülebilmesi özelliğiyle Kutup Yıldızı'na benzemektedir. Tüm aylarda görülmekle birlikte sabit bir şekilde durmaz ve yıl boyunca yer değiştirir. Büyükayı'nın yer değiştirdiğini gözlemleyen halk bunu Ülker'den çalmış olduğu yıldızdan dolayı yakalanmamak için yaptığı bir hareket olarak yorumlamıştır.

Büyükayı takımyıldızı da birçok yıldız gibi mevsimlerin geçişini anlamak için kullanılmıştır. Mevsimlere göre kuyruğunun yerinin değiştiriyor olması mevsimlerin habercisi olarak sayılmıştır. Kuyruğunun aşağı doğru yani güneye dönmesi yazın, yukarı doğru yani kuzey yönüne hareketlenmesi de kışın habercisi kabul edilmiştir. Büyükayı'nın yedi yıldızının yanında Alcor isimli üyesi de Kırgız sahasında fark edilmiştir. Kırgız sahasına ait efsanede Yedi kardeşin kardeşi kaçırdığı bir kız olarak görülmektedir.

Jüpiter İle İlgili Efsaneler.

Gagauz Sahası.

KERVAN KIRAN YILDIZI

Bir kervan kuzey taraflarına gider. Yolculuk sırasında çok yorulurlar. Dinlenmek için bir yerde dururlar. O gece çok fazla kar yağar ve herkes donarak ölür. O zamandan sonra küçük araba yıldızlarının tanınmış yıldızına kervan kıran denir (Ergun, 1997: 793).

Türkmen Sahası.

KERVAN KIRAN (JÜPİTER)

Kış aylarında bir kervan yolda giderken gece dinlenmek için bir yerde konaklamaya karar verirler. Nöbet tutan kişi Jüpiter'i Zühre yıldızı sanınca insanları uyandırır ve yola devam ederler. Kervan yolda kırılır. O günden sonra Jüpiter'e "kervan kıran" denir (Erol, 2012: 695).

Uygur Sahası.

JÜPİTER (EŞEK KIRAN)

Tüccarlar eşekleriyle yolda giderken bir kervansaray görürler ve gece orada kalmaya karar verirler. Uyumadan önce han sahibine erkenden yola çıkacaklarını, Çolpan yıldızı çıkınca kendilerini uyandırmalarını söylerler. Hancı gökyüzünde Jüpiter'i görünce Çolpan yıldızı sanarak tüccarları uyandırır. Tüccarlar tan vaktinin yaklaştığını düşünerek gece vakti yola koyulurlar. Ama Güneş doğmadığı gibi bir de kar fırtınası çıkar. Eşekler soğuktan ölür. O günden sonra Jüpiter'e "eşek kıran" denir (Öger, 2008: 547).

Eski Türkler, ellerindeki fazla malları ihtiyaçları olan başka mallarla değiştirerek değiş-tokuş yani takas şeklinde ticaret yapmaya başlamıştır. Bu ticaret yalnızca belli şehirlerde ve "Eski Türkçede arkış adı verilen kervanlarla" (Orkun, 1935: 79) yapılmıştır. Kervanlar doğa şartlarından dolayı gerçekleşebilecek tehlikelere karşı veya haydutlara karşı önlem almak amacıyla "muhafız kuvvetlerinin eşlik ettiği büyük kabileler" (İlgen, 2005: 833) ile yola çıkmıştır.

Yola çıkmak, avlanmak, tarım ile uğraşmak, uyumak, uyanmak, yemek yemek birbirinden bağımsız etkinlikler olsa da ortak noktaları belli bir zamanda yapılıyor olmasıdır. Bulunduğumuz zamandan yüzyıllar öncesi düşünüldüğünde bu etkinliklerin o dönemde yaşayan insanlar için hayati bir önem taşıdığı söylenebilir. Bu etkinlikleri gerçekleştirmek için de zaman önemli bir mefhumdur. Günlük hayatın akışında zamanın önemini bilen insanlar zamanı tayin edebilmek için gök cisimlerinden yararlanmıştır. Gök cisimlerinin gökyüzünde görüldüğü zamanlar belli bir zaman diliminin göstergesi olarak algılanmıştır.

Gök cisimlerinin zaman ile en ilişkili olanı Güneş ve Ay olmuş, günlerin geçişi onların sayesinde belirlenmiştir. Ay ve Güneş'in yanında yıldızlar ve gezegenler de

zamanı tayin etmek için kullanılmıştır. Venüs de bu amaçla yararlanılan gezegenlerden biridir. Güneş'in doğuşundan ve batışından hemen önce görülüyor olması nedeniyle alaca karanlık vakitlerini bildirir. Gökyüzünü inceleme araçlarının henüz var olmadığı, gökyüzünün çıplak gözle incelendiği dönemlerde gezegenlerin ve yıldızların karıştırılması da mümkündür. Jüpiter ile ilgili anlatılan efsanelerde de bu durum mevcuttur. Venüs'ten önce gökyüzünde görülerek Venüs sanılan Jüpiter, kervanın gece vaktinde yola çıkmasına neden olmuş ve gün doğmayınca dondurucu soğuktan hayvanlar telef olmuştur. Bu nedenle Jüpiter, halk arasında "kervan kıran" olarak adlandırılmıştır.

Kutup Yıldızı İle İlgili Efsaneler.

Kırgız Sahası.

ALTIN KAZIK

Ülker ile Yedigir yeryüzünde yaşamaktadırlar. Yedi haydut Ülker'in kızı Ülpüldök'ü kaçıır ve gökyüzüne çıkarır. Ülker de kızını kurtarmak için onların arkasından gökyüzüne çıkar. Ülpüldök'ü kaçıran yedi haydut Ülker'den kurtulmak için gökyüzünde Altın Kazık etrafında döner durur. Ülker de kızından vazgeçmeyerek takibi bırakmaz (Dıykanbayeva, 2004: 315).

AYSULUU

Aysuluu adında Han'ın ay kadar güzel bir kızı vardır. Aysuluu evleneceği sırada bir cadı onu gökyüzüne kaçıır. Cadı gökyüzünde Altın Kazık ile karşılaşır ve ondan kendisini içeri almasını ister. Altın Kazık kabul etmez ve içeri almaz. Biraz zaman geçince kızın evleneceği adam ve arkadaşları gelip Altın Kazık'a cadıyı sorarlar. Altın Kazık cadıyı ve Aysuluu'yu gördüğünü söyler. O günden sonra cadı, Aysuluu, nişanlısı ve arkadaşları Altın Kazık'ın etrafında döner dururlar (Dıykanbayeva, 2004: 334).

Altay Sahası.

EFSANE

Büyükayı burcu, Kutup Yıldızı'na zincirler ile bağlı yedi kurttur. Bu kurtlar Küçükayı burcunun atlarını kovalarlar. Halk bu zincirler koptuğunda kıyametin kopacağına inanmaktadır (Ögel, 1995: 208).

Özbek Sahası.

YEDİ HARAMİLER HAKKINDA EFSANE

Yedi Harami, padişahın kızı Melike'yi kaçıır. Padişah bir pehlivan çağırarak kızını bulursa ona ağırlığınca altın vereceğini söyler fakat pehlivanın gözü de Melike'dedir. Yedi Harami, gökyüzünde Kutup Yıldızı'ndan yardım ister. Kutup Yıldızı onlara yardım eder. Pehlivan gökyüzünde Kutup Yıldızı'na Yedi Harami'yi görüp görmediğini sorar. Kutup Yıldızı bilmediğini, yardım ederse Yedi Harami'nin onu öldüreceğini söyleyerek onların yerini söylemez. Pehlivan kızı ve Yedi Harami'yi aramaya devam eder. Yedi Harami, pehlivana yakalanmamak için Kutup Yıldızı'nın etrafında döner durur (Ergun, 1997: 559).

Türkmen Sahası.

YEDİGEN

Yedi tane yıldız olan yedigenin yanındaki iki yıldızdan birine "Ak At" diğerine "Boz At" denir. Yedi yıldızın da ortasında yukarıda Kuzey Yıldızı vardır. Ak At ve Boz At Kuzey Yıldızı'ndan çok fazla uzaklaşmazlar. Halk, Ak At ve Boz At için otlayan atlar, Kuzey Yıldızı için bekçi, Yedigen Yıldız Grubu'na ise korsan der. Yedigen iki atı çalabilmek için uğraşır fakat bekçi (Kuzey Yıldızı) onların çalınmasına müsaade etmez. Atlar da bu nedenle ondan uzaklaşmaz (Erol, 2012: 694).

Uygur Sahası.

1.YEDİ HAYDUT YILDIZI

Yedi hırsız sürekli halkı rahatsız eder. Halk onları yakalamak ister. İnsanların vereceği cezadan kaçan yedi haydut gökyüzüne çıkar. Öndeki dört kişi lider, arkadaki üç kişi de onların takipçisi olur. Onların iki tarafındaki parlak yıldız ise onları yakalamaya çalışan yiğitlerdir. O iki yiğide yakın duran iki yıldız da bu yiğitlerin atlarıdır. Bu atlar "demir kazığa" bağlıdır. Atlar demir kazığın etrafında dönerken yedi haydut bu atları çalmayı düşünürler. İki yiğit atlarını gözetledikleri için yaklaşamazlar (Öger, 2008: 548).

Kırgız sahasına ait efsanelerde Altın Kazık olarak bahsi geçen yıldız Kutup Yıldızı'dır. Kutup Yıldızı "Uygur el yazılarında 'demir kazık', Oğuz Kağan Destanı'nda 'Altun Kazuk' olarak geçer. Türkiye dışındaki Türklerin 'temir kazık' olarak isimlendirdiği Kutup Yıldızı Anadolu sahasında 'Demir Kazık, Demir Direk, Kuluçka' gibi isimlerle anılmıştır (Ögel, 1995:182).

Yıldızlar gökyüzünde hareketsiz değildir ancak onların hareketleri Dünya'dan çok uzakta olmaları nedeniyle belirgin değildir. Yıldızların gökyüzünde hareket ediyormuş gibi görünmesinin nedeni Dünya'nın kendi eksenini etrafında dönüyor olmasıdır. Kutup Yıldızı, Dünya'nın eksenine çok yakın bir noktada yer aldığından sabit duruyormuş gibi görünmektedir. Kutup Yıldızı'nın gökyüzünde sabit durduğunu gözlemleyen halk, TDK'nin hazırlamış olduğu Güncel Türkçe Sözlük'e göre "Toprağa çakılmış, ucu sivri demir." anlamına gelen "kazık" adını ve yine bu hareketsizliği belirtmek için "yumurtaya yatmak" anlamına gelen "kuluçka" adını vermiştir.

"Atlı göçebe hayat süren savaşçı Türkler demir işçiliğinde ustadır" (Ögel, 1998: 59-69). Savaşçı bir toplum olduklarından silah ve buna bağlı olarak da demir Türkler için önemlidir. "Dünya'nın Kutup Yıldızı ile gökyüzüne bağlı olduğunu" (Ögel, 1995: 183) düşünen Türkler kendileri için önemli bir maden olan demiri Kutup Yıldızı'nı ifade etmek için bir sembol olarak kullanmıştır.

Kutup Yıldızı Küçükayı takımıyıldızının en parlak üyesidir. "Kuzeyde yaşayan Türkler için Kutup Yıldızı parlaklığın sembolüdür" (Ögel, 1995: 183). Bu parlaklığı ifade etmek için "Altın Kazık" ismi kullanılmıştır.

Kutup Yıldızı, kuzey yarım küreden görülebilen ve kuzeyi işaret eden bir yıldız olduğundan Türkmen sahasına ait efsanede Kuzey Yıldızı olarak isimlendirilmiştir.

Göçebe yaşamın en önemli parçalarından biri de çadırlardır. "Yurt" adı verilen bu çadırların üstü kubbe biçimindedir. Geceleri bozkır soğğundan koruyan bu çadırların kubbelerini izleyen insanlar, gökyüzünü de kendilerini koruyan bir çadırın üst yüzeyi olarak tahayyül etmiş ve yaşam şekillerinden dolayı mecbur kaldıkları bu barınma biçimi insanların gökyüzünü ve gök cisimlerini anlamlandırma çabalarında hayal dünyalarını etkilemiştir. Emel Esin bilginlerin "dünyanın dört veya sekiz köşeli bir yüzeyden oluştuğunu; yirmi sekiz dilime ayrılmış gökyüzünün yeryüzünün kubbesi olduğunu ve bu kubbenin en tepesindeki yıldızın Kutup Yıldızı olduğunu düşündüklerini" (Esin, 2004: 62-63). ifade etmiştir.

Divânü Lugâti't-Türk'te yer alan "Kuş kanadıyla, er atıyla" (DLT, 2005: 157). atasözü atın Türkler için ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir. Orta Asya bozkırında göçebe bir hayat süren Türkler için at; askerî, sosyal ve iktisadî alanda ön plandadır ve at onlar için her şeydir. Türkler bu kadar mühim olan bir varlığı da gökyüzündeki yıldızlarla simgeleştirmişlerdir.

Gökyüzü çıplak gözle incelendiğinde Dünya'nın ekseninden çok uzakta olan yıldızlar, eksene daha yakın olan Kutup Yıldızı'nın etrafında dönüyormuş izlenimi oluşur. Bu durumu gözlemleyen halk bu yıldızların tıpkı bir kazığa bağlanmış atlar gibi iplerle Kutup Yıldızı'na yani Demir Kazık'a bağlı olduğunu düşünmüştür. Bu iplerin kopması durumunda evrenin tüm düzeninin bozulacağına ve dünyanın sonunun geleceğine inanılmıştır.

“Atlar Türkler için yalnızca etinden ve sütünden yarar sağlanan hayvanlar olmakla kalmamış askerlere zafer kazandıran birer araç olmuştur” (Caferoğlu, 1953: 203- 204). At binme konusunda birer usta olan Türkler atın verdiği avantajla birçok savaşta düşmana karşı başarılı olmuştur. Türkmen sahasına ait efsanede bu durum sembolleştirilmiştir.

Samanyolu İle İlgili Efsaneler.

Başkurt Sahası.

SAMAN YOLU

Henüz yıldızların ve Samanyolu'nun olmadığı zamanlarda bir yerden Ural, Hakmar, Akidil boylarına turnalar gelir. Halk, bu turnaların Hindistan'dan geldiğini söyler. Turnalar sıcak yerlere doğru uçarken fırtına çıkar. Bazı turnalar yere düşer. Büyük turnalar, küçük turnalara yol göstermek için tüylerini saçarak önden gider. Bu tüyler daha sonra yıldız olur, turnaların uçtuğu yolda kalır. Kalan turnalar o yıldızlar sayesinde yolunu bulur. Bu nedenler bu yola “Samanyolu” ya da “Kuş yolu” denir (Ergun, 1997: 694).

Kırgız Sahası.

SAMANYOLU

Bir hanın herkesi kendine hayran bırakacak güzellikte bir kızı vardır. Kız kendisiyle evlenmek isteyen kimseyi kabul etmeyip hepsini geri çevirir. Kimsenin yapamayacağını düşünerek dağlarda, sularda değil de gökyüzünde yol yapan kişi ile evleneceğini söyler. İşe koyulanlar arasında yaşlı bir adam vardır. Herkes onu hafife alır, sadece samancı bir adamın oğlu onunla konuşur. İhtiyar adam bu gence arka tarafta bir bahçe ve bahçenin içinde bir su kaynağı olduğunu, bahçeden bir yaprak koparmasını ve bunu atının kulağına koymasını sonra da atına o su kaynağından su içirmesini ve tüm bunları yaparsa atının uçacağını söyler. Genç adam, ihtiyarın

söylediklerini yapınca at uçar, herkesi geçer. Diğer gençler bunu görünce atlarını dört nala sürmeye başlarlar. Atların nallarından dökülen çiviler gökyüzü ve yeryüzünü birleştirir. Gökyüzüne giden bu yola “Samanyolu” derler. Genç adam bu yoldan gökyüzüne çıkar ve hanın kızıyla evlenir (Dıykanbayeva, 2004: 361).

SAMANYOLU-II

Baba Dıykan adında biri geçimini ekinden sağlamaktadır. Yağmalanmaktan kurtulmak için ekinlerini bir kaba koyup yola çıkar. Ekinleri koyduğu bu kap deliktir ve yol boyunca ekin taneleri yere dökülür. Kırgızlar bu yola “Samanyolu” derler (Dıykanbayeva, 2004: 361).

Özbek Sahası.

SAMAN YOLU

Geçimini pazarda saman satmakla sağlayan ihtiyar bir adam vardır. Bir gün onu gökyüzüne uçuracak kadar kuvvetli bir fırtına çıkar ve adam Tanrı'ya onu kurtarması, ona merhamet etmesi için dua eder. Tanrı adamın duasını kabul eder ve ona gökyüzünde yol yapar. İhtiyar adam pazara o yolu kullanarak gidip gelirken etrafa saçılan samanlar gün geçtikte artar ve olduğu yeri aydınlatır. İnsanlar o yola “saman yolu” der (Ergun, 1997: 549).

SAMAN YOLUNDAKİ ASKERLER

Hırsızlar bir çiftçinin samanını çalarlar ancak hırsızlardan birinin kabı delik olduğundan bütün samanlar yola saçılır. Çiftçinin yedi oğlu yola dökülen samanları takip ettiğinde bu yol onları saraya götürür. Padişaha durumu anlatırlar, padişah kendi askerlerinin namuslu ve temiz insanlar olduğunu söyleyerek suçlamayı kabul etmez. Çiftçinin oğulları dökülen samanlarını gösterince padişah durumu anlar ve askerlerden çaldıkları samanları sahibine vermelerini emreder. Askerler o günden sonra yola saçılan samanları toplarlar ancak bir türlü bitiremezler. Çiftçi gökyüzündeki Demir Kazık yıldızı, onun yedi oğlu Yedigen ve Samanyolu'nun etrafındaki sayısız yıldız da samanları toplamaya çalışan hırsız askerlerdir (Ergun, 1997: 549).

Türkiye Sahası.

SAMANYOLU

Yaşlı bir adam akşam vakti bir köyden geçmektedir. Geçtiği yer köy halkının samanlarını topladıkları harman yeridir. Adam samanlardan alıp evine götürmek ister.

Yolda saman doldurduğu çuvalın ağzı açılır ve samanlar yere saçılır. Adam evine geldiğinde hiç saman kalmadığını hepsinin yere saçıldığını görür. Hırsızlık yaptığını herkesin anlayacağını düşünerek Allah’a yalvarır. Allah adamın pişmanlığından dolayı duasını kabul eder ve samanlar gökyüzüne çıkar. Harman yerinden adamın evine kadar dökülen samanalar gökyüzünde yol oluşturur. Bu nedenle bu yola “Samanyolu” denir (Acar, 2013: 171).

EFSANE

Tek başına yaşayan ihtiyar bir kadın samanları bittiğinde hayvanlarına yedirecek bir şey bulamaz. Komşusundan saman ister ancak komşu onu geri çevirir. İhtiyar kadının hayvanları açlıktan ölecek hale gelir. Kadın bir gece vakti elinde bir çuvala komşusunun ahırına girer, çuvalı doldurur ve eve döner. Eve döndüğünde çuvalın delik olduğunu ve samanların yere döküldüğünü görür. Samanyolu bu kadının yere döktüğü samanlardan oluşmaktadır (Türktaş, 2012: 214).

Türkmen Sahası.

AKMAYANIN SÜDÜ (SAMANYOLU)

Çocuk, annesine “Yerin süsü insansa gökyüzünün süsü nedir?” diye sorar. Annesi “Güneş, ay ve yıldızlardır.” diye cevap verir. Çocuk her yıldızın bir ismi varsa bir sürü yıldızdan oluşan Akmaya yolunun ne olduğunu sorar. Annesi onun bir efsanesi olduğunu söyler ve anlatır:

Çölde akmaya (deve), yavrusunu kaybeder. Akmaya kendini harap edene kadar yavrusunu arar, bulamaz. Birisi ona yavrusunu cinlerin kaçırıp gökyüzüne çıkardığını söyler. Akmaya rüzgarın kanadına binerek gökyüzüne çıkar. Akmayanın sütü yol boyunca memesinden akar ve her bir süt damlası yıldız olur. Sonunda yavrusunu bulur. Annenin anlattığına göre yıldız, sevgi ve ümittir; herkese elini uzatır (Erol, 2012: 695).

“Farsçada kâh/keh (saman) ve keşân (çekenler) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşan kehkeşân” (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kehkesan>) nasıl göstermeliyim? farklı bölgelerde farklı isimlerle anılmıştır. “Saman hırsız, hacılar yolu, gök kapısı, kuşlar yolu, göğün dikiş yeri, Tanrı’nın ayak izleri” (Ögel, 1995: 219-220) deyimleri en sık kullanılan isimlerdir. Bu isimlerden “Kuş Yolu” ismi Başkurt sahasına ait efsanede karşımıza çıkmaktadır. Kış ayları yaklaştığında göç eden

kuşların Samanyolu ile aynı yönde gittiğini gözlemleyen halk bu yola “Kuşlar Yolu” demiştir.

Ülker İle İlgili Efsaneler.

Altay Sahası.

EFSANE

Meçin adlı insanları yiyen bir böceği, bir inek öldürür ve parçalarını gökyüzüne doğru fırlatır. Bu parçaların altısı Ülker’i oluşturur. Bir parçayı da Büyükayı burcu saklar. Bu nedenle Ülker sürekli Büyükayı’yı kovalamaktadır (Ögel, 1995: 210).

Azerbaycan Sahası.

ÜLKER YILDIZI

Ülker yıldızı çok güzel bir kızdır. Kış vakti babasının otu bitince hayvanlarının aç kalacağını düşünürler. Babası gidip durumu ağaya anlatır ama ağa istediği otu kızını kendisine vermesi karşılığında vereceğini söyler. Baba ağayı ikna edemeyince mecburen kabul etmek zorunda kalır. Ülker buna çok üzülür, gökyüzünde Ay’dan yardım ister. Ay, hilâl şeklini alır. Ülker gidip babasını uyandırır. Babası dışarı çıkıp baktığında her yerin ot olduğunu görüp sevinir. Ülker o günden sonra gökyüzünde en parlak yıldız olarak yaşamaya devam eder (Ergun, 1997: 481).

Başkurt Sahası.

YEDİGEN YILDIZI - YEDİ KIZ

Bir adamın çok güzel, çok cesur yedi kızı vardır. Kızların dağa çıktığı bir gün bir dev onları görür ve kaçırmak ister. Devden kaçan kızlar dağın zirvesine çıkarlar ve oradan birer birer gökyüzüne çıkarlar. Kaybolmamak için gökyüzünde birbirlerine yakın dururlar (Ergun, 1997: 699).

Karakalpak Sahası.

ÜLKER İLE YEDİGEN

Ülker isimli genç erkeğin çok güzel bir kız kardeşi vardır. Ülker’in kız kardeşini altı hırsız kaçıtır. Ülker kardeşini kurtarmak için şafak vakti yol çıkar. O günden beri gökyüzünde tan vakti Ülker yıldızı görünür. Yedigen yıldızın altısı hırsız biri de Ülker’in kız kardeşidir (Dönmez Fedakâr, 2008: 448).

ÜLKER İLE YEDİGEN

Ülker isimli bir yiğidin ay kadar güzel bir kız kardeşi vardır. Ülker'in kız kardeşini altı hırsız kaçıncı Ülker de onların peşine düşer. O günden sonra tan atar atmaz gökyüzünde Ülker yıldızı görünür. Gökyüzünde görünen Yedigen Yıldızı'n yedincisi de Ülker'in kardeşidir (Ergun, 1997: 767).

Kazak Sahası.

ÜLKER

Ülker aslında yedi yıldızdır. Altısı parlayarak görünür. Bu yıldızlar Yedi Harami'den ürkmektedir. Ürktükleri için onlara Ürker denir. Ürkerler ortadaki yıldızı Yedi Harami'den korumak için onun parlamasına izin vermezler (Ergun, 1997: 646).

ÜLKER İLE YEDİGEN

Ülker; genç, cesur ve çok güzel bir kız kardeşi olan gençtir. Ülker'in kardeşini Altı Haydut kaçıncı. Ülker onları bulmak için şafak vaktinde yola çıkar. O günden beri tan vaktinde Ülker yıldızı doğar. Yedigen yıldızının altısı o haydutlar diğeri ise Ülker'in kardeşidir (Ergun, 1997: 647).

Kırgız Sahası.

EFSANE

Ülker burcu da yine, yeşil iri böcekmiş,
Soyu kurtulsun diye, Tanrı göklere çekmiş.
Koyunlar çok severmiş, inekler yiyemezmiş,
Tanrı koyuna vermiş, kimse çiğneyemezmiş.
Deveyle inek gelmiş, tırnakla tekme vurmuş,
Yeşil böceği delmiş, böcek de öledürmüş.
Tanrı böceği çekmiş, altılı yıldız yapmış,
Kutsal güzel böcekmiş, insanlar ona tapmış.
Bazen yere göçünce, bereket bol olurmuş,
Bataklığa düşünce, kuraklık sel olurmuş (Gültepe, 2017: 459-460).

Özbek Sahası.

ÜLKER YILDIZI

Ülker birbirinden güzel yedi kızdır. Yedi harami bu kızlardan en güzelini kendilerine yemek ve temizlik yapması için kaçıır. Yedi haraminin kuyruk tarafında duran yıldız o kızdır. Ülker kardeşini kurtarmak için ne kadar uğraşsa da yakalayamaz (Ergun, 1997: 541).

Türkmen Sahası.

ÜLKER'İN KIZI VE YEDİGEN

Gökyüzünde yedi erkek kardeş vardır. Bir zamanlar insan olan bu kardeşlerin beşi evli, ikisi bekardır. Bir gün altıncı kardeş Ülker diye bilinen bir ailenin en küçük ve güzel kızına aşık olur. Yedi kardeş Ülker'in en küçük kızını istemeye gider ama Ülker ailesi fakir olan bu aileye kızını layık görmez ve vermez. Yedi kardeş, Ülker'in kızını kaçırmaya karar verir. Oğlan ve kız buluşmak için anlaşır ve kaçarlar. Altı kardeş de onları korumak için onlarla kaçar. Ülker ailesi kızları kendi isteğiyle kaçtığı için onu gözden çıkarır, bir daha kendi aralarında istemezler. Kızı kaçıran gençlerden dördü önde Ülker'in ailesi gelirse kendi kardeşlerini korumak amacıyla önde durur. Üç küçük kardeş de arkada ters yöne doğru gider. Yedi kardeş kızı batıya doğru kaçıır. Ülkerler de kızın arkasından bakarken doğu yönünde yıldız olurlar. Gökyüzüne bakıldığında yedi yıldızın altıncısının yanında küçük bir yıldız vardır. O yıldız Ülkerlerin kızıdır (Ergun, 1997: 519).

Türkler; Samanyolu, Venüs, Kutup Yıldızı, Büyükayı gibi gök cisimlerinin aksine Ülker'i tek bir isimle anmışlardır. "Ürgel, Ürker" şeklinde söyleyiş farklılıkları olsa da "sıra ve dizi" (Ögel, 1995: 212). anlamına gelen Ülker ismi kullanılmıştır. Onlarca yıldızdan oluşan bu yıldız kümesinin zaman zaman altı zaman zaman ise yedi yıldız çıplak gözle görülebilir. Yedinci ve diğerlerine göre daha az parlak olan yıldızın görünmesi gözlem yapılan yere, hava şartlarına göre değişmektedir. Ülker'in bu durumu efsanelere de yansımıştır. Bunu fark eden halk Karakalpak, Kazak, Özbek ve Türkmen sahalarına ait efsanelerde Yedigen'in yani Büyükayı takımyıldızının Ülker'in bir yıldızını çalmış olmasıyla açıklamıştır.

Yıldızların sürekli yer değiştirmesi ve birbirlerini takip ediyor olmaları efsanelerde hırsızlık yaptığı düşünülen yıldızın kovalanması olarak görülmüştür. Bu durumda Ülker, Büyükayı'nın peşine düşüp çalınan yıldızı için onu takip etmektedir.

Ülker yıldız kümesi, Kırgız sahasında anlatılan efsaneye göre insanların ona taptığı yeşil bir böceğin (Meçin) parçalarıdır. Altay sahasındaki efsane de Kırgız

sahasındaki efsaneye benzemektedir ancak Altay sahasında Meçin isimli böcek insanlara zarar veren bir böcek olarak tanıtılmıştır.

Ülker yıldız kümesinin altı üyesini; gökyüzündeki altı delik olduğuna, bu delikten soğuk ve sıcak havanın girdiğine inanılmıştır. Bu durumun nedeni Ülker'in gökyüzünde ilkbahar ve yaz aylarında görülmemesi; sonbahar ve kış aylarında gökyüzünde gözlemlenebilmesidir. Eylül-ekim aylarında gökyüzünde görünen Ülker artık kışın gelmeye başladığının habercisi sayılmıştır.

Venus İle İlgili Efsaneler.

Başkurt Sahası.

AY İLE ZÜHRE

Annesi ölmüş bir kızın babası başka bir kadınla evlenir. Kadın onu hiç sevmez, ona hep kötü davranır. Bir gün Zühre'yi, altını deldiği bir kazanı doldurması için suya gönderir. Sabaha kadar doldurmasını söyler. Zühre bütün gece su taşır ama bir damla su bile dolduramaz. Tam takatinin tükendiği anda gökyüzünde ayı fark eder. Aydan yardım isteyerek onu yanına almasını söyler. Ay, kızın isteğini kabul edip onu yanına alır (Ergun, 1997: 683).

ZÜHRE YILDIZI

Adem ve Havva ile birlikte insanlar yeryüzünde yaşamaya başlar. Gökte kalan melekler de Allah'tan yeryüzünde günah işleyen insanları yargılamak üzere kendilerini de yeryüzüne göndermelerini ister. Allah, onlara insan nefsinden vererek onlardan günah işlemeyeceklerine dair söz alıp onları yeryüzüne indirir.

Bir gün çok güzel bir kadın ve kocası mahkemeye gelir. Kadılar adamı hapisaneye atarak güzelliğinden etkilendikleri kadını kendilerine almak isterler ama aralarında anlaşamayarak kavga ederler. Güzel ve akıllı olan kadın, kendisine en güzel yüzüğü getirip en çok şarap içen kişinin olacağını söyler. İkisi de gidip en güzel yüzüğü bulur kadının parmağına takarlar ve içmeye başlarlar. Üzüntüsünden ağlayan kadının haline melekler acır ve onu alıp gökyüzüne çıkarır. Gökyüzünde yüzüğü ile parlayan yıldız Zühre'dir (Ergun, 1997: 703).

Hakas Sahası.

TAN ÇOLPANIYLA AKŞAM ÇOLPANI

Kök Atlı Kök Talbırğı ile Al Atlı İrke Çaka isimli yeryüzündeki herkesten daha güçlü iki kız vardır. Çıkan bir savaşta bu iki kız herkesi öldürür. Tanrı, bu kızlara yer verecek kimse olmadığı için onları birer yıldıza çevirir. Al Atlı İrke Çaka'yı atıyla birlikte Akşam Çolpanı'na, Kök Atlı Kök Talbırğı'yı ise Tan Çolpanı'na çevirir (Ergun, 1997: 749).

Kazan (İdil-Ural) Sahası.

ZÜHRE KIZ

Zühre kızın annesi, öleceği zaman bir gün istediği bir dileğinin kabul olacağını söyler. Kadın öldükten sonra babası çok acımasız biriyle evlenir. Adam evdeyken kadın Zühre'ye bir şey demez ama adam gidince ona türlü işkenceler eder. Bir gece elekle su taşımasını ister. Zühre kafasını kaldırıp ayı görür. Allah'tan kendisini ayın yanına çıkarmasını ister ve duası kabul olur (Ergun, 1997: 677).

Kırgız Sahası.

ÇOLPON YILDIZI

Çobanın biri hanın kızına aşık olur ve onu istemeye gider. Kız onunla alay ederek kendisine çoban yıldızını bulup getirirse onunla evleneceğini söyler. Çocuk eve gidip durumu annesine anlatır. Annesi çocuğu dinledikten sonra saçlarını kesip bu saçlardan bir halat örür. Çocuk bu halatla gökyüzüne çıkarak oradan yıldızı alıp geri döner. Geri döndüğünde hanın kızının başka biriyle evlendiğini öğrenen çoban, getirdiği yıldızı aldığı yere götür. O günden sonra bu yıldız hanın kızı uyuduktan sonra ortaya çıkıp tan vaktine kadar parlar. Bu olaydan dolayı yıldızın adı "Çolpon Yıldızı" olur (Dıykanbayeva, 2004: 360).

Özbek Sahası.

ZÜHRE KIZ

Yoksul bir ailenin kızı olan Zühre ile anne ve babası ölünce padişah evlenmek ister ama Zühre sevdiği biri olduğunu söyleyerek onu reddeder. Padişah Zühre ile evlenmek için onun sevgilisini öldürtür. Zühre gece yarısı ağlayarak sevgilisini darağacından indirmeye gider. Sevgilisinin asılı olduğu ağaç çok yüksektir. Zühre yukarılara doğru tırmanır ve gökyüzüne bir adım kaldığını görür. Yeryüzünde kötü padişahların olduğunu düşünerek gökyüzüne çıkmaya karar verir. O günden sonra

her gün tan vaktinde hâlâ kötü padişahların olup olmadığını görmek için gökyüzünden yeryüzüne bakar (Ergun, 1997: 567).

Türkmen Sahası.

“ÖMRÜZAYA” YILDIZI

Çok zengin ama bir o kadar da cimri ve kıskanç Yahudi bir adamın çok iyi bir kızı vardır. Adam kızını kimseyle evlendirmek istemez. Kız çok uzun bir hayat sürer ancak evlenmeden ölür. Kızın bu durumuna üzülen insanlar kızın adını “Ömrüzaya” koyarlar. Allah da kızın haline acıdığından onu gökyüzünde bir yıldıza çevirir. Bu yıldız çoğu zaman akşam olunca hemen batan ve büyük, parlak bir yıldızdır. Onun güzelliğinden etkilenenler Zühre yıldızı da derler (Ergun, 1997: 511).

Uygur Sahası.

ÇOLPAN YILDIZ

Karlı bir dağın eteğinde avcı dede, yaşlı nine ve çok güzel olan torunu yaşar. Yaşlı nine ve avcı dedenin çok sevdikleri torunun adı Çolpan’dır. Çok güzel, akıllı ve güçlü olan Çolpan da dedesi ve ninesini çok sever, onlar yaşlandığı için evin her işini yapar ve avlanarak onlara bakar. Dede de torununa yardım etmek için tuzak kurar, çeşitli hayvanlar avlar. Böylece çok iyi bir şekilde geçinirler.

Ailenin bu iyi günleri çok uzun sürmez. Aynı yerde yaşayan zalim bir ak sakallının torunu Çolpan’ı görür ve onunla evlenmek ister. Bu amaçla avcı dedeye hediyeler gönderirler ancak avcı dede hediyeleri olduğu gibi geri gönderir.

Zalim ak sakallı istediğini almak için kötü yollara başvurur ve Çolpan’ı kaçıırır. Çolpan’ı kurtarmak için başarılı olamaz ve onu kurtaramazlar. Çolpan’ı kurtarmak için savaşlar devam ederken Çolpan’ın sevdiği yiğit ölür. O günden sonra zalim adam Çolpan’ın kendisine ait olduğunu ilan eder. Sürekli dedesi ve ninesini düşünen Çolpan Tanrı’ya yalvararak kendisini ailesine kavuşturmasını ve her tan vakti dedesi tuzak kurarken onu izleyebilmeyi ister. Tanrı Çolpan’ın isteğini kabul eder ve onu gökyüzüne çıkararak yıldıza dönüştürür. O günden sonra gökyüzünde “Çolpan Yıldız” adıyla anılır (Öger, 2008: 544).

ÇOLPAN

Çolpan isimli fakir ama güneşi ve ayı kıskandıracak derecede güzel olan bir kız vardır. Kızın güzelliğinden etkilenen padişah onu kaçıırır ve onunla evlenmek ister.

Bunu kabul etmeyen kız Allah’a onu bu durumdan kurtarması için yalvarır. Onun bu isteğini kabul eden Allah meleklerini gönderir ve onu gökyüzüne çıkarmalarını söyler. O günden sonra gökyüzünde “Çolpan Yıldızı” ortaya çıkar (Öger, 2008: 545).

HARUT İLE MARUT VE ÇOLPAN

Önüne gelen herkesin davasını ince eleyip sık dokuyan, kimseye haksızlık etmeyen adil bir kadı yeryüzünde yaşar. Tanrı melekleri bu kadıyı izlemeleri için yeryüzüne gönderir. Melekler kadının yönettiği bir davayı izler ve onu çok beğenirler. Bu melekler arasında Harut ve Marut adında iki melek kadıyı kıskanır ve Tanrı’ya o kadının yerinde kendileri olsalar dava işlerini daha güzel yöneteceklerini söylerler. Bunun üzerine Tanrı iki meleği yeryüzüne kadı olarak gönderir. Başta çok adil bir şekilde işlerini yaparlar. Bir gün karşılına bir karı koca gelir. Çok güzel olan kadının ismi Çolpan’dır. Güzel kadını gören melekler birbirlerine işaret ederek davacıları ayrı ayrı dinleyeceklerini söyleyerek kadının kocasını gönderirler. Harut ve Marut’un niyetlerini anlayan kadın kendisini kurtarmak için Tanrı’ya yalvarır. Tanrı onun isteğini kabul ederek onu gökyüzüne çıkarır ve kadın gökyüzünde “Çolpan Yıldızı” olur. Tanrı Harut ve Marut’un da kuyuya asılmalarını emreder (Öger, 2008: 545).

ZÜHRE YILDIZI

Halkın güzelliğini, çalışkanlığını övdüğü Zühre adında bir kız vardır. Bu kızın çok merhametsiz bir de üvey annesi vardır. Üvey annesi onu sabahtan akşama kadar en ağır işlerde çalıştırır, onu korkunç bir ormana odun toplamaya gönderir.

Bir gün eve çok yorgun gelen Zühre’ye üvey annesi delikli bir fıçı vererek su doldurmasını, doldurmadan gelirse onu öldüreceğini söyler. Zühre kovaları alıp dışarıya çıkar. Suyun kenarında durarak öz annesini düşünmeye başlar ve ağlar. O sırada bir yıldız Zühre’ye doğru yaklaşır ve onu gökyüzüne çıkararak Ay’ın kucağına bırakır. Ay doğduğunda Zühre orada görünür. Ay’ın yanında parlayan yıldız ise Zühre’yi gökyüzüne çıkaran yıldızdır. İnsanlar o yıldızla “Zühre yıldızı” derler (Öger, 2008: 547).

Venüs gezegeni efsanelerde Zühre yıldızı, Çolpan, Çolpon, Tan Çolpanı ve Akşam Çolpanı olarak isimlendirilmiştir.

Gezegener, tıpkı Ay gibi Güneş’ten aldıkları ışığı yansıtma ile geceleri gökyüzünde görülebilirler. Geceleri gökyüzünde Ay’dan sonra en fazla dikkat çeken gezegen Venüs olmuştur. Venüs’ün dikkat çekmesinin nedenlerinden biri

çıplak gözle gözlem yapan insanlar için oldukça belirgin olmasıdır. Güneş'ten aldığı ışığın büyük bir kısmını yansıtan Venüs, gökyüzünün en parlak cisimlerinden biridir.

“Toplumun kadın ve erkek cinsiyetlerine yükledikleri roller sonucunda erkek güçlü, aktif, koruyucu, seçen; kadın ise narin, korunmaya muhtaç, kırılgan, seçilen ve bakılandır. Bu roller kadına güzel olma zorunluluğu yüklemiş ve güzellik, kadına ait bir özellik olarak kadını tarif ederken kullanılan bir kavram haline gelmiştir” (Kurttaş, 2021: 187). Venüs de gökyüzünde parlaklığıyla dikkat çekmiş ve insanlar tarafından bakılan, izlenen bir konuma getirilmiştir. Astronomik sembolü, kadın sembolüyle aynı olan Venüs, parlaklığı nedeniyle efsanelerde güzelliğiyle bilinen kadın olarak nitelendirilmiştir.

İncelenen efsanelerin tamamında Venüs güzelliği ile tanınan bir kızdır. Kırgız sahasında anlatılan efsane dışında diğer efsanelerde Venüs; annesi tarafından eziyet edilen ya da evlenmek istemediği kişilerle evlenmek durumunda olup zor durumda kalan fakat duası, dileği sonucu gökyüzüne bir yıldız olarak yükselen kızdır.

Hayvancılıkla uğraşan göçebe Türk halkı için çobanlar önemli bir noktadadır. At ve koyun sürülerini koruyan, onlara yol gösteren çobandır. Halkın gökteki çobanı ise Venüs'tür. Venüs Güneş'in doğmasından kısa bir süre önce gökyüzünde görünerek sabah vaktinin geldiğini, akşamları ise Güneş battıktan hemen sonra görünerek akşam vaktinin geldiğini bildirir. Bu nedenle Venüs'e Çoban Yıldızı ismi verilmiştir.

Jüpiter ile ilgili anlatılan efsanelerde Çoban Yıldızı'nın da bahsi geçer. Bu efsanelerde Çoban Yıldızı, Kervan Yıldızı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine gökyüzünde Güneş'ten hemen önce görünmesiyle sabah vaktinin geldiğini haber vermesi nedeniyle Kervan Yıldızı adı verilmiştir. Uzun saatler yolculuk yapan kervanlar akşam vakti dinlenmeye çekildiğinde tekrar yola çıkma vaktini Venüs'e bakarak tayin etmişlerdir. Halkın çalar saati Venüs yani Kervan Yıldızı'dır.

Yıldızlar ve Yıldız Kaymaları İle İlgili Efsaneler.

Altay Sahası.

EFSANE

Gökyüzünde yaşayan bir çok kötü ruh yani şeytan vardır. Bu şeytanların en güçlüsü yedi başlı dev yani yelbegendir. Gökyüzünde dolaşıp aya zarar verir;

yelbegen aya zarar verdikçe Tanrı Ülgen ayı iyileştirir. Yelbegen bazen gökyüzündeki yıldızları ısırp parçalarını yeryüzüne doğru tükürür. Bu yüzden yıldız kaymaları olur (Ögel, 1995: 199).

Karaçay Sahası.

YILDIZ KIVILCIMLARI

Debet adında biri, her şeyin dilini bilmektedir. Bir gün Karmur Dağları'na gider. Orada siyah, parlak bir taş görür. Taşı alıp sıkınca taştan demir damladığını görür. Güneş Tanrısı, Debet için demir taşlarını yumuşatmıştır. Debet bu demir taşlarını toplatır ve bu taşlardan kılıç, balta, ok, mızrak gibi aletler yapar. Debet demirleri döverken çıkan kıvılcımlar göğe sıçrar ve yıldızlar oluşur. Karanlık geceler bu yıldızlar sayesinde aydınlanır. Herkese bir silah yaptıktan sonra yeryüzünde duramayan Debet göğe çıkar. Gökte de demircilik yapmaya devam eder. Demir dövdüğü zamanlarda kıvılcımları yere düşer. Halk o kıvılcımlara “yıldız kıvılcımları parçaları” der (Ergun, 1997: 776).

Kırgız Sahası.

AKAN YILDIZLAR

Söyleyişe göre öfke, akşamları insanlara musallat olur, onlara kötülükler yaptırmaya çalışır. Zayıf olan insanlar onun sözüne inanır, dediklerini yaparlar. Öfkenin yaptıklarını izleyen melekler, insanları ondan kurtarmak için yay atarlar ve onların attıkları bu yaylar insanlara akan yıldızlar olarak görünür (Dıykanbayeva, 2004: 315.)

YILDIZA ÇEVİRİLEN KADIN

Süleyman Peygamber'e düşman olan bir dev onun seyahate çıkmasıyla onun karısıyla evlenir. Peygamber evine döneceği zaman bir saksağan deve haber verir ve dev kaçar. Süleyman Peygamber olanları öğrenince karısına kızıp onu yıldıza çevirir. Peygamber'in eve döndüğünü haber veren saksağanı da ak renginden ala döndürür (Dıykanbayeva, 2004: 334).

ISIK GÖL VE YILDIZ

Bir zamanlar birbirini çok seven güzel bir kız ve yakışıklı bir yiğit vardır. Bir han onların aşkına engel olmak ister ve annesinden babasından kızı ister. Kızın annesi ve babası kızı hana verir. Bunu öğrenen kız sevgilisiyle buluşmak için ona haber

gönderir ve bir tepede beklemeye başlar. Kız, sevgilisi geç kalınca onun gelmeyeceğini düşünür ve kendini aşağıya atar. Kendini aşağıya atan kız Isık-Göl'e dönüşür. Sevgilisi geldiğinde kızın öldüğü görünce Ay'dan kendisini bu dünyadan yanına almasını ister. Ay, gencin sözünü dinler ve onu yanına alır. Parlak bir yıldıza dönüşen genç sevgisiyle gölü aydınlatır (Dıykanbayeva, 2004: 336).

Şor Sahası.

KAN ERGEK YILDIZI

Kan Ergek yıldızı bir zamanlar kır atı olan yiğit bir delikanlıdır. Bir gün bu yiğit bir geyiğin peşine düşer. Geyik kaçarken birden gökyüzüne sıçrar. Kan Ergek de peşinden gider. Bir süre sonra atı yorulur ve durur. At yıldıza dönüşür. Buna sinirlenen Kan Ergek geyiğe bir ok atar ve geyik de yıldıza dönüşür. Onların arkasından Kan Ergek, üç köpeği ve Kan Ergek'in attığı ok da yıldıza dönüşür (Ergun, 1997: 864).

Telengit Sahası.

YILDIZA DÖNEN AVCI VE GEYİKLER

Kobon isimli bir avcı üç geyiği takip etmektedir. Kobon, geyiklerin üzerinde köpeklerini gönderir. Köpekler geyikleri yakalayamayınca Kobon geyiklere ok atar. Geyikler ok, köpekler yıldız olup gökyüzüne çıkarlar (Ergun, 1997: 873).

Teleüt Sahası.

YILDIZA DÖNEN OĞLAN

Elinden hiçbir hayvanın kurtulmadığı çok usta bir avcı vardır. Bir gün yine ava gider ve üç geyik görür. Geyikler avcıyı fark edince kaçarak gökyüzüne çıkarlar. Avcı da onların peşinden gider. Avcı, avcının köpeği ve atı gökyüzünde yıldıza dönüşür (Ergun, 1997: 869).

Türkiye Sahası.

LEYL Ü MECNUN YILDIZLARI

Birbirlerini çok seven ama kavuşamayan iki genç cennette buluşur. Sonbahar aylarında Mardin'in Mazıdağı ilçesinin Şeyh Muhammed tepesinde buluşan bu yıldızlar Leyl ü Mecnun yıldızlarıdır. Bu iki yıldızı gören insanlar dilek tuttukları zaman dilekleri gerçekleşir. (Sancak, 2008: 123).

Eski Türk halkı her bir kişinin gökyüzünde yıldızı olduğuna inanmıştır. Bu inançla bazen yeryüzünde içinde bulundukları kötü durumdan kurtulmak bazen de yeryüzünde kötü birer insan oldukları için gökyüzüne çıktıkları düşüncesi oluşmuştur.

Efsanelerde yıldıza dönüşme kocasının kendisine kızdığı bir kadının, birbirine kavuşamayan iki sevgilinin, amacına ulaşamayan köpeklerin veya Venüs ve Ülker ile ilgili efsanelerde olduğu gibi zor durumda kalan bireylerin duaları sonucu bir değişim söz konusudur. Bu efsanelerde yıldıza dönüşen kişilerin hayatından memnun olmama durumu ortak noktadır. Herhangi bir nedenle hayatından memnun olmayan kişiler gökyüzüne yani gökte olduğuna inandığı Tanrı'nın yanına gitmektedir. Böylece gökyüzünde yeni görünen yıldız kötülükten kurtulan birinin yeniden bir hayata başlamasını işaret etmektedir. Halkın yıldızların oluşumuyla ilgili olan düşünceleri efsanelere bu şekilde yansımıştır.

Halk arasında kayan yıldızların da bir kişinin öldüğü anlamına geldiği düşüncesi yaygındır. Efsanelerde yıldızların kayması olayı da karşımıza çıkmaktadır. Söz edilen durum gerçek manada yıldız kayması değil göktaşlarının atmosferimize çarpması sonucu gökyüzünde yaydığı ısı ve ışıktır. Halk bu durumu gökyüzünde bir demircinin demirleri dövmesi, Yelbegen isimli devin gökyüzünde yıldızları parçalayarak sağa sola fırlatması veya meleklerin öfkeye attıkları oklar olarak açıklamıştır.

Bölüm 5

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Astronomi; galaksilerin, gezegenlerin, yıldızların, kuyruklu yıldızların, gök taşlarının, kara deliklerin kısaca tüm gök cisimlerinin oluşumunu, zaman içindeki değişimini araştıran ve inceleyen, içinde bulunduğumuz evreni anlamlandırmamızı sağlayan bilim dalıdır.

Günümüzde gelişen teknoloji sayesinde üretilen araçlarla gökyüzünün bilinmeyenleri öğrenilmeye çalışılırken teknolojinin henüz gelişmediği çağlarda çıplak gözle gözlem yapmanın mümkün olduğu gök cisimleri incelenmiştir. İnsan nüfusunun günümüzden çok daha az olduğu, ışık kirliliğinin olmadığı zamanlarda ay ve güneşin yanında birçok yıldız ve gezegen de insanların ilgisini çekmiş; bu ilgiyle gökyüzü incelenmeye başlamıştır. Bu inceleme sadece insan zihninde oluşan merakı gidermek amacıyla kalmamış, günün başlangıcını ve bitişini, hava durumunu, mevsimlerin gelişini önceden tahmin edebilmek için bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Yaşanılan sosyal çevre ve doğa şartları insanların yaşam biçiminde ve onların inançlarında etkili olmuştur. Yarı göçebe bir yaşam tarzı sürmeleri nedeniyle doğayla oldukça iç içe yaşayan kadim Türkler için gök ayrıca önemli bir unsur olmuştur. Göçebe hayat biçimi nedeniyle Türk halkı için gök cisimleri sayesinde mevsimlerin gelişini, hava durumunu tahmin etmenin yanında vakti ve yönü tayin etmek de oldukça mühimdir.

İnsanların hayat şekilleri onların oluşturduğu evren algısında etkili olmuştur. Atlı göçebe bir yaşam biçimi benimseyen Türkler gökyüzünü onları saran ve koruyan çadıra benzetmiştir. Tanrı gökyüzündedir ve onları tüm kötülüklerden koruyarak karanlığı kovup aydınlığı getiren güneş ve ay da bu çadırın içinde yer almaktadır. Günümüzde bizim sahip olduğumuz bilgilerin hiçbirine sahip olmayan insanlar için gökyüzü ulaşılmaz bir yerdir ve sonsuzdur. Onun ulaşılmaz ve sonsuz olması gökyüzünü kutsal bir yer haline getirmiş; içinde bulunan güneş, ay ve yıldızlar da kutsal sayılmıştır.

Mit ve efsane sık bir biçimde birbirine karıştırılan iki kavramdır. Bazı sözlüklerde veya çalışmalarda tanımları yapılırken iç içe geçmiş bir şekilde tanımlanırlar.

Mit ve efsanelerin en bariz ortak özelliği anlatılanların gerçek olduğuna inanılmasıdır. Göze çarpan en önemli fark ise mitlerin kahraman kadrosu tanrılardan veya yarı tanrılardan oluşurken efsanelerin kahraman kadrosu periler, cinler, başarılı veya kâmil insanlardan oluşmasıdır. Mitlerde yarı tanrılar veya tanrılar anlatıldığından kutsal kabul edilirler.

Mitler, kahramanlarının tabiatüstü varlıklardan oluşması yönüyle efsanelerle benzerlik göstermektedir fakat efsaneler bir gerçeğe bağlı kalarak uydurulmuş, abartılmış ve hayalî durumlarla süslenmiş olayları anlatması yönüyle mitlerden ayrılır. Efsanelerde anlatılan mekân bellidir ve gerçektir, mitlerde ise mekân belirsizdir.

Mitler bireyin evreni ve kendisini anlama ve anlamlandırma gayretinin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mitler, eski zamanlarda ortaya çıktığına inanılan olayların nasıl veya ne şekilde ortaya çıktığını anlatır. Kısaca mitler bir oluşum öyküsüdür. Efsaneler de mitler gibi toplumun evreni anlamlandırmaya çalışmasının bir sonucudur. Efsaneler mitlerin modern bir halidir. Bu bağlamda mitler efsanelere kaynaklık etmektedir. Mitlerin oluşum zamanı efsanelere göre biraz daha uzak bir geçmiştir.

İnsanların evren hakkındaki düşüncelerini mitler ve mitlerin daha gelişmiş bir hali olan efsanelerden öğrenmekteyiz.

İncelediğimiz efsanelerden yola çıkarak insanların gök cisimlerini incelediğini, onlara isimler verdiğini, gök cisimlerinin oluşumları hakkında yorumlar yaparak onların ortaya çıkışlarını açıklamaya çalışarak, onların hareketlerine ve gökyüzünde bulunduğu konumlara anlamlar yükleyerek bir dünya tasavvuru oluşturdukları görülmektedir. Genel olarak Türk halk efsanelerinde görülen astronomiyle ilgili konular şu başlıklara ayrılabilir:

1. Güneş'in ve Ay'ın yüzey şekilleri,
2. Güneş'in gündüz, Ay'ın gece görünmesi,
3. Gece ve gündüzün oluşumu,
4. Güneş'in doğmasıyla havanın ısınması, batmasıyla soğuması,
5. Yıldızların gündüz görünmemesi,
6. Ay'ın evreleri,
7. Ay tutulması,
8. Güneş tutulması,

9. Büyükayı'nın kimi zaman yedi kimi zaman altı yıldızının görünmesi,
10. Büyükayı'nın bir yıldızının daha sönük olması,
11. Büyükayı'nın gökyüzünde yer değiştirmesi,
12. Büyükayı'nın kuyruğunun yön değiştirmesi,
13. Alcor yıldızı,
14. Jüpiter,
15. Kutup Yıldızı'nın sabit duruyor gibi görünmesi,
16. Kutup Yıldızı'nın kuzey yönünü gösteriyor olması,
17. Diğer gök cisimlerinin Kutup Yıldızı'nın etrafında dönüyor gibi görünmesi,
18. Samanyolu,
19. Ülker'in kimi zaman altı, kimi zaman yedi yıldızının görünmesi,
20. Ülker'in sonbahar ve kış aylarında görünmesi,
21. Yıldızların sürekli yer değiştiriyor olması,
22. Venüs'ün Güneş'in doğuşundan ve batışından hemen önce görünüyor olması,
23. Yıldız kaymaları.

Türk halk astronomisinde en fazla üzerine yorum yapılan gök cisimleri gökyüzünde görünen en büyük gök cisimleri olmaları itibarıyla Güneş ve Ay olmuştur. Güneş'in ısı ve ışığıyla canlılara hayat veriyor olması insanlara onun bir dişi, Ay'ın geceleri karanlığı aydınlatarak insanların koruyuculuğunu yapıyor olması da onun bir erkek olduğu düşündürmüştür.

Ay ve Güneş ile ilgili olarak Türk halk astronomisinde; Güneş'in sıcak, Ay'ın soğuk olması, Güneş'in ve Ay'ın yüzey şekilleri, Ay'ın gece Güneş'in gündüz görünmesi ve yıldızların gündüz görünmemesi, kimi zaman Ay'ın gündüz vakti de görünmesi, Ay'ın evreleri, Güneş ve Ay tutulmaları konuları kendilerine yer bulmuştur.

Büyükayı takımyıldızının çıplak gözle görülebilen yedi yıldızı bir kepçeyi andırmaktadır. Bu kepçe şekli ayının sırt ve kuyruk kısmını oluşturmaktadır. Parlak olan altı yıldız sürekli görünürken diğerlerine göre daha az parlak olan yedinci yıldız hava koşullarına ve bulundukları konuma göre gözlemleyebilmiştir. Büyükayı'nın gökyüzünde hareket halinde olduğu ve mevsimlere göre sap kısmının yer değiştiği de yaptıkları gözlemler sonucu edindikleri bilgiler arasındadır.

Türk halk astronomisinde Alcor yıldızı da yer almıştır. Alcor yıldızı Büyükayı üyelerinden biri olan Mizar yıldızına oldukça yakın bir konumda yer yıldızdır. Birbirlerine çok yakın konumda bulunmalarından dolayı günümüz şartlarında çıplak gözle onları ayırt etmek her ne kadar zor olsa da halk bu yıldızı da incelemiş ve efsanelere konu etmiştir.

Zamanı ve yönü belirlemek için halk yıldızlardan yararlanmıştır. O zamanlarda gezegenler yıldızlardan henüz ayırt edilemediği için gezegenler de birer yıldız gibi kabul görmüştür.

Geceleri gökyüzünde görünen Ay'dan sonra en parlak cisim Venüs'tür. Venüs'ün doğma ve batma saatleri gözlemlenerek Güneş'in doğuşundan kısa bir süre önce ve Güneş'in batışından kısa bir süre önce gökyüzünde olduğu görülmüş ve bu nedenle günlük hayatta zamanı belirlemek için kullanılmıştır.

Yine Venüs'le aynı şekilde Güneş'in doğuşundan kısa bir süre önce ve Güneş'in batışından kısa bir süre önce gökyüzünde beliren Jüpiter vardır. Jüpiter, Venüs'ten biraz daha önce gökyüzünde görülmektedir. İnsanlar zaman zaman Jüpiter ve Venüs'ü ayırt edememiş, bu da Güneş'in doğacağını düşünen kervanların yıla çıkarak soğuktan zarar görmesine neden olmuştur.

Bulutsuz bir gecede gökyüzünü ikiye bölüyormuş gibi beyaz bir şerit halinde görünen Samanyolu da halkın dikkatinden kaçmamıştır. Hacılar yolu, gök kapısı, kuşlar yolu, göğün dikiş yeri, Tanrı'nın ayak izleri, süt yolu gibi isimlerle anmışlardır.

Büyükayı takımyıldızının değişen hava koşulları ve konuma göre gözlemlenebilen yıldız sayısının değişiyor olması gibi Ülker yıldız kümesinin de gözlemlenebilen yıldız sayısı hava koşulları ve gözlem yapılan bölgeye göre değişiklik gösterebilir. Birçok yıldızdan oluşmasına rağmen çıplak gözle altı veya yedi yıldızı görülebilir.

Ülker yıldız kümesi Türk halk astronomisine göre hava sıcaklığını belirleyen bir unsurdur.

Gökte var olan yıldızların oluşumu efsanelerde içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulan birinin gökyüzüne yükselerek orada yeni bir hayata başlamasıyla açıklanmıştır.

Yıldız kaymaları da halk astronomisinde yerini almış, kayan yıldızları demircinin demirleri dövmesi, Yelbegen isimli devin gökyüzünde yıldızları parçalayarak sağa sola fırlatması veya meleklerin öfkeye attıkları oklar olarak görmüşlerdir.

Kutup Yıldızı halk için önemli bir gök cismi olmuştur çünkü Kutup Yıldızı halkın evren anlayışının en önemli unsurudur. Türk halk astronomisine göre Kutup Yıldızı olduğu yerde sabit durmakta ve diğer gök cisimleri onun etrafında dönerek hareket etmektedir. Evrenin düzenini bu sistem oluşturmaktadır. Gök cisimlerinin Kutup Yıldızı etrafında dönme hareketinde bir düzensizlik olursa evrenin de düzeninin bozulacağına ve dünyanın sonunun geleceğine inanılmaktadır.

Halk günlük hayatta işlerini yoluna koymak için gök cisimlerinden yararlanmış, gökyüzünü inceleyerek bir dünya tasavvuru oluşturmuşlardır. Efsanelerin incelenmesiyle oluşturulan halk astronomisinde kendilerine yer bulan tüm gök cisimleri ve efsanelerde yer alan gök olayları, bilimsel olarak astronomi verileri ile ilişkilidir. Gök cisimlerini ve gök olaylarını gözlemleyen halk gözlemlerini henüz bilimin ve teknolojinin gelişmemiş olmasından ötürü mantık çerçevesinde açıklayamamış, bu gözlemlerine olağanüstü olaylar yükleyerek anlatmışlardır. Olağanüstü olaylar veya kahramanlar yaratarak anlattıkları tüm olayların bilimsel olarak bir karşılığı vardır, kısaca anlatılan olaylar bilimsel bilgilerle örtüşmektedir. Halk, efsaneler üzerinden kendilerine göre bir bilinmezi açıklamaya çalışmıştır.

İçinde yaşadığımız dünya devamlı olarak bir gelişme içindedir. Bu gelişmelerin ve değişmelerin sonucunda sosyal hayat da gün geçtikçe karmaşılaşmıştır. Sosyal hayatın karmaşılaşması öğrencileri hayata hazırlayan eğitimin de yenilenmesini zorunlu kılmıştır. Bu yenilenmenin içinde bireylerin çok yönlü düşünebilmesi, olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi kurabilmeleri, bilgileri öğrenciye bütünlük içinde aktarabilmek amacıyla disiplinler arası yaklaşım da eğitim içerisinde önemli konuma gelmiştir.

Tekil disiplin yaklaşımlarından uzaklaşarak disiplinler arası eğitimin benimsenmesi öğrencilerin olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi kurmalarını ve olayları bütünlük içinde anlamalarını kolaylaştıracaktır.

Son zamanlarda sorunlara farklı bakış açılarından yaklaşmanın önemi gittikçe artmış ve eğitim alanında değişik disiplinleri bütünleştirme çabası gündeme alınmıştır.

Disiplinler arası yaklaşım bireylerin farklı çalışma çevrelerindeki bilgileri bütünleştirmesine; analiz, sentez, değerlendirme gibi üst düzey düşünme becerilerinin gelişmesine yardımcı olmakta, anlamlı öğrenmeyi kolaylaştırmaktadır.

Etkili bir disiplinler arası yaklaşım öğretimin bir konu veya problem etrafında düzenlenerek bu konu veya problemin farklı disiplinler arasında bütünleştirilmesiyle mümkündür. Bu çalışmada incelenen efsaneler günümüzde önemi giderek artan ve Alper Gezeravcı'nın da uzay araştırmalarına katılarak ilk Türk astronot olmasıyla ülkemizde gün geçtikçe daha gelişecek olan astronominin öğretiminde kullanılması, ortaöğretim basamağında seçmeli ders olarak okutulan astronomi ve uzay bilimleri dersi ile ilişkilendirilmesi ve bu ders ile iş birliği içerisinde yürütülmesi açısından uygundur. Yapılan çalışmadan yola çıkarak efsaneler üzerinden astronomi eğitimi verilebileceği ve bu bağlamda edebiyat derslerinin astronomi ve uzay bilimleri dersi ile disiplinler arası yaklaşımla yürütülebileceği görülmektedir.

Kaynaklar

- Acar, H. (2013). *Burdur efsaneleri üzerine bir araştırma*. Süleyman Demirel Üniversitesi: Yüksek lisans tezi.
- Ahmetbeyoğlu, A. ve Şen, H. (2018). *Eski Türk dininin kozmolojisi ve kozmogonisi*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 119 (234).
- Alakuş, E. (2014). *Afyonkarahisar merkezde yer adlarına bağlı oluşan efsaneler-derleme-inceleme-metinler*. Afyon Kocatepe Üniversitesi: Yüksek lisans tezi.
- Alpegemen, S. (2017). *Astronomi ve uzay bilimleri*. Ankara: Ata Yayıncılık.
- Aslan, E. (2021) *Türk halk edebiyatı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Aslan, F. (2009). *Ayasofya efsaneleri (tespit-inceleme)*. İstanbul Üniversitesi: Doktora tezi.
- Aydeniz, M. (2017). *Eğitim sistemimiz ve 21. yüzyıl hayalimiz: 2045 hedeflerine ilerlerken, Türkiye için STEM odaklı ekonomik bir yol haritası*. Knoxville: University Of Tennessee.
- Babaoğlu, G. ve Keleş, Ö. (2017). 6. sınıf öğrencilerinin 'Dünya', 'Ay' ve 'Güneş' kavramlarına yönelik algılarının belirlenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 13 (4).
- Bacon, J. R. (1925). *The voyage of the argonauts*. London: Methuen & Company Limited.
- Bascom, R. W. (1984). Folklorun biçimleri: nesir anlatılar. çev. Aktaş, N., Aktepe, B., Değer, B., Doğan, A., Özay, Y., Serdaroğlu, K. *Sacred Narrative-Readings in the Theory of Myth* (Ed. Alan Dundes), University of California.
- Bascom, R. W. (2005). *Folklorun dört işlevi*. Çev: Ferya Çalış, Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2, Haz: M. Öcal Oğuz vd., Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Bayat, F. (2005). *Mitolojiye giriş*. Çorum: Karam Araştırma ve Yayıncılık.
- Bayat, F. (2011). *Türk mitolojik sistemi (ontolojik ve epistemolojik bağlamda Türk mitolojisi 1)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Beydili, C. (2003). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. Ankara: Yurt-Kitap Yayınları.
- Biray, N. (2009). 12 hayvanlı Türk takvimi -zamana ve insana hükmetmek-, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Taed 39 Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı.
- Boratav, P. N. (1969). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk mitolojisi*. Ankara: BilgeSu.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi (1986). Cilt. 7. İstanbul: Milliyet Gazetesi A.Ş.
- Büyüköztürk, Ş. (2020). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Caferoğlu, A. (1953). Türk onomastiğinde at. İstanbul: *Türkiyat Mecmuası*. X, 201-212.
- Campbell, J. (1992). *Tanrı'nın maskeleri*. Çev.Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Yayınevi.
- Campbell, J. (1995). *Tanrının Maskeleri 1 (İlkel Mitoloji)*. Çev. Kudret Emiroğlu. Ankara: İmge Yayınları.
- Ceylan, H., Dar, Y., Kaya, Y. (2019). *Ortaöğretim astronomi ve uzay bilimleri ders kitabı*. Ankara: Promat Basım Yayın A.Ş.
- Copernicus, N. (2017) *Göksel kürelerin devinimleri üzerine*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Çağatay, S. - Tezcan, S. (1975-1976). Köktürk tarihinin çok önemli bir belgesi: Sogutça Bugut Yazıtı. Ankara: *TDK Belleten*.
- Çavdar, T. (2015). *12 hayvanlı Türk takvimi*. [<http://www.tamga.org/2017/03/12-hayvanli-turk-takvimi.html>], Erişim Tarihi: 12.02.2023.
- Çeker, A. (2021). *Ali Kuşçu*, [<https://astronomi.itu.edu.tr/tarihte-bugun/ali-kuscu/>], Erişim tarihi: 04.02.2023.
- Çiv, Y., Saka, Y., ve Koray, Ö. (2022), Prof. Dr. Zeki Aslan'ın değerlendirmeleriyle Türkiye'de astronomi eğitimi. Sivas: *Cumhuriyet International Journal of Education*, 11(3): 500-511.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Daintith, J. and Gould, W. (2006). *The facts on file dictionary of astronomy*. United States of America: Market House Books.

Demircan, O. (1991). Türkiye’de temel ve ortaöğretimde astronomi: gelecek için planlamalar. Türkiye ve Dünya’da astronomi eğitim-öğretimi. *Prof. Dr. Kamuran Avcıoğlu Sempozyumu:16 Temmuz 1991 bildiriler kitabı*. 45-48. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Devellioğlu, F. (1984). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Diykanbayeva, A. (2004). *Kırgız efsaneleri üzerinde bir araştırma (inceleme-metin)*. Ege Üniversitesi: Doktora tezi.

Dönmez Fedakâr, P. (2008). *Karakalpak efsaneleri (inceleme-metinler)*. Ege Üniversitesi: Doktora tezi.

Durkaya, H. (2021). *Divan şiirinde Zühre kadın*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Dündar, F. K. (2021). *Osmaniye yöresinde efsane ve memoratlar*. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi: Yüksek lisans tezi.

Ekiz, D. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Eliade, M. (1994). *Ebedi dönüş mitosu*. (Çev. Ümit Altuğ). Ankara: İmge Kitabevi.

Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. Ankara: İmge Kitabevi.

Eliade, M. (2001). *Mitlerin özellikleri*. çeviren Sema Rifat, İstanbul: Om Yayınevi.

Eliade, M. (2003) *Dinler tarihine giriş*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Eliade, M. (2005). *Dinler tarihi (inançlar ve ibadetlerin morfolojisi)*. Konya: Serhat Kitabevi.

Emiroğlu, K ve Aydın, S. (2003). *Antropoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Erginöz, G. (2007). Hititlerin astronomi bilgisine ve Hitit takvimine bir bakış. İstanbul: *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi* IX,1-2.

Ergun, M. (1997). *Türk dünyası efsanelerinde değişme motifi 1*. Ankara: TDK Yayınları.

Ergun, M. (1997). *Türk dünyası efsanelerinde değişme motifi 2*. Ankara: TDK Yayınları.

- Erol, Ş. S. (2012). *Türkmen efsaneleri üzerinde bir araştırma (inceleme-metinler)*. Ege Üniversitesi: Doktora tezi.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk sanatında ikonografik motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk töresi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.
- Göker, L. (1974). *Gökyüzünü tanıyalım*. Ankara: Alkan Matbaası.
- Gökşen, C. (1999). *Giresun efsaneleri*. Karadeniz Teknik Üniversitesi: Yüksek lisans tezi.
- Gökşen, C. (1999). *Giresun Efsaneleri*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Gömeç, S. Y. (1996). Eski Türklerde siyasi hakimiyet. İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmalar*, 100.
- Gültepe, N. (2017). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Günay, Ü. ve Güngör, H. (2015). *Başlangıçtan günümüze Türklerin dini tarihi*. Kayseri: Berkan Yayınevi.
- Günay, Ü. ve Güngör, H. (2007). *Başlangıçtan günümüze Türklerin dini tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Gündüz Alptürker, İ. (2013). *Nevşehir efsaneleri üzerine bir araştırma*. Nevşehir Üniversitesi: Yüksek lisans tezi.
- Gündüz Alptürker, İ. (2013). *Nevşehir Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma: İnceleme-Metinler*. Nevşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Güngör, H. (2010). "Tanrı". *TDV İslam Ansiklopedisi* 39, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı*, 570-571.
- Güzel, A. ve Torun A. (2014). *Türk halk edebiyatı el kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya inançları sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hultkrantz, A. (1960). "Religious aspects of the wind river Shoshoni folk literature" (*Rüzgar Nehri Shoshoni halk edebiyatının dinî yönleri*), *Culture in History: Essays in*

Honour of Paul Radin, (Tarihte Kültür: Paul Radin'in Onuruna Denemeler) editör Stanley Diamond.

H da Nur  ahin (2022). Gök Tanrı Dini. [https://www.academia.edu/45618063/G%C3%96K_TANRI_D%C4%B0N%C4%B0], Erişim tarihi: 16.02. 2023.

Illingworth, V. (1985). *Macmillan dictionary of astronomy*. London: Macmillan Press.

Işık, N. (1998). *Doğu Karadeniz efsanelerini derleme ve araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin afsaneleri)*. Karadeniz Teknik Üniversitesi: Yüksek lisans tezi.

Işıkh n, D. (2022). Gökyüzünün en zarif ve estetik gezegeni: Z h re. İstanbul: *K lt rk Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*,5.

İlgen, A. (2005). Bozkır g  ebelerinde sosyo-ekonomik yapı. İstanbul: *İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları* 49. Kitap Prof. Dr. Turan YAZGAN'a Armağan  zel Sayısı, 817-840.

Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk milli kültürü*. İstanbul:Ötüken Yayınları.

Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da eski Türk inancının izleri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Kalafat, Y. (2008). *Dedem Korkut aşağı eller*. Ankara: Berikan Yayınları.

Kantar, M. (2018) Arkeastronomi ve Göbeklitepe  zerine. [https://www.academia.edu/35579263/ARKEOASTRONOM%C4%B0_VE_G%C3%96BEKL%C4%B0_TEPE_%C3%9CZER%C4%B0NE], Erişim Tarihi: 20.10.2022.

Kara, R. (1991). *Erzincan efsaneleri üzerinde bir araştırma*. Atatürk Üniversitesi: Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Karaca, M. (2014). *Türk efsaneleriyle ilgili kitapların açıklamalı bibliyografisi*. İstanbul Üniversitesi: Yüksek lisans tezi.

Karadeniz Yağmur, S. (2018). Efsane ve Mitoloji  zerine Genel Bir Değerlendirme ve Efsane Mitoloji İlişkisi. . *Asia Minor Studies* , 6 (12) , 317-328.

Karakaş, S. (2014).Türklerin orijinal dinleri meselesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*,13(2), 463-477.

Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü*. İstanbul: Perşembe Kitapları.

- Karini, G. (2012). *İran-Halhal yöresi Türklerinin efsaneleri üzerine bir araştırma*. Ege Üniversitesi: Doktora tezi.
- Kaşgârî, M. (2007). *Dîvânü Lugâtî't-Türk* (çev. Serap Tuba Yurtsever ve Seçkin Erdi) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kaya, M. (2002). "Kindî". *TDV İslam Ansiklopedisi* 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 58-59.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. Siirt: *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 15.
- Kosovalı, S. (2022). *Mitoloji el kitabı*. İstanbul: Ren Kitap.
- Kurtdaş, E.M. (2021). Kadınların omuzlarındaki ağır yük: güzellik. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39.
- Kürklü, E. E. (2020). *Pagan inanışında ana tanrıça: Antik Ege'de kutsal alanlar*. Trakya Üniversitesi: Yüksek lisans tezi.
- Matzner, R. (2001). *Dictionary of geophysics astrophysics and astronomy*. Florida: CRC Press.
- MEB (2010) Ortaöğretim Astronomi ve Uzay Bilimleri Dersi Öğretim Programı. [<https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2019930143054113-Astronomi%20ve%20Uzay%20Bilimleri%20Program%C4%B1%20PDF.pdf>], Erişim Tarihi: 20.7.2022.
- Mitton, Jacqueline (2007). *Cambridge illustrated dictionary of astronomy*. New York: Cambridge University Press.
- Moran, A. (1961). *İlkel efsaneler*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Müftüoğlu, F. (1992). "Bettânî". *TDV İslam Ansiklopedisi* 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 9-10.
- Orkun, H. N. (1935). *"Eski Türklerde ticaret", Türk hukuku tarihi, araştırmalar ve düşünceler*. Ankara: Köyhocası Matbaası. s. 79- 81.
- Ögel, B. (1995), *Türk mitolojisi 1*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi 2*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Öger, A. (2008). *Uygur efsaneleri üzerinde bir araştırma (inceleme ve metinler)*. Ege Üniversitesi:Doktora tezi.
- Öger, A. (2008). *Uygur Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)*. Ege Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Özel, M. E. ve Saygıç, T. (2000). *Gökyüzünü tanıyalım*. Ankara: TÜBİTAK.
- Percy, J. R. (1998). Astronomy Education: An International Perspective. L. Gougenheim, D. McNally Ve J. R. Percy (Editörler), *New Trends In Astronomy Teaching* (S. 2-6). Cambridge, Us: Cambridge University Press akt.
- Polat, İ. (2020). *Türk kültüründe kehanet geleneği ve haza nüsha-yı mülheme*. İstanbul. Kitabevi Yayınları.
- Ridpath, I. (1987). *longman illustrated dictionary of astronomy & astronautics*. Liban: York Press.
- Roux, J. P. (2022). *Eski Türk mitolojisi*, Ankara: BilgeSu.
- Saifi, N. (2016). *Belh (Afganistan) Özbeklerinin efsaneleri üzerine bir araştırma*. Selçuk Üniversitesi: Yüksek lisans tezi.
- Sakaoğlu, S. (1976). *101 Anadolu efsanesi*. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu Türk efsanelerinde taş kesilme motifi ve bu efsanelerin tip kataloğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sami, Ş. (1989). *Kamus-ı Türkî*. Ankara: Enderun Kitabevi.
- Sancak, N. (2008). *Mardin efsaneleri*. Sakarya Üniversitesi: Yüksek lisans tezi.
- Seyidoğlu, B. (1978). *Erzurum'da belli yerlere bağlı olarak derlenmiş efsaneler üzerinde bir araştırma*. Atatürk Üniversitesi: Doktora tezi.
- Seyidoğlu, B. (1997), *Erzurum efsaneleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Taşcan, M. ve Ünal, İ. (2015). Astronomi Eğitiminin Önemi ve Türkiye'de Öğretim Programları Açısından Değerlendirilmesi. İzmir: *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40.
- Tezcan Aksu, B. (2018). Sekizinci yüzyıldan günümüze takvimlerimiz. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)* 2(1).

- Tunca, Z. (2002) Türkiye’de İlk ve Ortaöğretimde Astronomi Eğitimi Öğretiminin Dünü, Bugünü. {<https://docplayer.biz.tr/112923-Turkiyede-ilk-ve-orta-ogretimde-astronomi-egitim-ogretiminin-dunu-bugunu.html>}, Erişim tarihi: 14.01.2023.
- Tümer, G. (2002). “Birûnî”. *TDV İslam Ansiklopedisi* 6, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı*, 206-215.
- Türker, F. (2011). *Altay Türklerinin efsaneleri (inceleme-metin)*. Ege Üniversitesi: Doktora tezi.
- Türkoğlu, Z. S. (2022). *Galileo Galilei*, [<https://astronomi.itu.edu.tr/tarihte-bugun/galileo-galilei/>], Erişim tarihi: 04.02.2023.
- Türktaş, M. M. (2012). *Denizli efsaneleri*. Pamukkale Üniversitesi: Doktora tezi.
- Unat, Y. (2003). *Felsefe ansiklopedisi 1*, İstanbul:Etik Yayınları.
- Unat, Y. (2007). “Ömer Hayyâm”. *TDV İslam Ansiklopedisi* 34, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı*, 68-70.
- Unat, Y. (2013). “Yıldız”. *TDV İslam Ansiklopedisi* 43, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı*.
- Unat, Y. (2020). “Dünyayı değiştiren kuramlar Kopernik ve Güneş merkezli kuram”. *Bilim ve Ütopya*, 37, 19-31.
- Uraz, M. (T.Y.) *Türk mitolojisi*. Ankara: Hera Yayınları.
- Uslu, B. (2022) *Türk mitolojisi*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Yaldız, A. (2002). *Hayvanlarla ilgili efsaneler*. Selçuk Üniversitesi: Yüksek lisans tezi.
- Yılar, Ö. (2005). Mit- Efsane ve Eğitim. Erzurum: *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* , 11.
- Yıldırım, C. (2022). *Türk dili ve edebiyatı ders kitabı*. Ankara: Düşler Yayıncılık.
- Yiğittürk, F. (2022). *Eski Türklerde astronomi*. Hacı Bayram Veli Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi.

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimler Enstitüsü

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimler Enstitüsü

05/02/2024

Tez Başlığı / Konusu

Türk Dünyası Efsanelerinde Türk Halk Astronomisi ve Eğitime Yansımaları
Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 108 sayfalık kısmına ilişkin, 02/02/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %12 (on iki) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

05/02/2024

Gamze AĞIRBAŞ YAŞAR

Adı Soyadı : Gamze AĞIRBAŞ YAŞAR
Anabilim Dalı : Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı
Statüsü : Y. Lisans X Doktora

DANIŞMAN

Doç. Dr. İrfan POLAT
05/02/2024

ENSTİTÜ ONAYI

U Y G U N D U R
05/02/2024

Refik GÜRBÜZKOL
Enstitü Sekreteri

Etik Beyanı

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada,

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı bütün bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin bütününe kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversitede veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

05/02/2024

Gamze AĞIRBAŞ YAŞAR